

I Ruriks fotspår

Om forntida svenska
österledsfärder i modern
historieskrivning

Samuel Edquist

Södertörn Academic Studies

I Ruriks fotspår

Om forntida svenska
österledsfärder i modern
historieskrivning

Samuel Edquist

Södertörn Academic Studies 47

Södertörns högskola 2012

Södertörns högskola
SE-141 89 Huddinge
2012

www.sh.se/publications

Omslag: Jonathan Robson
Grafisk form: Per Lindblom

Tryckt hos E-print, Stockholm 2012

Södertörn Academic Studies 47
ISSN 1650-433X

ISBN 978-91-86069-45-2

Innehåll

1. Inledning	5
2. Skandinaviska östfärder – historieskrivningen fram till 1900-talets början	15
3. Den nationella arkeologins höjdpunkt	39
4. Efterkrigstiden – nya tankar, gamla kvarlevor.....	71
5. Förnyat intresse för svenska östförbindelser.....	89
6. Avslutande diskussion.....	121
Tack.....	129
Referenser.....	131

1. Inledning

I svensk nationell historieuppfattning har vikingatiden spelat en viktig roll. Den har setts som en period då svenskarna för första gången gjorde sig bemärkta i andra länder, och man har menat att det också var då som Sverige på allvar framträdde som ett eget rike.

Den här undersökningen handlar om hur de svenska vikingatida relationerna *österut* har behandlats i vetenskapliga sammanhang under 1800- och 1900-talen. Varför är då en sådan studie intressant? Flera nutida forskare har hävdats att de svenska kontakterna österut under forntiden underbetonats i historieskrivningen. Det har exempelvis hävdats att svensk kultur och historia alltid tenderat att betraktas utifrån en nord-sydlig rumsuppfattning, varigenom Norden i första hand relaterats *söderut* mot kontinenten och »civilisationen«, i själva verket främst mot sydväst – Västeuropa. Detta har gjort att man blivit tämligen blind för områden på samma breddgrad österut.¹ Och det här är knappast överraskande – Sverige har i många hundra år betraktat sig som en del av Västerlandet, medan den ortodoxt kristna och muslimska Östern framställts som främmande.²

Man kan konstatera att den populära bilden av »vikingen« i huvudsak har formats av stoffet från de västnordiska sagorna och skaldedikterna, i den form de förmedlades under romantikens 1800-tal. Med vikingatåg associeras därför främst plundringståg i stora vikingaskepp längs Västeuropas kuster. Sedan man i början av 1900-talet påträffat väldiga skepp i norska gravhögar, inte minst Osebergsskeppet, har bilden av hur ett riktigt vikingatåg tedde sig befästs ytterligare. Samtidigt är det väl känt att det förekom vikingatåg även österut, vilket lett till en tolkning att det rädde en sorts arbetsdelning mellan de nordiska nationerna: danska och norska vikingar for i västerled, medan de svenska vikingarna for österut, över Östersjön och in i det som kom att bli Ryssland. Men även om de östliga vikingafärderna ändå aldrig blivit riktigt lika uppmärksammade i populärkulturella sammanhang som de västliga, ens i Sverige, har det under hundratal år odlats lärda teorier om dem. Och dessa vetenskapliga och lärda traditioner har växelverkat med mer eller mindre nationalistiska idéer. Föreställningar om svenskhet har påverkat de historiska tolkningarna, som i sin tur återverkat på och ytterligare förstärkt den nationella identiteten.

¹ Cederlund 1997, s. 79 f.; Janson 2005a; Janson 2010, s. 197 ff.

² Se t.ex. Sigrid Kahles förord i Said (1978) 1997; Matthis (red.) 2005.

Frågan om hur det första ryska riket – *Rus'* – egentligen grundades har varit central i åtminstone tre nationers historieskrivning. Det gäller naturligtvis Ryssland, men också Ukraina, eftersom det var i Kiev som denna första ryska statsbildning hade sitt centrum. Men det som är mest intressant för oss är frågans relevans i Sverige. Ända sedan tidigt 1700-tal har det funnits en livaktig tradition vid namn *normannism*, enligt vilken det var nordiska, närmare bestämt svenska, hövdingar som blev grundare av den första ryska fursteätten. Därigenom skulle också det första ryska riket ha grundats av svenskar. Debatten har till stor del utgått från 1100-talsskriften *Nestorskrönikan*, som berättar om *varjager* och *ruser* vilka ledda av hövdingen Rurik kallades in »över havet« för att styra över de splittrade slaverna. Dessa ruser har identifierats som svear, namngivna efter Roden eller Roslagen.

Fram till 1800-talets slut odlades normannismen främst genom lärda analyser av gamla skriftliga källor. I nyare tid har även arkeologin spelat en roll, liksom idéer om forntida handelsvägar där Norden framhävts, ofta förenade med mer eller mindre liberalt inriktade föreställningar om en universell entreprenörsanda. Det har gjort att frågan om det ryska rikets grundande bara blivit en av flera debattfrågor. Därigenom har det även blivit alltmer missvisande att tala om normannism hos forskare och andra aktörer som behandlat problemkomplexet.

Syfte, avgränsningar, forskningsläge

Detta arbete analyserar historieskrivningen i Sverige om svensk-östliga förbindelser under forntidens slutskede, med särskilt fokus på hur frågor om nationalitet, etnicitet och annan rumslig identitet behandlats. Närmare bestämt behandlar jag historieskrivningen om händelser fram till 1000-talet, det vill säga när vikingatågen avstannade. Frågor om svensk-ryska förbindelser därefter, korståg till Finland och dylikt faller alltså utanför.

I första hand är det vikingatidens historia som behandlas. I många fall har dock historieskrivarna även tagit upp epoker före vikingatiden, det vill säga från 700-talet och dessförinnan. Ofta har sådana framställningar förbundits med vikingatidens skeenden i ett sammanhängande resonemang, och det vore därför missvisande att inte ta med dem i analysen.

Nationalism och etnicitet är alltså huvudintresset för undersökningen. Det finns emellertid angränsande teman som inte kan utelämnas. Det viktigaste av dem handlar om den övernationella nivån, det vill säga om hur föreställningar om vidare kulturkretsar, språkgrupper och civilisationer samspelar med det nationella. Till dessa hör idéer om det germanska, om det europeiska, om det västliga, om det kristna – som alla kan avgränsas mot »den andre«, mot det eller dem som *inte* kan inordnas i de nämnda kategorierna. Dessa »andra« är ytterst centrala för att forma ett »vi«. Det rör sig om det hedniska, finska, slaviska, öst-

kristna (ortodoxa), asiatiska, muslimska, orientaliska och annat. Genom kontrasterna gentemot en eller flera av dessa kategorier har det »svenska« konstruerats. I historieskrivningen om svenska vikingatåg i österled aktualiseras många av dessa teman, exempelvis i fråga om möten mellan »svenskar« å ena sidan och »östliga« företeelser å den andra, som muslimer, judar, araber och bysantinare.

Detta samspel mellan å ena sidan »det svenska« och »det andra« har kommit till uttryck i många olika aspekter av den historia som skrivits. Till stor del handlar det om den klassiska debattfrågan om eventuella svenska inslag i frågan om det ryska rikets grundande, alltså en rent politisk-historisk aspekt av det förflutna. Men konstruktionen av svenskhet har också relaterats till mer övergripande kulturella, etniska och religiösa företeelser. Ett exempel är frågorna om »svenskar« inflytande som etnisk grupp snarare än som politiskt subjekt. En annan fråga som aktualiserats är frågan om Sveriges kristnande, om i vad mån det kom östliga influenser till detta. Historieskrivningen har ända sedan medeltiden betonat de engelska och tyska missionsvägarna till Sverige, och det är först på 1900-talet som beläggen för östligt kyrkligt inflytande har börjat diskuteras.³

Studien inordnar sig i ett vid det här laget väl etablerat forskningsfält om den nationella historieskrivningens framväxt och reproduktion.⁴ Forskare från många discipliner har berört frågor om hur svensk historieskrivning har behandlat vikingatiden.⁵ Inte minst gäller det arkeologer – åtskilliga sådana har under de senaste decennierna ägnat sig åt det egna ämnets historia i Sverige. Till stor del har de lagt fokus på de nationalistiska tendenserna bland tidigare arkeologer.⁶

Att det tidiga 1900-talets forntidsforskare i enlighet med sin tids värderingar betraktade sitt material genom nationella glasögon är därför minst av allt något originellt forskningsresultat. Att forskare och en vidare allmänhet odlat idéer där vikingen romantiserats är redan väl känt. Mitt syfte är alltså inte att återigen visa detta.

Frågan om forntida »svenska« kontakter i österled har varit föremål för relativt få analyser. Den gamla »normannistdebatten«, som pågått sedan 1700-talet, har behandlats av ett antal forskare – som ibland själva varit djupt involverade på den ena eller andra sidan. Det kanske viktigaste historiografiska verket är finländaren Arto Latvakangas avhandling *Riksgrundarna – Varjagproblemet i Sverige från runinskrifter till enhetlig historisk tolkning* från 1995, där författaren utförligt gått igenom svensk, finsk och kontinental historieskrivning om problematiken kring det ryska rikets grundläggning, från medeltiden till 1800-talets för-

³ Se t.ex. Palme 1959, s. 104 f.

⁴ Hall 1998; Hall 2000; Zander 2001; Linderborg 2001; Edquist 2001.

⁵ Widenberg 2006; Wickström 2008.

⁶ Gren 1987; Welinder 1994; Baudou 1997; Baudou 2004; Cederlund 1997; Werbart 2002; Svanberg 2003; Jensen O. 2002; Notelid 2000; Petersson 2005; Wallerström 2006; Alkarp 2009. Naturligtvis finns ett internationellt arkeologihistoriskt forskningsläge, se t.ex. Trigger 1989; Kohl & Fawcett (ed.) 1995; Díaz-Andreu & Champion (ed.) 1996; Atkinson, Banks & O'Sullivan (ed.) 1996; Jones 1997.

sta del. Boken presenterar ett mycket omfattande empiriskt material från den lärda och vetenskapliga diskussionens utveckling i frågan fram till 1800-talets början.⁷

För senare tider har analyser om historieskrivningen kring svensk-östliga förbindelser under vikingatiden (och tiderna närmast däromkring) gjorts antingen som led i vidare historiebruksanalyser,⁸ eller – ännu vanligare – som led i en diskussion kring forskningsläget där huvudfrågan varit att forska om forntiden eller medeltiden. Framför allt finns ett antal studier om forntida etnicitet i Östersjöområdet, som tar utgångspunkt i en dekonstruktion av tidigare tolkningar. Här bör exempelvis Ingrid Gustins och Charlotta Hillerdals forskning framhållas.⁹

Metod och källmaterial

Den här studien är en idéanalys där jag har strävat efter att frilägga och analysera de sammanhängande idéstrukturerna i historieskrivningen, vad gäller identitets-kategorier som nationalitet och etnicitet. I många fall kan idéerna påvisas direkt i de explicita utsagorna i källmaterialet, men jag vill även lyfta fram de mer bakomliggande premisserna – förförståelserna.

En sammanhållande stomme utgörs av en systematisk genomgång av den arkeologiska tidskriften *Fornvännen* från 1906 till 2005. Den har kompletterats med olika verk av ledande forskare på området, som Ture J. Arne, Sture Bolin, Birger Nerman, Holger Arbman och Ingmar Jansson. Jag har även inkluderat populärvetenskapliga framställningar om förhållandet mellan Sverige och Ryssland under lång tid.¹⁰

Forskningen om Skandinavien och dess förbindelser med övriga världen under vikingatiden har varit och är internationell. Det är egentligen omöjligt att skilja ut den svenska forskningen från andra länders: diskussionerna och debatterna har inte känt några gränser och olika aktörer har samarbetat med varandra. Emellertid hade det inte gått att inom ramen för detta arbete studera *hela* debatten, och alltså ge den internationella forskningen det utrymme som den hade förtjänat i ett större projekt.

I några fall har jag dock inkluderat icke-svenska författare – framför allt sådana historieskrivare som styrkt den svenska idéutvecklingen på området på ett avgörande sätt. Det främsta exemplet är den danske filologen Vilhelm Thomsen, som var verksam under 1800-talets senare del och vars verk *The relations betwe-*

⁷ Latvakangas 1995. Se även t.ex. Rahbek Schmidt 1970; Zakharii 2002.

⁸ Man har t.ex. noterat hur Ture J. Arne och Birger Nerman betonat de »svenska« inslagen i det vikingatida Ryssland: Welinder 1994, s. 205 f.; Svanberg 2003, s. 54, 116.

⁹ Roslund 2001, s. 32 ff.; Werbart 2002; Gustin 2004, s. 59–86; Hedenstierna-Jonson 2006, s. 17 ff.; Androshchuk 2008, s. 529 ff.; Hillerdal 2009a, spec. s. 41–83; Hillerdal 2009b. I en kortare artikel om *Fornvännen* 1906–2006 har Ingmar Jansson konstaterat att den ägnade mycket utrymme åt förhållandet Sverige–Östern under denna tid, med undantag för 1960- och 1970-talen: Jansson I. 2006.

¹⁰ T.ex. Arne 1917; Nihlén 1928; Nerman T. 1946; Kan 1996.

en ancient Russia and Scandinavia, and the origin of the Russian state (1877) ända in i vår tid varit en av de mest citerade böckerna om ämnet.

Denna studie begränsar sig i huvudsak till de historiska och arkeologiska vetenskaperna. Bland det som måst utelämnas kan nämnas språkvetenskapliga studier av förbindelserna mellan skandinaviskt och östslaviskt.¹¹ Det finns exempelvis en rik och mångsidig språkvetenskaplig forskningstradition kring namnet *ruser* och dess eventuella kopplingar till bland annat Roslagen.

Det är förstås inte helt enkelt att som »utomstående« modernhistoriker på ett rimligt sätt tolka olika vetenskapliga texter om forntid och medeltid av exempelvis arkeologer eller konsthistoriker.¹² Jag har inte den arkeologiska kompetens som krävs för att fullt ut kunna referera de olika forskarnas sätt att angripa och tolka sina fynd och källmaterial, vilket förstås kan ses som en brist. Jag har dock försökt urskilja sådana tolkningsmönster som ligger bakom och över de mer specifika arkeologiska förklaringarna, exempelvis förförståelser i fråga om nationalitet och etnicitet. Sålunda gör jag inga anspråk på att i enskildheter ha kommit fram till den slutgiltiga analysen. Inte minst är de senaste decenniernas forskning problematisk, eftersom den ofta bedrivs utifrån samma eller liknande utgångspunkter som detta arbete: att problematisera etnicitet, nationalism och historieuppfattningar. Forskningen är dessutom mycket mångfacetterad, vilket gör den ännu svårare att sammanfatta.

Kontinuitet eller diskontinuitet – äldre etnicitet och nyare nationalism

Under senare decennier har den så kallade modernistiska skolan kommit att dominera forskningen om nationalism. Enligt den är nationalismen en modern företeelse, med rötter i 1700-talets slut och 1800-talet. Orsakerna brukar anges som kapitalism, industrialism och ett modernt politiskt och ideologiskt landskap i de amerikanska och franska revolutionernas spår. Under det senaste decenniet kan man dock, åtminstone i Norden, skönja att pendeln vänt tillbaka. Det finns en tendens att kritisera modernisterna för att alltför summariskt förneka existensen av nationellt och etniskt tänkande redan i förmodern tid. Jag anser att det finns mycket fog för dessa argument, samtidigt som det egentligen är missriktat att se det som en fråga om »antingen eller«. De etniska eller nationella värdena var bara några av åtskilliga legitimerande idéer i de förmoderna samhällena, och om de alls förekom, hörde de inte till de viktigaste.¹³ I vissa fall finns dock en kontinuitet, och inte minst gäller det historieskrivningen.

¹¹ T.ex. Thörnqvist 1948.

¹² Som Anne Stalsberg påpekat (*Fornvännen* 75 (1980), s. 220) är det ofta svårt att skilja fakta från uppfattningar när man behandlar temat om skandinaver i Rus.

¹³ Gustafsson 2002. Angående teoriutvecklingen om nationalism, se för en sammanfattning t.ex. Berg A. 2011.

I modern forskning betonas ofta att historieskrivningen alltid är formad av sin samtid, och att berättelsen om det förflutna säger mer om den som berättar än om det som berättas. Det finns dock skäl att betona att historiska myter eller kollektiva minnen är påfallande trögrörliga.¹⁴ Ideologiska element kan »överleva« sin tid och det är intressant att se vad som händer när de hamnar i en annan kontext än den där de uppstod.

Att etniska eller nationella historiemyter tenderar att vara mycket seglivade är därför inget överraskande. De förändras ständigt i sina enskildheter, men oftast inom vissa ramar.¹⁵ Nutida manifestationer av etnicitet i samhället är ofta avlagringar av äldre lärda diskurser.¹⁶ På det sättet finns åtminstone en kontinuitet mellan förmoderna historiemyter i Sverige, vars syften främst var att legitimera riket och kungainstitutionen, och den moderna nationalismens berättelser om svenskhetens ursprung. Att de etniska föreställningarna kan följas långt tillbaka i historien ska dock inte tolkas som att nationen vore mer »naturlig«. Jag menar att detta i sig inte är något argument i striden mellan modernister och Anthony Smiths skola, som vill framhålla betydelsen av förmoderna etniska och nationella identiteter. Den diskursiva kontinuiteten är inte mindre verklig, även om de historiska myterna endast omfattades av en liten lärd och härskande elit i det förmoderna samhället.

Den nationella myten och dess diskurstyper

Det går alltså att urskilja exempel på kontinuitet i historieskrivningen från nationalismens barndom under tidigt 1800-tal till idag, och till och med under längre tid än så. Men det som främst står i centrum för denna undersökning är de senaste dryga hundra årens historieskrivning, och då sker ändå avgörande förändringar i sätten att tolka och beskriva svenska östförbindelser under vikingatiden och tiderna närmast däromkring. En viktig poäng jag vill lyfta fram är dock att kontinuitet och förändring sällan egentligen står emot varandra. Ofta kan man iakttä kontinuitet inom vidare ramar, medan enskildheter förändras. Detta, menar jag, gör att man kan komma förbi många av tvistefrågorna kring de nationella föreställningarnas trögrörlighet å ena sidan, och å den andra deras ständiga (re)konstruktion. Jag har tidigare försökt att analytiskt bena ut detta i min bok *En folklig historia* (2009), där jag utgick från begreppen *myt* och *diskurstyper* för att bringa reda i de ofta stereotypa föreställningar om det förflutna som utgör en central del av nationella självförståelser.¹⁷ Båda termerna har här

¹⁴ Se t.ex. diskussionen i Coser 1992, s. 25 ff.

¹⁵ Smith 1986, s. 97 f., 177 ff., 206 f.

¹⁶ Banks 1996, s. 189.

¹⁷ Edquist 2009a, s. 28 ff., 386 ff.

en empirisk och konkret betydelse, och de används för att fånga in olika nivåer och uttryckssätt i föreställningarna.

Med begreppet *myt* avser jag själva helheten av de föreställningar och framställningar som befäster en viss grups eller territoriell enhets ställning genom att lyfta fram olika företeelser i det förflutna, som får en symboliskt laddad innebörd.¹⁸ Nationella myter (liksom förstås myter om exempelvis Europa, Västerlandet eller det egna landskapet) är aldrig unika till sin form, utan har en gemensam struktur världen över. De brukar sålunda betona ett visst ursprung i tid och rum: när skapades vi som folk, varifrån kom vi och hur kom vi hit där vi lever nu? Särskilt äldre mytiska berättelser brukar inledas med närmast sagoaktiga urfäder eller urmödrar – som Romarikets förste kung Romulus. Men även moderna nationalstater ger en liknande status åt statsgrundare som till exempel George Washington och Thomas Jefferson i USA. Sedan kretsar myterna kring teman som guldåldrar, befrielse, storhetstid, nedgång och återfödelse. Berättelsen pekar därmed i en viss riktning, med en sensmoral som förklarar vad som ligger i nationens sanna natur och därmed hur den bör agera i framtiden.

Genom att kombinera vissa händelser och episoder i det förflutna förklaras gruppens ursprung och utveckling, och den enskilde individen får sin plats bekräftad. Huruvida de förhållanden, händelser och personer som förekommer i myten bygger på historisk sanning eller ej är ofta inte avgörande. Myten skapas av helheten: av de tillstånd, händelser och personer som väljs ut och binds samman. Att vissa element *utelämnas* är förstås också viktigt, exempelvis uppror och inre splittring som inte passar in i en myt om samarbete och samförstånd. Samtidigt är det närmast nödvändigt att en nationell myt är något så när mångtydig, så att den kan användas i olika sammanhang och för olika syften.

Att på detta sätt tala om en nationell myt, en identitetsskapande berättelse, är minst av allt något nytt grepp i forskningen. Jag menar dock att de nationella myterna *sällan består av en enda berättelse*. Snarare innefattar de flera framställningsformer samtidigt. I vissa läggs större vikt vid ursprung och andra avgörande händelser medan andra skapar bilden av en sorts tidlös essens med exempel från det förflutna. Dessa olika sätt att representera den nationella historien överlappar varandra till en del, men ofta har de levt parallella liv. Och tillsammans stärker de *myten*, det vill säga den gemensamma nämnaren: att med olika historiska element underbygga identitetsbygget.

Jag använder begreppet *diskurstyp* för att sätta ett namn på dessa parallellt existerande berättelseformer. Som namnet antyder är det fråga om en typ av diskurser, en samlande kategori för strukturellt likartade framställningar.¹⁹ Med *diskurs* avser jag något konkret, som befinner sig på empirisk nivå: mer eller

¹⁸ Det följande utgör en sammanfattning av Edquist 2009a, s. 28 ff., och där angiven litteratur.

¹⁹ Begreppsparet diskurs–diskurstyp är lånat från Norman Fairclough, även om det här används i en lite annan betydelse. Fairclough 2001, s. 23 ff.

mindre stereotypa tankefigurer i språklig dräkt. Det finns exempelvis diskurser om svenska folkdanser, om Gustav Vasas äventyr i Dalarna och om indoeuropéernas invandring till Skandinavien under yngre stenålder. Dessa kan inrangeras i *diskurstyper*, vilka ska ses som huvudteman eller underavdelningar inom den nationella myten.

Jag skiljer mellan fyra sådana diskurstyper.²⁰ Den *politisk-historiska* diskurstypen handlar om nationens och rikets politiska utveckling, dess stora hjältar, dess fiender och dess inre statsutveckling. Denna diskurstyp har den tydligaste kronologiska strukturen och vanligen uttrycks den i berättelseform med en början och ett slut, med guldåldrar, nedgångsperioder, avgörande och ödesmättade skeenden. Här är det *händelser* som står i fokus. Den *etnisk-ärkeologiska* diskurstypen handlar om den etniska gemenskapen i äldre tid, före de epoker som kan skönjas med hjälp av skriftliga källor. Här har det handlat om att urskilja en sorts biologiskt ursprung och om att bevisa den etniska gruppens kontinuitet och höga ålder. I den *naturgeografiska* diskurstypen förläggs nationens historia och dess ursprung i den fysiska miljön: i urberget, i landet som frilagts av inlandsisen och höjt sig över havet, i territoriet som en gång för tusentals år sedan för första gången befolkades av »svenskar«. Den *etnisk-kulturhistoriska* diskurstypen, till sist, rör sig i en mer närliggande historisk tid. Det handlar här om folkliga seder, danser, sägner, litteratur, konst och annat som knyts till nationen. Här finns ingen direkt ursprungsberättelse och det kronologiska perspektivet är mycket underordnat: det är mest fråga om ett allmänt »förr« som dock var nationellt och på något sätt evigt.

Dessa diskurstyper återger alltså det nationella förflutna på skilda sätt, som till stor del har haft en koppling till bestämda vetenskapliga discipliner. Man kan tala om en sorts arbetsdelning i sätten att beskriva det förflutna. Schematiskt kan de beskrivas på följande sätt:

²⁰ Förutom de nedan nämnda diskurstyperna kan man exempelvis urskilja en ekonomisk och en religiös.

Diskurstyp	Vilket ursprung?	Kronologisk form	Tidsspänn i Sverige	Vetenskaper som främst bidragit
Politisk-historisk	Rikets/statens	Tydlig, med tidsbestämda händelser, förlopp, personer och epoker	Ca 500/-1000-idag	historia, statsvetenskap, i viss mån arkeologi
Etnisk-arkeologisk	Folkets	Sällan konkreta händelser, dock mer övergripande som migration m.m.	Före ca 1000 e.Kr.	arkeologi, språkvetenskap, rasbiologi
Naturgeografisk	Territoriets/landets	Ingen; snarare en självklar given ram – en legitimerande urtid	Efter istiden.	geologi, geografi
Etnisk-kulturhistorisk	Folkkulturens; sällan bestämt i tid eller rum	Vag: om »det gamla bondesamhället«	Äldre historisk tid	etnologi, litteraturvetenskap, konsthistoria

Dessa fyra diskurstyper urskilde jag i min analys av historieförmedlingen bland svenska folkbildare och hembygdsvärdare under 1900-talet. Jag visade då inte minst hur de olika diskurstyperna varierade i styrka under skilda delar av seklet. Exempelvis har den etnisk-kulturhistoriska diskurstypens betydelse växt ända in i vår tid.²¹ I den analys som görs i denna bok hamnar emellertid den etnisk-kulturhistoriska diskurstypen av naturliga skäl i bakgrunden. I historieskrivningen om vikingatiden är det de tre övriga som kämpat om uppmärksamheten. Jag hoppas kunna visa att den samlade effekten av denna skiktning i olika berättelseformer bara stärkt den nationella myten som helhet. När en sorts berättelse gjorts »omöjlig«, har en annan stått redo att ta dess plats i rampluset.

Till sist vill jag betona att när jag talar om »myter«, ligger inget nedvärderande i det. Framställningar som bär upp en viss »myt« eller »diskurstyp« behöver ingalunda vara ovanligt ideologiskt vinklade, tendentiösa, sakna grund i källmaterial eller brista i vetenskaplig metod. Det finns ingen skarp gräns mellan vetenskap och ideologiproduktion – även idag är vetenskaplig verksamhet politiskt eller ideologiskt influerad på ett eller annat sätt. Vetenskapligt sanningssökande och ideologisk tendens är snarare att betrakta som skilda dimensioner vilka verkar samtidigt och inte nödvändigtvis i motsättning till varandra. Jag anser att

²¹ Edquist 2009a, spec. s. 386 ff.

den tyske historieteoretikern Jörn Rüsen har angripit denna problematik på ett fruktbart sätt, när han apropå historiskt berättande talar om tre skilda dimensioner som alltid verkar samtidigt. Det vetenskapliga sanningssökandet är en renodling av det historiska berättandets *kognitiva* dimension: vad har faktiskt hänt och varför? Men den samexisterar med en *politisk* dimension, det vill säga den alltid närvarande (medvetna eller omedvetna) ideologiska tendensen. Den tredje dimensionen är den *estetiska*: historiskt berättande förväntas i mer eller mindre hög grad svara mot behov av spänning, konstnärlighet eller trygghet.²²

Emellertid är de ideologiska tendenserna mycket enklare att genomskåda i äldre tiders forskning – något som helt eller delvis kan förklaras med att man alltid är som blindast för den samtida epokens underliggande idémönster. När jag i det följande kommer att urskilja nationalistiska tendenser hos äldre tiders forskare, ska det därmed inte tolkas som något underkännande av deras vetenskapliga metodik och ärliga uppsåt.

²² Rüsen 2004, s. 160–177.

2. Skandinaviska östfärder – historie-skrivningen fram till 1900-talets början

Ursprungsberättelsernas ursprung

I Skandinavien fanns redan under medeltiden en skriven historia om de olika kunga- och hövdingaätternas ursprung. Dessa ursprungshistorier bildade också stommen till de olika skandinaviska folkens eller rikenas historia. När det gäller Sverige fanns en tradition om den så kallade Ynglingaätten, som den isländske historieskrivaren Snorre Sturlasson beskrev i *Ynglingasagan* på 1200-talet. Ätten ska ha härskat i Svitjod – sveariket – fram till 600-talet innan den begav sig till Norge och där även blev ursprunget till den senare norska kungaätten.

Genom traditionerna kring Ynglingaätten kom en berättelse om ett östligt ursprung in i denna den tidigaste kända historieskrivningen om det svenska riket. Snorre berättar att den blivande kungaätten kom till sveariket ledd av hövdingen Oden, som invandrat från Ashem öster om Don nära Svarta havet. Östra Europa kallades enligt Snorre »stora Svitjod«, men Oden lät sina söner fortsätta att regera Ashem medan han själv for norrut genom nuvarande Tyskland och Danmark, tills han tog säte vid Sigtuna såsom svearnas härskare – och gud.

Att på detta sätt ge kungariket ett östligt ursprung var inget unikt i medeltidens Europa.¹ Susan Reynolds har framhållit att berättelserna om en icke-europeisk urtidsvagga började spridas under 500- och 600-talen i de framväxande västeuropeiska rikena. Därmed var grunden lagd för en mytbildning där man kunde välja och vraka i tre skilda förråd av ursprungsberättelser, nämligen Tacitus *Germania*, de grekiska myterna och Bibeln. På så sätt kunde folkens ursprung härledas till något germanfolk, till trojanerna och till Noas son Jafet.² Under medeltidens gång kompletterades dessa med de lärda diskurserna kring goterna – denna grupp av folk som härjade i den romerska världen under senantiken. Under tidig medeltid formulerades en historieskrivning enligt vilken goterna härstammat från Skandinavien – *Scandza* hos 500-talsförfattaren Jordanes.³

¹ Snorre *Nordiska kungasagor* I, s. 25 ff.; Hermanson 2009, s. 16, 21.

² Reynolds 1983, s. 375 ff.; Sverrir Jakobsson 2009, s. 58 ff.

³ Geary 2002.

I vad mån de skandinaviska historietraditioner som sedan skulle formuleras hos Snorre och i isländska sagor återgick på förkristna förlagor – eller rentav på faktiska händelser – är svårt eller omöjligt att veta.⁴ Vi vet dock att de i hög grad utformades av de lärda traditionerna från kontinenten: biblisk historia, antik litteratur och den gotiska historieskrivningen. Senast på 1200-talet blev Jordanes historieskrivning om Skandinavien som goternas urhem känd i Sverige, och snart kunde det framväxande svenska rikets ursprung sträckas tillbaka ända till Noas sonson Magog.⁵ Episoden med Odens invandring till Sveariket österifrån blev då så att säga ett steg på vägen.

Oavsett vilken ideologisk betydelse och vilken sanningsbakgrund dessa historiska berättelser hade, kom de att spela stor roll för hur senare tider har tolkat det tidiga Sveriges ursprung, inklusive dess eventuella östliga kontakter under forntiden.⁶ Även på andra sätt skapade de medeltida historieskrivarna en skillnad mellan de nordiska folken å ena sidan och å andra sidan folken på södra och östra sidan om Östersjön. Exempelvis hade Saxo Grammaticus en starkt antislavisk tendens när han beskrev förbindelser över Östersjön i sin inflytelserika Danmarkshistoria *Gesta Danorum* (omkring 1200).⁷ Medeltidens historieskrivning om tidigare östförbindelser var dock relativt summarisk, enligt Arto Latvakangas. Den negativa tendensen var relativt mild; de östliga områdena ansågs allmänt ha varit mindre viktiga för en skandinavisk kultur vilken främst vände sig söder- och västerut.⁸

Med senmedeltidens allt fastare svenska statsbildning förstärktes också den historieskrivning som hade »Sverige« som bärande princip. Den tidigaste svenska historieskrivningen under 1400- och 1500-talen, genom exempelvis Prosaiska krönikan och Johannes Magnus, kom sporadiskt in på forntida östförbindelser och handlade huvudsakligen om skyter, avlägsna strider med ester och kurer, och ryska sagokungar som tillfälligt skulle ha härskat i Norden.⁹ Liksom Saxo förmedlade historieskrivare som Ericus Olai och bröderna Magnus en stereotyp bild av folken öster om Östersjön – de beskrevs som passiva offer för plundring och beskattning. Huvudsakligen behandlades epoker långt före det vi nu kallar vikingatiden. Enligt Latvakangas var Olaus Petri den förste som berörde vikingatågen, och han nämnde endast dem som riktades västerut.¹⁰

Under 1500- och 1600-talen blev nya källor kända i Sverige, däribland Adam av Bremens *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, Rimberts *Vita Anskarii*

⁴ Norr 1998; jfr Nordström 1934, s. 55–63; Hagerman 2006, s. 40 ff., 48 f., 64, 72 ff.

⁵ Jensen O. 2002.

⁶ Se Latvakangas 1995, s. 37, som betonar hur de skandinaviska stammyterna om Odens östliga härkomst kom att lägga en grund för de fortsatta sätten att handskas med forntidens skandinavisk-östliga förbindelser.

⁷ Latvakangas 1995, s. 71 f.; Hermanson 2009, s. 25 f.; se även Sjtjeglov 2009.

⁸ Latvakangas 1995, s. 92 ff.

⁹ Latvakangas 1995, s. 88 f., 98–111.

¹⁰ Latvakangas 1995, s. 73, 95–98, 125.

och olika isländska sagor. Detta gjorde att blicken kunde riktas mot århundradena närmast före kristnandet.¹¹ Under stormaktstiden talade man trots det allmänt om goter och göter när man talade om skandinaviska erövringar österut.¹² Epokens ryktbaraste historieskrivare, Olof Rudbeck, förmedlade en ganska typisk bild av de forntida svenska östrelationerna. Redan skyterna hade varit svenskar, folkslaget *slaverna* var helt enkelt skyternas slavar. Liksom många andra ansåg han att namnet *varjager* kom av *vargar*, ett namn för sjörövande svenskar. Och Rudbeck menade att Ryssland under lång tid, till omkring 1200, lydde under en svensk kungaätt.¹³

Arto Latvakangas påpekar att före 1700-talet dominerade en sorts händelsehistorisk tendens i beskrivningar av kontakterna mellan Sverige och det blivande Ryssland i äldre tid. Till största delen byggde man på Bibeln, antika källor och – med tiden – västeuropeiska källor och isländska sagor. Arkeologiska fynd användes mycket sällan, och de arabiska källorna inte alls. Och framför allt: eftersom det blivande Ryssland knappast alls figurerade i den biblisk-klassiska traditionen, kom dessa östliga relationer att framhållas ganska lite i historieskrivningen. Men när så gjordes, användes historieskrivningen inte minst för att stärka de olika rikenas anspråk i kampen om territorier och resurser. Däremot handlade det knappast om att främja någon nationell identitet bland befolkningen. I första hand var det fråga om en historieskrivning av lärda, för de lärda och politiskt mäktiga.¹⁴

Normannismen och den nationella historieskrivningens gryning under 1700-talet

Från slutet av 1600-talet gled historieskrivningen bort ifrån ett tidigare starkt religiöst fokus, där Försynen var drivkraften. I stället kom begrepp som naturrätt och »folket« att framhävas. Historieskrivarna betonade alltmer inre utveckling i stället för dynastiska skeenden och erövringar.¹⁵ Under 1700-talet kom också nya källkritiskt inriktade idéströmningar från bland annat Tyskland vilket gjorde att man rensade bort mycket av det man trott sig veta om den riktigt gamla och diffusa gotiska forntiden – sådant var sagor, inte historia. Det ledde till att den mer historiskt gripbara vikingatiden alltmer kom i förgrunden.

Under 1700-talets första del formulerades också på allvar den så kallade *normannismen* – det med tiden dominerande sättet i Västeuropa att beskriva det

¹¹ Baudou 2004, kap. 2–3; Latvakangas 1995, s. 144 ff.

¹² Latvakangas 1995, s. 139 ff., 163 ff.

¹³ Latvakangas 1995, s. 152, 167 ff.

¹⁴ Exempelvis motiverade en anonym författare i början av 1720-talet de svenska landvinningarna vid Stolbovafreden 1617 med att goterna härskat i öster, att Rurik kom från Sverige och att Novgorods härskare varit av svenskt ursprung. Latvakangas 1995, s. 293 f., 454, passim.

¹⁵ Latvakangas 1995, s. 193 ff., 279, 303–316, spec. s. 309; Hall 1998, s. 57–63; Jensen O. 2002.

ryska rikets födelse, där nordborna gavs en avgörande roll. Det är framför allt de i Ryssland verksamma tyskspråkiga historikerna Gottlieb Siegfried Bayer och Gerhardt Friedrich Müller som brukar nämnas som traditionens fäder. Bayer betonade att varjagerna var skandinaver. Han uppmärksammade också notisen i de så kallade *Annales Bertiniani*, frankiska annaler från klostret S:t Bertin, som omtalade att en grupp »rhos« år 838–839 farit från Konstantinopel via Frankeriket för att ta sig hem – till Sveariket. Sålunda var dessa »rhos« desamma som *Nestorskrönikans* ruser. Bayer kopplade sedan samman *rus* med det finska namnet på Sverige – *Ruotsi*. Han identifierade också de *väringar* som bildat ett kejserligt garde i Konstantinopel med varjagerna. Den samtidigt verksamme Müller gjorde en liknande sammankoppling av ruser, varjager och skandinaver.¹⁶

Något senare under 1700-talet verkade historikern August Ludwig von Schlözer, som var professor i Göttingen men också verksam i Ryssland och Sverige. Schlözer kom att omfatta det gängse normannistiska tankegodset där *rhos* och Rurik gavs svensk identitet, och genom hans forskning och skriftställning kom *Nestorskrönikan* – vilken han översatte och kommenterade – hädanefter att få en dominerande position i den normannistiska traditionen.¹⁷ Andra länkar i beviskedjan slogs också fast av olika historiker under denna tid, såsom att ett antal namn på Dnjeprs forsar nämnda i den bysantinske kejsaren Konstantin VII Porfyrogenetos verk *De administrando imperio* (ca 950) var av svenskt ursprung.¹⁸

Snart uppstod en reaktion mot dessa teorier, framför allt från den ledande ryske vetenskapsmannen Michail Lomonosov som starkt vände sig mot tesen att skandinaver grundat Ryssland. Ruserna (varjagerna) menade han kunde härledas till *pruser* och *roxolaner* – folkslag som på ett helt annat sätt kunde betraktas som inhemska ryska. Därmed var *antinormannismen* född.¹⁹ Antinormannisterna har i regel tolkat de olika medeltida källorna helt annorlunda än normannisterna. Exempelvis har de tenderat att hävda att svearna i den rusiska delegationen i *Annales Bertiniani* var ett slags sändebud, och de har betonat att »ruser« aldrig nämns i norröna källor.²⁰

De nära kontakterna mellan Sverige och Ryssland under frihetstiden bidrog till att Bayers och Müllers (och senare Schlözers) forskning ivrigt välkomnades i Sverige.²¹ Som nämnts hade en mer nitisk källkritik till stor del förpassat stormaktsgöticismen i vanrykte, varför mer sentida och något mindre mytiskt dimmiga skandinaviska östrelationer fick större genomslag under 1700-talet. Historieskrivare som Jacob Wilde, Olof Dalin och Sven Lagerbring lade mindre vikt

¹⁶ Latvakangas 1995, s. 193–207, 213 ff.; Zakharii 2002, kap. 2.1.

¹⁷ Latvakangas 1995, s. 245.

¹⁸ Latvakangas 1995, s. 250 f. (1774, av svensken Johann Thunmann.)

¹⁹ Latvakangas 1995, s. 207–213. Under samma tid dök också en teori upp, enligt vilken varjagerna var ett finskt folk: Latvakangas 1995, s. 216–227.

²⁰ Zakharii 2002, kap 3.1.

²¹ Latvakangas 1995, s. 296 ff.

vid goternas skandinaviska ursprung. Latvakangas framkastar tanken att när stormaktstiden var till ända, kunde inte längre goternas historia fylla samma funktion. I stället erbjöd »den till synes centrala rollen i det spirande Rysslands tidiga historia [...] ett färskare motiv till 'att öka folkets ära och ryktbarhet'.« Sålunda betonade Dalin i sin svenska historia att Rurik varit en svensk prins, och att ynglingakungarna ofta härjade i Holmgård.²² Latvakangas menar att Lagerbring (som författade egna specialstudier om varjagerna och Rysslands ursprung) i sina översiktsverk gjorde normannismen till norm i svensk historieskrivning.²³

Indoeuropéer och germaner: det nationella ursprunget

1700-talets historieskrivning kan ses som en övergångsform mellan å ena sidan en förmodern dynastisk historia där rikenas historia i stort sett är detsamma som en krönikeartad och anekdotgarnerad kungalängd, och å andra sidan en modern, evolutionistisk historia där nationens öden och äventyr beskrivs från urtid till nutid, samtidigt som samhällslivets successiva utveckling mot högre höjder betonas. Hos 1700-talets svenska historieskrivare finns den senare i rudimentär form. Då föds tanken om att *folket* utgör kärnan i den svenska historien, även om det inte har samma romantisk-nationalistiska betydelse som det fick under 1800-talet. En effekt av 1700-talets utveckling bort från dynastisk historia till en form av samhällshistoria, var att man började betona att olika territorier hade olika *kulturell* karaktär som hade vuxit fram historiskt.²⁴

Men det var först under 1800-talet som den moderna nationalistiska historieskrivningen slog igenom. Emellertid byggde den till stor del vidare på det diskursiva stoff som redan ordnats av tidigare historieskrivare, exempelvis i beskrivningarna av forntida svenska östförbindelser. Erik Gustaf Geijer, som brukar omtalas som den svenska historievetenskapens fader, var inte särskilt originell när det gäller vikingatidens östliga förbindelser. Han betonade Odens invandring österifrån och att Rurik var en skandinav som grundat Ryssland. I Geijers *Svenska folkets historia* florerade de redan nu klassiska normannistiska argumenten: ruserna hörde samman med Roslagen och *Ruotsi*, varjagerna var svenskar och det fanns svenska namn på Dnjeprs forsar under 900-talet.²⁵

Geijer framstår inte minst som en symbol för det tidiga 1800-talets romantiska nationalister i Sverige; han var en av förgrundsgestalterna för det år 1811 grundade Götiska förbundet och författare till de klassiska dikterna *Vikingen* och *Odalbonden*. Det var under denna tid som åtskilliga av vår tids föreställningar

²² Latvakangas 1995, s. 360 (citater), 382 ff.

²³ Latvakangas 1995, s. 120, 346–377, 393 ff.

²⁴ Latvakangas 1995, s. 311 ff.; Hall 1998, s. 52–63.

²⁵ Latvakangas 1995, s. 430–439.

om vikingar och vikingatiden cementerades (även om själva termen *vikingatid* kom i allmänt bruk först mot 1800-talets slut²⁶). I den allmänna historiekulturen var det emellertid de västliga vikingatågen, som beskrevs i västeuropeiska källor och som kunde följas i de norröna sagorna och skaldedikterna, som hamnade i blickfånget.²⁷

En avgörande nyhet under 1800-talet i beskrivningen av tidiga svenska östförbindelser var betoningen av etnicitet och ras, och på hur kultur och historia intimt hängde samman med dessa företeelser. De »folk« som lärda historiker, poeter och konstnärer i Johann Gottfried Herders anda härledde bakåt i det förflutna ansågs dela en gemensam kultur, som låg förborgad i gemensamma seder och språk. De olika folken ansågs vara besläktade med varandra i vittförgrenade släktträd, där de språkliga lik- och olikheterna var den bestämmande faktorn. Man konstruerade på så sätt även övernationella enheter, som förenades genom släktskap i språk, kultur och (förkristen) religion.

Den förnämsta av dessa övernationella enheter var *indoeuropéerna*, som de flesta europeiska folken tillhörde. Språkvetare och andra lärda tog hjälp av religionshistoria och forntidshistoria och diskuterade hur de olika grupperna av folk vandrat, förgrenats och erövat nya territorier under tidernas lopp. Bland indoeuropéerna fanns sålunda undergrupper som »kelter«, »slaver«, »balter« och sist men inte minst »germanerna« – där svenskarna ingick tillsammans med norrmän, danskar, goter, tyskar och engelsmän. De »finsk-ugriska« folken var emellertid en helt egen grupp som inte var indoeuropeisk – häri ingick främst samerna, finnarna, esterna och ungrarna.²⁸

På 1800-talet hade alltså svenskhetens ursprung blivit något helt annat än tidigare, då det i hög grad likställdes med inledningen av en fursteätts stamtavla. Det var *folkets* ursprung som var viktigt. Och detta svenska folk ingick i en större enhet: germanerna. Kring dem utvecklades under 1800-talet en rik flora av föreställningar som man brukar kalla *germanism*. Den germanska språkgruppen antogs alltid ha varit en gemensam etnisk kategori med bestämd religion och distinkta seder och bruk. I den förkristna forntiden var germanernas kultur ursprunglig och obefläckad. Den grundades i en sorts jämlikt bondesamhälle där folket hade stort inflytande och valde sin kung. Man hade inga formella lagar, men däremot en muntlig rättstradition; samhället ansågs vara organiskt snarare än institutionellt uppbyggt.

1800-talets germanism var egentligen långt ifrån någon nykonstruktion. Själva tankefiguren hade formulerats redan år 98 av den romerske författaren Taci-

²⁶ Svanberg 2003.

²⁷ Latvakangas 1995, s. 426 ff.: i Götiska förbundet och dess tidskrift *Iduna* ägnades endast lite utrymme åt vikingatidens östliga aspekter, likaså i Anders Fryxells *Berättelser ur svenska historien*. Undantag fanns dock, t.ex. Adam Oehlenschlägers *Væringerne i Miklagard* (1827).

²⁸ Drobin 1989; Mallory 1989; Arvidsson 2000. Termen »balter« började användas vid mitten av 1800-talet för att omtala folken med baltiska språk: Werbart 2002, s. 109 f.

tus i verket *Germania*. Där framhävdes de germanska folken som de civiliserade romarnas motsats på gott och ont: de var primitiva, men fria och demokratiska.²⁹ Denna historieskrivning med dess motsatsställning mellan barbarer och civiliserade anammades redan under tidig medeltid av »barbarfolken« själva, exempelvis goterna. På så vid smälte deras egna myter samman med klassiska och bibliska historietraditioner. Det innebär att även de skrifter som senare kom att betraktas som pålitliga källor, från Jordanes *Getica* till de isländska sagorna, rymmer samma ideologiskt laddade föreställning om det icke-romerska och senare icke-kristna germanska Nordeuropa som exotiskt och annorlunda.

Vad som emellertid hände på 1800-talet var att germanismen närmast blev kärnan i svensk – liksom i bland annat dansk, norsk och tysk – historieuppfattning. Man spann vidare på den kontrast som redan Tacitus formulerat, och framhöll betydelsen av statens och kristendomens intåg i norra Europa, vilket motsvarades av en överbetoning av de »primitiva« dragen i de förstatliga, hedniska och »germanska« samhällsbildningarna.³⁰ Germanerna gavs ibland också en särställning bland de indoeuropeiska grupperna, något som tydligt syns i den variantterm för indoeuropeer som var vanlig på 1800-talet men också därefter: *indogermanerna*. På så sätt betonades länken bakåt från germanerna till arierna och den tidigaste kända indoeuropeiska högkulturen i det forntida Indien.

Några decennier in på 1800-talet växte arkeologin fram som vetenskap, och därmed kom de materiella lämningarna att inta den förnämsta platsen i forskningen om den äldsta historien – i stället för de ytterst fåtaliga skriftliga källorna.³¹ En väsentlig uppgift blev att ta fram metoder för att urskilja kronologiska perioder utifrån föremålets utveckling.³² Dansken Christian Jürgensen Thomsen (1788–1865) införde under 1830-talet begreppen stenålder, bronsålder och järnålder.³³ När man sedan systematiserat dessa skilda kronologiska epoker, ansåg man länge att de motsvarades av olika folkslag. Förändringar ansågs bero på folkvandring eller erövring.³⁴ I Danmark skrev exempelvis C. F. Allen i *Haandbog i Fædrelandets Historie* (1840) om tre invandringsvågor som sammanföll med sten-, brons- och järnåldern. De primitiva på stenåldern var ett finskt folk, bronsålderns befolkning ville han inte säga något säkert om, men järnåldersfolket var »et gotho-germansk folk«.³⁵ Även Jens Jacob Worsaae spekulerade vilka

²⁹ *Germania* trycktes första gången 1472 och blev därefter snabbt uppmärksammat: Baudou 2004, s. 48 ff. Motsatsställningen fanns också tidigare under antiken, mest känd kanske genom Herodotos avgränsning gentemot de s.k. barbariska folken.

³⁰ Geary 2002, s. 19–25, 41 f., 50 ff., 58 ff.; Janson 1999, s. 19–24, 94 f., 108 ff.; Hagerman 2006.

³¹ Baudou 2004, kap. 5.

³² Rönnby 2005, s. 17 ff.

³³ Baudou 2004, s. 116 ff.

³⁴ Rönnby 2005, s. 19; Baudou 2004, s. 137 ff.

³⁵ Efter Jensen K. 1998, s. 92.

etniska grupper som bebott Danmark under de olika epokenas i sin nationella syntes *Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhøie* från 1843.³⁶

Hans Hildebrand menade på ett liknande sätt i *Svenska folket under hednati-den* 1866 (och i dess utökade version från 1872) att stenåldern, bronsåldern och järnåldern representerades av olika folk. Stenålderns folk var troligen inte indogermanskt, och den äldre teorin om att de var ett finskt eller samiskt folk var heller inte trolig, eftersom folket även fanns i Sydskandinavien vars dösar och andra lämningar pekade på förbindelser söderut. Dock var teorin om finnar/samer helt naturlig, enligt Hildebrand, eftersom stenåldern representerade »ett lågt kultur tillstånd« och Sverige än idag befolkades av »ett ganska lågt stående folk, det lappska«.³⁷ I jämförelse med Sven Nilssons *Skandinaviska Nordens Ur-Invånare* (första delen 1838–1843) menade sig dock Hildebrand vilja uppvärdera stenålderns folk; detta var inte lika primitivt som Nilsson hade menat.³⁸ Bronsålderns folk var *troligen* indoeuropeiskt (»indogermanskt«), menade Hildebrand. Till skillnad från tidigare historieskrivare som Carl Adolph Agardh, Peter Andreas Munch och Gunnar Olof Hyllén-Cavallius, trodde han dock inte att bronsåldersfolket varit götar. Det var nämligen alldeles för stor skillnad mellan bronsålderns och järnålderns materiella kultur för att det skulle vara rimligt, menade han.³⁹

Hildebrand ansåg sig kunna slå fast att germanerna invandrat först när järnåldern inleddes.⁴⁰ Götar och svear var dock olika folk, skiftet dem emellan utmärktes av brottet mellan äldre och yngre järnålder. Götarna var sydgermaner som invandrat söderifrån, och deras språkliga tillhörighet var ännu inte klarlagd – huruvida de var mer besläktade med tyskarna eller goterna var oklart. Svearna kom till Uppland först på 500-talet och spreds sedan vidare över större delen av Skandinavien.⁴¹

Under den här tiden började arkeologin också att förenas med den framväxande rasbiologiska vetenskapen (vanligen kallad fysisk antropologi i sin samtid). Den ovan nämnde Worsaae var en av de första arkeologer som anammade den moderna rasbiologins metoder. I sitt verk från 1843 använde han sig av den svenske anatomiprofessorn Anders Retzius skullmätningsskalldindexmetod, som lanserats strax tidigare. Enligt denna var kvoten mellan kranietets längd och bredd – *skallindex* – något som kunde användas för att skilja olika raser från varandra. Vissa var långskalliga, som germanerna, andra kortskalliga, till exempel samerna och finnarna.⁴²

³⁶ Baudou 2004, s. 123 ff.; Rönnby 2005, s. 17; Hagerman 2006, s. 210 f.

³⁷ Hildebrand 1872, s. 78 f., citat s. 78; Hildebrand 1866, kap. 3. Se även Baudou 2004, s. 161 ff.

³⁸ Hildebrand 1872, s. 68 f.

³⁹ Hildebrand 1866, s. 47 f.; Hildebrand 1872, s. 80 f.

⁴⁰ Hildebrand 1866, s. 47; Hildebrand 1872, s. 82 ff.

⁴¹ Hildebrand 1872, s. 74 f., 77 ff., 105 f., 106 ff.; jfr Hildebrand 1866, s. 68–85.

⁴² Lundmark 2002; Baudou 2004, s. 126 f., 133 ff.

Den allt äldre svenskheten

Det har sagts att det sena 1800-talets arkeologi präglades av en naturvetenskapligt och närmast positivistiskt influerad evolutionism. Arkeologerna satte själva föremålen i förgrunden i stället för de skriftliga källorna, och de gick delvis ifrån det öppret nationella och etniska tänkesättet – i motsats till tiden efter 1900 när de i högre grad strävade efter att identifiera etniska kulturer.⁴³ Med det sagt, var ändå nationens ursprung ett viktigt tema även för det sena 1800-talets arkeologer. Tidens mest framstående svenske arkeolog – Oscar Montelius – var också en centralgestalt i sökandet efter den etniska svenskhetsens ursprung allt längre tillbaka i historien.

Samtidigt började man alltmer att betona befolkningskontinuitet, och den tid som germaner och indoeuropéer varit bosatta i Sverige ansågs vara betydligt längre än man tidigare trott. Montelius var i doktorsavhandlingen *Från jernalderna* (1869) inte lika säker som Hildebrand på att germanerna invandrat först under övergången till järnålder och svearna först under 500-talet. Även om det var troligt att ett nytt folk invandrat då, så kunde även bronsålderns folk ha varit germanskt.⁴⁴

Ganska snart skapades en ny sanning, att indoeuropéernas invandring till Skandinavien hade skett i samband med att den så kallade stridsyxekulturen etablerades under slutet av stenåldern, ca 2000 f.Kr. Detta blev också germanernas – svenskarnas – första närvaro i Sverige. I Montelius artikel »Om våra förfäders invandring till Norden« 1884 polemiserade han mer bestämt mot Hildebrands åsikt att germanerna invandrat under järnåldern och framhöll att »våra förfäder« – de långskalliga germanerna – kommit till Norden redan för mer än 4 000 år sedan. Eftersom man inte kunde påvisa något brott i den materiella kulturen som kunde tolkas som invandring, förelåg enligt Montelius etnisk kontinuitet.⁴⁵

Tendensen att få den etniska svenskheten att sträcka sig allt längre bakåt i tiden förenades med en annan: att även rikta blicken utanför det nuvarande svenska rikets gränser. Ännu hos Hildebrand hade de relativt sent invandrade svenska förfäderna kommit österifrån. Montelius menade däremot 1884, att de germanska invandrarna inte kommit österifrån – de hade tagit vägen söderifrån via Danmark, och hade dessutom levt obrutet i Sverige under 4 000 år. En sorts skifte skedde nu: även långt tillbaka i forntiden var svenskarnas förfäder bofasta i Sverige och *agerade utåt – österut*.

Finlands forntid blev nu ett viktigt föremål för diskussion. Mot slutet av 1800-talet uppstod en språkstrid i Finland mellan fennomaner och svenskhetssivrare. Även i Sverige började man allt hårdare framhålla den etniska skillnaden

⁴³ Persson 1999, s. 670; jfr Janson 1999, s. 38 f.; se även Cassel 2000.

⁴⁴ Montelius 1869, s. 19 ff.; jfr Hagerman 2006, s. 230 ff.; 238.

⁴⁵ Montelius 1884, citat s. 35. Om Montelius utveckling till 1884, se Hagerman 2006, s. 273 f., 318.

mellan svenskt och finskt, och att föra den mycket långt tillbaka i tiden. Även i denna fråga var Oscar Montelius en förgrundsgestalt. Under 1890-talet menade han att samma kontinuitet kunde fastställas i det arkeologiska material som påträffats i svenskspråkiga trakter i Finland som han själv bevisat i fråga om Sverige 1884. Tack vare fynd av bland annat båtformiga stenhammare kunde Montelius således konstatera att det fanns »svenskar i Finland« åtminstone 2000 f.Kr. De hade förmodligen kommit till Finland över Kvarken och Ålands hav, men både då och senare hade de nog alltid varit numerärt underlägsna majoriteten, menade han.⁴⁶ Frågan kom inte oväntat att bli särskilt omdebatterad i Finland, där arkeologer bidrog med vitt skilda synpunkter på svenskhetens ålder i deras land.⁴⁷

Medan forntidens Finland koloniserades av en allt äldre svenskhet, trängdes det finska och samiska samtidigt ut från Sveriges forntid. I försöken att identifiera olika raser i forntidens Sverige, bidrog skullmätningen till att ifrågasätta den äldre föreställningen att Sveriges urbefolkning varit samisk eller finsk. Montelius hävdade sålunda 1873 utifrån skullmätning av fynd i några stenåldersgravar, att samerna *inte* var Sveriges urbefolkning.⁴⁸

Idéerna om den uråldriga etniska kontinuiteten tog sig snabbt ut från de vetenskapliga institutionerna till det övriga samhället. Montelius var en flitig populärvetenskaplig föreläsare,⁴⁹ och man kan märka hur snabbt hans syn på Sveriges historia blev etablerad kunskap i samhället. Det ingick också i denna historieskrivning att en rasmässigt svagare ursprungsbefolkning hade tvingats till reträtt. Denna berättelse om stenåldersinvandring blev snart mycket spridd, exempelvis av Verner von Heidenstam i kolläseboken *Svenskarna och deras hövdingar* (1908) där det skildras hur Ura-Kaipas stam trängdes undan av svenskarnas förfäder.

Normannismens renässans – Thomsen och Hildebrand

Den här utvecklingen påverkade i grunden också historieskrivningen om forntida svenska östförbindelser. I detta klimat av germanism och nationalism kom

⁴⁶ Montelius 1898, s. 92, 101 (citat), 104. Artikeln byggde på ett föredrag i Helsingfors i april 1897. Se även Baudou 2005, s. 126 f.; Petersson 2005, s. 122–132.

⁴⁷ T.ex. Wiklund 1901; se även Baudou 2004, s. 185 f. Många finska förhistoriker kom på samma sätt som sina svenska motparter att rikta blicken österut under decennierna runt 1900, och sökte efter finskhetens vagga i de finsk-ugriska bebodda delarna av Ryssland: Salminen 2003; Fewster 2006, s. 142–150. Vidare uppkom en sorts finlandssvensk ståndpunkt i normannistdebatten, t.ex. Aspelin 1913

⁴⁸ Lundmark 2002. Inger Zachrisson har påvisat hur det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets forskare alltmer sökte förminska samernas roll i Sveriges förhistoria. Från att ha betraktats som Nordens urbefolkning, började man i stället se de germanska svenskarna som urbefolkning, och samerna ansågs ha invandrat först relativt sent. Särskilt sydsamerna – från norra Jämtland och söderut – troddes allmänt ända fram till 1970- och 1980-talen ha invandrat norrifrån först efter medeltiden: Zachrisson m.fl. 1997, spec. s. 13–20. Se även Baudou 2004, s. 132 ff.; Hagerman 2006, spec. s. 296 f.; Wickström 2008.

⁴⁹ Baudou 2004, s. 228.

den gamla frågan om svensk-ryska relationer under vikingatiden att uppmärksammas alltmer, ofta med syftet att stärka den svenska nationella medvetenheten. En motsvarande utveckling ägde rum i Ryssland där antinormmannismen fick ny styrka under 1800-talet.⁵⁰

Under 1800-talet försvann så gott som helt den gamla bokstavliga tolkningen av Snorres *Ynglingasaga*, enligt vilken svearnas kungaätt Ynglingaätten invandrat från öster. Hildebrand bidrog dock med en annan förklaring, fast med ett liknande budskap: svearna hade kommit österifrån. Han menade att de invandrade till Sverige från »det inre af Ryssland«, där de skulle ha bevarat en högtstående och opåverkad germansk kultur. På svearnas väg från Ryssland till Sverige ska de, enligt Hildebrand, ha påverkat forntidens finnar – därav de germanska influenserna i finska språket.⁵¹ Hildebrand menade också att Jordanes och Prokopios historieskrivning från 500-talet visade hur livlig samfärdseeln mellan »Sverige« och »Grekland« varit redan då, långt före varingarnas tid.⁵²

Hildebrand ägnade ett visst utrymme åt den svenska östexpansionen i *Svenska folket under hednatiden*. I framställningen stod fortfarande de skriftliga källorna främst. Dock diskuterade han relationerna österut relativt utförligt även utifrån ett arkeologiskt material.⁵³ Sålunda betonade Hildebrand också kufiska (arabiska) silvermynt, vikter och fynd i österled såsom ovala spännbucklor vid Vladimir och Smolensk.⁵⁴ Hans beskrivning låg helt inom den normannistiska traditionen: det ryska riket var »ett svenskt välde« som grundats under hednatiden »utom Sveriges gränser«.⁵⁵ Han förband namnet *våringar* (med varianterna *varjager* och *varanger*) med sin teori om svearnas invandring till Sverige från Ryssland endast ett par sekler före 800-talet. Kanske var *våringar* namnet på de bofasta germanerna i Ryssland, därför blev det också det namn som slaverna använde på de svenskar som kom senare. Hildebrand hoppades på nya undersökningar av mellanryska gravhögar för att bringa klarhet i frågan.⁵⁶

Den danske språkforskaren Vilhelm Thomsen höll en serie uppmärksammas föreläsningar i Oxford 1876, som utvidgades till en bok på engelska 1877: *The relations between ancient Russia and Scandinavia, and the origin of the Russian state*. Verket gavs ut på svenska 1882 under namnet *Ryska rikets grundläggning genom Skandinaverna*. Det är väl värt att stanna upp ett slag vid Thomsen, om vilken det sagts att han på ett koncist sätt sammanfattade normannisternas ar-

⁵⁰ Latvakangas 1995, s. 18 f.; Shnirelman 1996, s. 224 f.

⁵¹ Hildebrand 1872, s. 86, 95, 99 (citater), 124 f., 129 ff.; jfr Hildebrand 1866, s. 79–93. Han betonade att alla invandringar till Sverige t.o.m. järnåldern kommit österifrån: Hildebrand 1866, s. 46.

⁵² Hildebrand 1872, s. 118.

⁵³ Jfr Arne 1934, s. 324.

⁵⁴ Hildebrand 1872, s. 134–141, 187–191; se även Hildebrand 1866, s. 128 ff.

⁵⁵ Hildebrand 1872, s. 187.

⁵⁶ Hildebrand 1872, s. 188 f.

gument.⁵⁷ Men även om beståndsdelarna i hans verk till största delen var välbekanta sedan tidigare, kom hans syntes att få ett närmast avgörande inflytande över den fortsatta historieskrivningen i Europa, inte minst i Sverige.

Thomsen formulerade sig ytterst polemiskt gentemot antinormannisterna, exempelvis mot deras tes att svearna som nämndes i *Annales Bertiniani* endast varit i tjänst hos ruserna (eller »ryssarna« som termen löd i Thomsens svenska översättning). Enligt Thomsen var det ett missförstånd som låg bakom att rusernas ledare kallades »chacanus« i *Annales Bertiniani*; det kunde förklaras med att de svenska sändebuden besökt khazarerna vars härskare benämndes *khagan*.⁵⁸ Han betonade också Konstantin Porfyrogennetos lista över Dnjeprs forsar med skandinaviska namnformer.⁵⁹ I närmast triumfatoriska ordalag beskrev Thomsen detta som ett bevis för det svenska inslaget i det gamla Rus. Han gissade även att Konstantin Porfyrogennetos namn för Kiev, *Sambatas*, kunde tolkas som ett rusiskt/nordiskt *Sand-bakka-áss* – Sandbackaås.⁶⁰

Thomsen lyfte också fram de arabiska författarnas vittnesmål om ruserna, något som blev allt vanligare under 1800-talet – tidigare hade det skett ytterst sparsamt.⁶¹ Särskilt länge uppehöll han sig vid Ibn Fadlan, vars färgstarka och närmast burleska beskrivning av ruserna vid Volga från 920-talet varit en av de mest kända och återkommande skildringarna av (föregivna) nordbor i österled. Den blev känd i Norden genom ett verk av danske orientalisterna J. L. Rasmussen från 1814, som tre år senare översattes till svenska. Thomsen ansåg det vara helt uppenbart att arabernas *rús*, liksom motsvarande ord hos slaver och greker, betydde nordbor.⁶² Deras bruk av ordet kunde också indikera att termen rus över tid vidgades till att ha inkluderat även alla andra som bodde i det rusiska området.⁶³

Utifrån arkeologiska fynd argumenterade sedan Thomsen för att skandinaver (och goter) varit bosatta även öster om Östersjön mellan ungefär vår tideräkningens början och år 450, något som syntes i de finsk-ugriska språken (de germanska elementen i östersjöfinska språk var Thomsens specialområde).⁶⁴ Efter en mellanperiod 450–700 då skandinaverna mest höll sig för sig själva på hemmaplan, började de åter expandera österut under 700-talet och än mer under

⁵⁷ Latvakangas 1995, s. 19.

⁵⁸ Thomsen 1882, s. 26 ff.

⁵⁹ Thomsen 1882, s. 50–64, se spec. s. 55: »Ty, såsom en hvar, som har minsta begrepp om språk, måste medgifva, äro de alla rent nordiska och låta icke förklara sig af något annat språk.«

⁶⁰ Thomsen 1882, s. 64. Thomsen framhöll också att nästan alla rusiska personnamn i källorna under de första 100 åren efter grundläggningen var av nordisk härkomst: Thomsen 1882, s. 64–71, 114–130 (»Tillägg I. Fornryska Personnamn«).

⁶¹ Latvakangas 1995, s. 416 f.

⁶² Ibn Fadlans skildring ingick i ett geografiskt verk från tidigt 1200-tal av kompilatorn Jakut. Thomsen 1882, s. 32–50 (s. 38–45 om Ibn Fadlan). Se även Arne 1941a, s. 193 f.

⁶³ Thomsen 1882, s. 46 ff.

⁶⁴ Thomsen 1882, s. 71–73.

800-talet genom vikingatågen, inte minst på grund av överbefolkning.⁶⁵ Tågen österut – i *Austrveg* – började något tidigare än dem västerut, och namnet antyder enligt författaren att man byggde vidare på gamla östfarartraditioner.⁶⁶ Sedan redogör Thomsen för minnen av östkontakter i isländska sagor och runinskrifter, den stora mängden orientaliska mynt i Sverige, och de obestridligt nordiska fornynden i Ryssland. Thomsen tillstod att allt detta var indicier, men, menade han:

[...] man måste medgifva, att de på ett högst märkvärdigt sätt stödja och belysa den traditionela åsigten om de gamla ryssarnas skandinaviska ursprung. Vi finna visserligen inga direkta uppgifter härom; större delen af de nämnda urkunderna och fornynden tillhör tiden efter den ryska statens grundläggning och visar blott att en mycket liflig samfärdsel egde rum mellan Norden och Ryssland samt att en stor mängd nordmän kommo öfver till detta land dels för att drifva handel dels för att tjäna såsom soldater under de ryska furstarna. Men denna lifliga samfärdsel, denna inströmning af nordbor till Ryssland vore otänkbar utan antagandet af ett nationelt föreningsband. Jag tror, att om vi icke egde några andra underrättelser, vi likväl, på grund häraf skulle tvingas att antaga tillvaron af ett starkt skandinaviskt element i Ryssland.⁶⁷

Ett minst lika säkert indicium ansåg Thomsen var att ruserna som skildrades i grekiska och arabiska källor så starkt påminde om vikingarna – de färdades långväga över havet, med vapen i hand och som handelsmän. Det var »otänkbart« att de isolerade östslaverna skulle ha kunnat vara så förtrogna med sjöfart.⁶⁸ Det är ett tydligt exempel på hur föreställningen om de skeppskunniga vikingarna (och de lika fåkunniga slaverna) fungerade som ett filter för tolkningarna.

Så ansåg Thomsen sig kunna slå fast att det inte kunde vara »något tvifvel om, att de gamla ryssarna voro *nordbor* och att särskildt den ryska statens grundläggning var ett verk af normanner, som utgått från Mälärtrakten«.⁶⁹ Det var bara ett par saker som han ansåg lite mer utförligt behövde behandlas, främst då ordet *ruser*. Antinormannisternas argument att ingen skandinavisk stam med namnet ruser funnits avvisade Thomsen med att det heller inte existerat någon slavisk stam som hetat så. Och framför allt fanns inget som tydde på att ruserna själva kallat sig så. Det var vanligt, menade han, att folk uppkallats med ett annat namn av främmande folk än det de själva använt.⁷⁰

Redan på 1700-talet hade man, framhöll Thomsen, påvisat likheten mellan namnet ruser och de finska och estniska namnen för Sverige: *Ruotsi* respektive *Rootsi*. Slavernas användning av namnet måste därför ha kommit från östersjö-

⁶⁵ Thomsen 1882, s. 73 f.

⁶⁶ Thomsen 1882, s. 74 f.

⁶⁷ Thomsen 1882, s. 77 ff., citat s. 78 f.

⁶⁸ Thomsen 1882, s. 79.

⁶⁹ Thomsen 1882, s. 80.

⁷⁰ Thomsen 1882, s. 80–83.

finskt håll. Antinormannisternas argument om att namnet ruser kunde härledas från exempelvis roxolaner gav Thomsen inget för.⁷¹ Men varifrån kom då i sin tur namnformerna *Ruotsi/Roosi*? Normannisterna hade vanligen kopplat dem till Roslagen, skrev Thomsen. Någon *direkt* koppling kunde språkhistoriskt inte göras enligt denne, däremot att de kom av det fornsvenska ordet *roþer* ('rodd'), som var det gamla namnet på östra Svealands kusttrakter:

Man kan föreställa sig, att de svenskar, som bodde vid sjön och seglade öfver till andra stranden af Östersjön, tidigt kallat sig själfva — icke såsom folk, utan efter sin sysselsättning och sitt lefnadssätt — *rops-mæn*, *rops-karlar* eller något dylikt, d. v. s. roddare, skeppare. [– –] Så mycket mindre kan det förundra oss, att finnarna uppfattade detta namn såsom namn på folket och upptogo det i denna betydelse under formen *Ruotsi*, *ruotsalainen*, i det de bortkastade senare delen af sammansättningen.⁷²

Denna finska term ska sedan ha spritts vidare till slaverna (*rus'*) och – möjligen via khazarerna eller något annat turkisk-tatariskt folk – till grekerna (*rhôs*) och araberna (*rûs*).⁷³ Det måste enligt Thomsen ha varit en gammal term för dem som farit över Östersjön sedan gammalt, endast avbrutet under några sekler före 800-talet. Han underkände ju finnarnas och slavernas förmåga som sjöfarare – kontakterna kunde endast ske genom att skandinaverna kom över havet.⁷⁴

Nestorskrönikans skildring av Ruriks ankomst menar Thomsen var otillförlitlig vad gäller själva kronologin; ett långt skeende hade där trängts samman till några få år. År 862 var sannolikt tidpunkten för erövringen av Kiev – den sista av de skildrade händelserna.⁷⁵ Talet om att man kallat in härskare från andra folk påminner om andra berättelser – och är snarast en omskrivning av det faktum att slaverna frivilligt gav sig under ruserna.⁷⁶ Men de ruser som vann herravälde över slaverna vid 800-talets mitt kan inte ha kommit över havet direkt, det måste ha varit frågan om »svenska kolonister« som »en tid lefvat någonstades i slavernas och finnarnas grannskap, sannolikt vid Ladoga«. ⁷⁷ Först grundades alltså »ryssarnas herravälde öfver slaverna« genom deras bosättning i Novgorod, sedan skedde själva grundläggningen av den ryska staten efter deras erövring av Kiev.⁷⁸ Thomsen konstaterade till sist att betydelsen av termen *ruser* snart utvidgades till att beteckna *hela* befolkningen i den nya ryska staten – alldeles som germanfol-

⁷¹ Thomsen 1882, s. 83 f.

⁷² Thomsen 1882, s. 84–86, citat s. 85.

⁷³ Thomsen 1882, s. 86–88.

⁷⁴ Thomsen 1882, s. 88 f.

⁷⁵ Thomsen 1882, s. 89 f.

⁷⁶ Thomsen 1882, s. 90.

⁷⁷ Thomsen 1882, s. 90 f., citat s. 91.

⁷⁸ Thomsen 1882, s. 91.

ket *franker* sögs upp i ett romanskt folk som fortsatte att använda namnet (*fransmän*).⁷⁹ Ruserna/ryssarna blev alltså benämningen på ett slaviskt folk.

Så vände Thomsen blicken till begreppen *våringar* och *varjager* (i översättningen av Thomsens text under formen *varäger*), och konstaterade att antinorrmannisterna felaktigt gjorde en poäng av att *Nestorskrönikan* på vissa ställen skilde mellan varjager och ruser.⁸⁰ Termen varing eller varang är omisskännligt skandinavisk, betonade Thomsen efter att ha redogjort för belägg i form av exempelvis varingagardet och runinskriften på Pireuslejonet. Ordet kom helt klart från det fornnordiska *vár*, som betecknade trohet eller trohetslöfte.⁸¹ Men ordet varing/varang hade en klart etnografisk betydelse för greker och araber – det betecknade skandinaver och framför allt svenskar. Hos grekerna kom det att ersätta *rhôs*, i takt med att den sistnämnda termen slaviserades.⁸²

Sedan behandlar Thomsen rusernas slavisering, som enligt honom pågick under några släktled eftersom de med tiden gifte in sig bland slaverna. Redan Svjatoslav (furste ca 945–972) hade ett slaviskt namn. Före 1000-talets mitt slutade nordbor att bosätta sig bland ruserna, och snart var de skandinavisktalande försvunna från trakterna kring Kiev.⁸³ Vid Novgorod torde det skandinaviska inflytandet ha fortsatt längre, gotlänningarna hade en gillesal där på 1100-talet och det fanns en varjagisk kyrka, men under 1200- och 1300-talen måste nordborna ge plats åt tyskarna i form av Hansan.⁸⁴ Så många handfasta spår fanns sedan inte kvar efter skandinaverna i Ryssland, men ett av undantagen var inte så litet – själva grunden till riket:

Nordborna lade den grund, på hvilken slaverna hafva uppfört en jättelik byggnad, och den till utseendet obetydliga telning, som de planterade, har utvecklats till ett af de största riket, som världen någonsin skådat.⁸⁵

Thomsens framställning var alltså en sorts slagkraftig sammanfattning av en redan etablerad normannistisk tradition, där han själv främst bidrog med några egna språkvetenskapliga rön. Men den byggde i relativt ringa grad på arkeologiskt material. I den svenska översättningen av Thomsens verk skrev därför Hans Hildebrand ett tillägg om de materiella lämningarnas betydelse för frågan

⁷⁹ Thomsen 1882, s. 91–93.

⁸⁰ Thomsen 1882, s. 93 f.

⁸¹ Thomsen 1882, s. 94–97.

⁸² Thomsen 1882, s. 97–103. Ordet *våring* måste enligt Thomsen ha kommit till grekerna från ruserna själva, »ibland de nordbor, som i äldre tider bosatt sig i Ryssland d. v. s. bland den stam, hvilken slaverna tillade namnet *ryssar*, samt att 'ryssarna' därmed betecknade [med varingar] sina stamförvandter väster om Östersjön eller åtminstone dem bland dessa, hvilka af den lifliga förbindelsen mellan Norden och Ryssland fördes öfver till dem«: Thomsen 1882, s. 103–107, citat s. 104.

⁸³ Thomsen 1882, s. 107–109.

⁸⁴ Thomsen 1882, s. 109 f.

⁸⁵ Thomsen 1882, s. 110 ff., citat s. 113.

om de svensk-ryska förbindelserna under vikingatiden.⁸⁶ Exempelvis betonade han de kufiska mynten, som bidrog till Gotlands stora kommersiella betydelse.⁸⁷ Därefter redogjorde han för den finländske forskaren D.E.D. Europæus utgrävningar av gravhögar sydväst om Ladoga 1874 och 1877, med till stor del »svenska« fynd som ovala spännbucklor.⁸⁸ Hildebrand ställde en för arkeologer klassisk fråga om vilka slutsatser man kunde dra om den befolkning som bött där fynden hittades: »hafva dessa svenska föremål som en handelsvara bragts till Ryssland för att där begagnas af den där inhemska befolkningen eller hafva de äfven i det främmande landet tillhört svenska egare?«⁸⁹ Medan ryska och finska forskare enligt Hildebrand var alltför snara att etniskt bestämma gravar efter föremål, menade han att det i alla fall var troligt att några av gravarna innehöll kvarlevor efter »svenska personer«.⁹⁰

Just de ovala spännbucklorna, som påträffats såväl i Sverige som i Finland, Baltikum och Ryssland, har kommit att ses som det kanske tydligaste beviset för svensk bosättning i österled under vikingatiden. Hildebrand betonade att det även i trakterna av Jaroslavl, Vladimir och Gnjozdovo fanns gravar med just ovala spännbucklor. Han stödde sig på den ryske forskaren Uvarov för att understryka att den svenska tolkningen av fynden hade objektiv grund – att en rysk vetenskapsman kunde ställa sig bakom en »svensk« tolkning rentvådde denna från misstankarna om nationell tendens: »Om han i detta uttalar sig till försvar för den mening, som i Ryssland tror sig finna bevis för en svensk befolkning, kan man åtminstone icke däri misstänka ett af svensk fäfänga framkalladt förhastande i slutdragning.«⁹¹ Hildebrand hoppades till sist på fortsatta arkeologiska undersökningar i Ryssland, som skulle medföra ytterligare »värderika bidrag till Sverges kulturhistoria«.⁹²

Oavsett vilken betydelse Thomsens och Hildebrands framställningar hade, kan man konstatera att frågorna om svenska vikingatida östkontakter framhövdes från slutet av 1800-talet. Intresset ökade för vikingatida färder i österled, då den rådande vetenskapliga uppfattningen kunde användas som bevis för svenska stordåd i det förflutna. Detta måste sammankopplas med den vidare kulturella, ideologiska och politiska utvecklingen i den tidens Sverige. Nationalismen var på frammarsch, och nu gällde det att sprida ett nationellt medvetande bland alla svenskar.

Samhället var stätt i snabb förändring. Industrialiseringen tog fart, folkrörelser framträdde och röster höjdes för ett mer demokratiskt styrelsesätt. En arbe-

⁸⁶ Thomsen 1882, förord; Hildebrand 1882.

⁸⁷ Hildebrand 1882, s. 131 f.

⁸⁸ Hildebrand 1882, s. 133 f.

⁸⁹ Hildebrand 1882, s. 135.

⁹⁰ Hildebrand 1882, s. 135 f., citat s. 136.

⁹¹ Hildebrand 1882, s. 136–140, citat s. 139.

⁹² Hildebrand 1882, s. 141.

tarklass formerades och tidens växande sociala och ekonomiska klyftor ifrågasattes som aldrig förr. Nationalismen användes av alla krafter i samhället, såväl uppifrån för att fostra befolkningen till endräkt och lydnad inför överheten, som underifrån: nationalismen tjänade här mobiliserande för att dels bekämpa den konservativa nationalismen, dels för att bilda ramen för drömmar om ett nytt, annorlunda Sverige.⁹³

Till Ryssland hade den svenska nationalismen sedan länge haft ett horn i sidan. För liberaler kring 1800-talets mitt var Ryssland sinnebild för feodalism, envælde och förtryck.⁹⁴ Men Ryssland representerade också det ociviliserade Öst, i en tid när just distinktionen mellan »europeisk civilisation« och »de andra« blev allt viktigare. Detta var imperialismens guldålder, när världen delades upp i mer eller mindre utvecklade nationer, kulturer och raser.⁹⁵

Händelseutvecklingen i Finland gjorde också många svenskar mer negativt inställda till Ryssland. Politiskt sett var det framför allt svenska konservativa som betraktade Ryssland som ett hot. Med hänvisning till detta hot förespråkade de ett stärkt svenskt försvar och motsatte sig kraven på demokrati och rösträtt, vilka de ansåg splittrade nationen. Den svenska högern – med nära band till framför allt Tyskland – ville också att Sverige skulle delta i en större europeisk allians mot den ryska jätten. Historieprofessorn Harald Hjärne lyfte fram Karl XII som ett föredöme – Sverige måste återigen stå främst i Europas värn mot Ryssland.⁹⁶

Exakt hur de nygamla idéerna om forntida svensk expansion i österled direkt kan förbindas med dessa vidare historiska sammanhang är svårt att säga. Det är dock omöjligt att begripa utvecklingen av den svenska historieskrivningen om vikingatida österledsfärder utan att den vidare samhällliga och idéhistoriska utvecklingen hålls i minnet.

Den nationalistiska arkeologin tar fart

Vid sekelskiftet 1900 framträdde arkeologin på allvar som en egen vetenskaplig disciplin i Sverige. Samtidigt påverkades ämnet av de nationella strömningarna och ägnade större intresse än tidigare åt den äldsta nationella historien. Den så kallade kulturhistoriska arkeologin – för vilken den tyske arkeologen Gustaf Kossinna brukar nämnas som förgrundsgestalt – blev dominant även i Sverige. Kossinna, som bland annat inspirerats av Montelius ovan nämnda artikel från 1884, betonade att kontinuitet i föremål också innebar etnisk kontinuitet. Kossinna gick mycket långt i sina tolkningar av germanernas historia, och menade bland annat att indoeuropéernas urhem stått i Tyskland.⁹⁷

⁹³ Strahl 1983; Edquist 2001; Blomqvist 2006.

⁹⁴ Björnsson 1980.

⁹⁵ Hobsbawm (1987) 1994, kap. 3 och 10.

⁹⁶ Elvander 1961, spec. s. 419–424; om tidens rysskräck se även Stenkvist 1987.

⁹⁷ Trigger 1989, kap. 5; Baudou 2004, s. 182 ff.; Baudou 2005.

Blickarna riktades nu till stor del mot frågor som rörde folkens och rikenas äldsta historia, och man sökte efter nationernas vaggor och urhem. Ett centralt verk under denna tid var Bernhard Salins *Die altgermanische Thierornamentik* (1904), där författaren analyserade den forntida nordiska eller »germanska« djurornamentiken och klassificerade den efter typer och korresponderande tidsåldrar.

Vid samma tid började en krets Uppsalaarkeologer under Knut Stjerna att rekonstruera järnålderns politiska historia utifrån sammanställningar av materiella lämningar och skriftliga källor.⁹⁸ De cementerade idéerna om att Sverige enats genom att svearna erövrade götarnas områden, och rikets grundande blev en av fältets viktigaste frågor.⁹⁹ Den unge forskaren Birger Nerman bidrog under 1910-talet med tesen att storhögarna i Gamla Uppsala och Vendel rymde fyra generationer sveakungar från 400- och 500-talen: Aun, Egil, Ottar och Adils. Överensstämmelser mellan *Ynglingasagan* (med *Ynglingatal*) och *Beowulf* gjorde att de måste anses historiskt tillförlitliga, menade han.¹⁰⁰ Nerman vidareutvecklade sina teorier under mellankrigstiden och lät det tidiga svearikets östliga förbindelser spela en avgörande roll – något som jag återkommer till i ett senare avsnitt.

Under 1900-talets första decennier rådde en högkonjunktur i Sverige och andra länder för en historieskrivning där man argumenterade i termer av rasässig och etnisk kontinuitet sedan urminnes tider. Diskussionerna kring germaner, raser och skullformer kunde dock ske parallellt med konstateranden av att invandring och kulturblandning var positiva företeelser, något som exempelvis Henrik Schück poängterade i första bandet av Gleerups *Svenska folkets historia* (1914). Han betonade också att verkliga kulturfolk var *blandade* folk. Detta bör emellertid inte ses som något som stod i motsättning till det dominerande sättet att resonera. Snarare visar det att den nationella historieskrivningen inte var enhetlig.¹⁰¹

Den svenska arkeologiska expansionen österut

Det var i denna tid av stegrad nationalism, politiska konflikter och internationell oro som det svenska intresset snabbt växte för östliga kontakter under forntidens slutskede. Och det underlättades förstås av den vetenskapliga institutionaliseringen. Nya undersökningar och fynd kunde läggas till de gamla diskussionerna

⁹⁸ Janson 1999, s. 38 f.; Baudou 2004, s. 214 ff.; Rönnby 2005, s. 19.

⁹⁹ Werbart 1999, s. 277 f.

¹⁰⁰ Nerman B. 1913; Nerman B. 1914; Nerman B. 1917a; Nerman B. 1917b; Lindqvist 1917. Se tidigare Baudou 1997, särskilt s. 197–263; Janson 1999, s. 37–50; Svanberg 2003, s. 53 ff.; Welinder 2003, s. 62 f., 86 ff.; Baudou 2004, s. 214 ff., 233 ff., 268 ff.

¹⁰¹ Schück H. 1914, s. 15 ff., 23 ff. Jfr Hagerman 2006, s. 367, som lägger stor vikt vid Schück som tämligen unik i sin tid, något som är tveksamt. Se t.ex. Almgren O. 1914, s. 14 f., där han vände sig mot Kossinna och ville varna för alltför säkra uttalanden om forntida överensstämmelser mellan ras, språk och kultur.

men ledde även till nya tolkningar. På den så kallade Pilgårdsstenen på Gotland finns namnet *Aifur* inristat, vilket 1904 för första gången tolkades som ett vittnesbörd om färder förbi Dnjeprs forsar (en av dem hette *Aeiphor* hos Konstantin Porfyrogennetos).¹⁰² När man året därpå upptäckte en runsten på ön Berezanij i Dnjeprs mynning, menade man sig ha fått ytterligare ett belägg för betydelsefull nordisk närvaro i österled under vikingatiden.¹⁰³

En av de händelser som forskarna diskuterade flitigt var Ingvarståget – det krigsföretag i österled strax före 1000-talets mitt som enligt *Ingvar den vittfarnes saga* leddes av stormannen Ingvar från Mälardalen. Ingvarståget anses också vara omnämnt på 25–30 runstenar i framför allt Södermanland. Olika forskare dryftade exempelvis Ingvar den vittfarnes eventuella släktskap med den svenska kungaätten.¹⁰⁴ Ett annat fortsatt vanligt diskussionsämne var de ovala spännbucklorna.¹⁰⁵

Från olika vetenskapliga discipliner kom nu i snabb takt forskningsrön som förstärkte den redan lagda kunskapsbasen i Sverige. Orientalisten Johannes Kolmodin menade 1908 att det inte längre var nödvändigt att i polemik mot antinormannisterna »idissla« den redan avgjorda frågan om vilka ruserna var, utan man borde gå vidare till att undersöka det som tycks ha varit »en målmedveten yttring af svensk statsmakt och statskonst«. Kolmodin utnyttjade de arabiska skriftliga källorna före *Nestorskrönikan*, som tillsammans med *Annales Bertiniani* antydde en svensk expansion långt före 862. Han menade att mycket tydde på en direkt svensk expansion mot volgabulgarernas och khazarernas land vid Volga, och att man därigenom fått direktkontakt med araberna.¹⁰⁶

Vid Köpenhamns universitet verkade vid samma tid Stanislaw Rozniecki (1865–1921) som professor i slavisk filologi, och hans verk *Varægiske Minder i den russiske heltedigtning* (1914) fick stor uppmärksamhet i Sverige. Hans tes var att medeltida rysk folkdiktning, särskilt de så kallade bylinorna, till stor del återgick på skandinaviska förlagor.¹⁰⁷ Dessutom studerades ortnamn i Ryssland av bland andra Richard Ekblom, som identifierade en mängd nordiska namn, särskilt längs flodvägarna.¹⁰⁸

Den dominerande historieskrivningen, som betonade det svenska och skandinaviska, genomsyrade också de flesta populära skildringarna av forntiden i Sverige under epoken. Henrik Schücks framställning i *Svenska folkets historia*

¹⁰² Se Montelius 1914, s. 103; jfr Olsson 1972, s. 184; Edberg 2004.

¹⁰³ Arne 1907. Att ytterligare flera runstenar senare aldrig påträffats har förklarats dels med att man främst ristade i trä, dels att det svenska språket höll på att försvinna i österled under den främsta runristarepoken på 1000-talet: Arne 1914b, s. 48.

¹⁰⁴ Braun 1910; Friesen 1910. Om Brauns Ingvarsforskning, se Arne 1942.

¹⁰⁵ Se t.ex. Montelius 1898, s. 87 ff.; Ekholm 1918b.

¹⁰⁶ Kolmodin 1908, citat s. 1.

¹⁰⁷ Se Arne 1917, s. 64–75.

¹⁰⁸ Ekblom 1915. Senare menade han att nordiska namn nu hittats i Polen, vilket bevisade färder via Wisła redan från 800-talet: Ekblom 1921. Se även Nerman B. 1932.

(1914) är ett exempel, som följde den gamla normannistiska mallen och påtalade de mer kulturhistoriska aspekterna av skandinavisk påverkan i vikingatidens Ryssland. Schück byggde alltså på det som blivit etablerad vetenskaplig kunskap, och han kunde utifrån den säga att den svenska erövringen i öster under 800-talet varit ett privatföretag som utvecklades till »en svensk koloni«, ett svenskt skattland som varade in på 1000-talet.¹⁰⁹ Ibland kunde framställningarna anta nationalistiska övertoner. Den liberale folkbildaren Emil Svensén framhävde i första delen av flerbandsverket *Svenska historien för svenska folket* (1915) att svenskarna vid Volga på 900-talet hjälpt till att rädda den europeiska kulturen genom att hindra islams frammarsch. Kanske hade svenskarna där utfört »sitt förnämsta världshistoriska stordåd före Breitenfeld – och glömt bort det«.¹¹⁰

Österledsforskningens portalgestalt: Ture J. Arne

Det var i detta läge som den allra mest framträdande svenska arkeologen inom ämnet svenska vikingafynd i österled framträdde: Ture J. Arne (1879–1965). Han bedrev åtskilliga egna utgrävningar i Ryssland under första halvan av 1900-talet, och publicerade sig flitigt på området. Doktorsavhandlingen *La Suède et l'Orient* (»Sverige och Östern«) från 1914 betraktas ännu som ett standardverk inom forskningsfältet.¹¹¹

Även om redan till exempel Hildebrand lagt stor vikt vid de arkeologiska fynden, har man menat att Arne var den förste som på allvar satte arkeologin i förgrunden i forskningsdiskussionen om svenskar i österled.¹¹² Hans publicerade skrifter består till övervägande del av noggranna beskrivningar och analyser av enskilda fynd, medan de vidare tolkningarna av sammanhangen vanligen är kortfattade.

Arne tolkade sina fynd – liksom i stort sett alla andra i hans tid – i termer av kulturkretsar av språklig-etnisk art. Han betonade 1911 att de många fynden längs flodlederna i Ryssland visade på »svenska kolonier« söder om Ladoga, vid Gnjozdovo, Jaroslavl-Vladimir och Kiev.¹¹³ Dessa fynd från »svenska kolonier« bestod bland annat av ovala spännbucklor och de pryddes i många fall av djurornamentik.¹¹⁴ Dessutom klassificerade Arne runda bronsspännen, remsöljor, hängsmycken av silver eller brons med figurer samt filigranhängsmycken som skandinaviska.¹¹⁵ Han drog slutsatsen att de inflyttade skandinaverna måste ha varit ett härskande skikt:

¹⁰⁹ Schück H. 1914, s. 170–176, 198–211, 222–230, 245–261, citat s. 208.

¹¹⁰ Svensén 1915, s. 620.

¹¹¹ Se t.ex. Edberg 2004, s. 34.

¹¹² Latvakangas 1995, s. 437; Gustin 2004, s. 67.

¹¹³ Arne 1911, citat s. 2; Arne 1914a, s. 225; Arne 1917, s. 62.

¹¹⁴ Arne 1918a, s. 46.

¹¹⁵ Arne 1940. Ingrid Gustin menar att det räckte för Arne med något enstaka skandinaviskt fynd i en grav för att ge den skandinavisk identitet. Samtidigt konstaterar hon att han i av-

Vid Michailovskoje har alltså funnits en koloni av svenskar, fredligt bosatta sida vid sida med en inhemska befolkning, hos vilken de bildat ett övre härskande skikt och med vilken de slutligen sammansmält.¹¹⁶

Mats Roslund har konstaterat att svensk forskning mer eller mindre negligerade förekomsten av slaviska fynd på svensk mark från vikingatiden. Det har alltså skapats en skev bild: mycket har skrivits om svenska färder och aktiviteter österut, men mycket lite om slaviska influenser i Skandinavien. Roslund pekar inte minst på Arne i sammanhanget, exempelvis att denne i avhandlingen menade att det rådde en nästan total frånvaro av slaviska fynd i Sverige före 1000-talet. Även om det rådde ett ömsesidigt utbyte av föremål över Östersjön, ville Arne snarast förklara fynden av slaviskt, lettiskt eller finskt ursprung i Skandinavien som resultaten av slavhandel.¹¹⁷ Detta kan förvisso tolkas som ett tidstypiskt exempel på ett utvecklingstänkande där vissa kulturer ansågs befinna sig på en »lägre« nivå än andra. Samtidigt hade Arne en – för sin tid – relativt stor beredvillighet att tolka svensk-östliga relationer utifrån ett perspektiv där även det svenska förknippades med något outvecklat. Exempelvis skrev han följande 1911 om »svensk« keramik, som var så primitiv under vikingatiden att den kunde höras till de fåtaliga kulturelement som hämtats från slaverna:

Den inhemska keramiken står i Sverige under vikingatiden på en synnerligen låg nivå. Det nästan enda förekommande ornamentet är våglinjen, som synes vara upptagen från slaviskt område.¹¹⁸

Arne påpekade gärna att östliga kulturformer på olika sätt influerat den svenska materiella och konstnärliga kulturen, men då handlade det främst om kulturerna bortom de slavisk-, finsk- och baltiskspråkiga grupperna. Denna påverkan märktes i ornamentik och andra former av bildspråk, liksom i exempelvis viktsystem, yxor och pilspetsar. Därigenom ville han flytta fokus från den tidigare forskning som främst påtalat västliga influenser till vikingatidens nordiska form- och bildspråk.¹¹⁹

Avhandlingen 1914 rörde just ämnet kontakter mellan Sverige och »Östern« (eller »Orient«), med vilket avsågs allt land öster och sydöst om Östersjön, från det dåvarande Ryssland till Syrien, Persien och Västturkestan.¹²⁰ Där sammanfattade och kompletterade han de resultat och tolkningar han presenterat tidigare. I

handlingen inte tog ställning i varjagdebatten: Gustin 2004, s. 67 ff. Se även Androshchuk 2008, s. 529.

¹¹⁶ Arne 1918a, s. 47.

¹¹⁷ Arne 1914a, s. 204 f., 230; Roslund 2001, s. 46; se även Gustin 2004, s. 68 f., som konstaterar att Arne mer än andra menade att förbindelserna Sverige–islam var ömsesidiga.

¹¹⁸ Arne 1911, s. 55. Se även Baudou 2000, s. 39, som menar att Arnes betoningar av svenskhet i fornynden inte innebar någon nedvärdering av det finska eller slaviska.

¹¹⁹ Arne 1911, s. 61 f.

¹²⁰ Arne 1914a, s. 5.

exempelvis en längre artikel i *Fornvännen* 1911 hade Arne påvisat östlig – framför allt islamisk – påverkan på nordisk konst under vikingatiden.¹²¹ Dessutom hävdade Arne utifrån fynd av vikter och vågdelar att Norden under vikingatiden nåtts av ett persiskt viktsystem som spridits från Mellanöstern via Ryssland. Arnes resonemang kom att debatteras på en utpräglat teknisk och matematisk nivå.¹²²

Arne var – för sin tid – återhållsam med att knyta samtidspolitiska och nationellt färgade resonemang till sina fynd. Avhandlingen ägnades nästan helt åt arkeologin, men när han kom in på andra områden, följde han de gängse vetenskapliga västeuropeiska uppfattningarna. Han betonade att det »verkar säkert« att ruserna främst var skandinaver, och att invändningarna däremot var föga grundade.¹²³ Utan att nämna Thomsen, avslutade han kort med att konstatera att svenskarna spelade en viktig roll för grundandet av den ryska staten. Dessutom hävdade Arne med stöd hos L. K. Goetz och Stanislaw Rozniecki att både det ryska rättssystemet och bylinorna hade skandinaviskt ursprung.¹²⁴

Det var inte bara i vetenskapliga sammanhang som Arne lade fram sina resultat och teorier. Han var också en flitig populärhistoriker, och tog då ut svängarna lite mer genom att exempelvis förlita sig på andra forskares tolkningar av andra tidsperioder än vikingatiden. Främst var det svensk-ryska förbindelser i olika tider som han behandlade.

I boken *Det stora Svitjod* från 1917 – titeln anspelade på det europeiska Rysslands namn i förordet till Snorre Sturlassons *Ynglingasaga* – inledde Arne med ett kapitel om »Det gotiska väldet i Sydryssland«.¹²⁵ Han tog där fasta på Bernhard Salins tes i *Die altgermanische Thierornamentik* (1904) att det skett en gotisk/germansk invandring från länderna norr om Svarta havet till Skandinavien, under 200- och 300-talen, vilken kopplats samman med Snorres berättelse om Odens invandring och runskriftens ankomst till Norden.¹²⁶ Efter att på detta sätt ha tidfäst svensk-ryska kontakter redan till romersk tid, behandlade han i nästa kapitel »Svenska vikingakolonier i Ryssland«. Där presenterade Arne de arkeo-

¹²¹ Arne 1911, s. 39, 64 ff. Redan 1908 talade Arne över ämnet *Sveriges förbindelser med Orienten under vikingatiden*, där han tog upp föremål som tillverkats i eller importerats via Ryssland, och som påträffats i Sverige, liksom att svenska fynd hittats i Ryssland. Han betonade också kulturellt inflytande från Bysans, Persien och kalifatet: »Första mötet för svensk folk-kunskap«, *Fataburen* 1908, s. 179 f.

¹²² Arne 1912b; Arne 1912c; Arne 1914a, s. 176–196; De Brun 1917; De Brun 1919; Arne 1918b; Arne 1919b. Diskussionen om vikingatida svenska viktsystem och deras eventuella rötter i kalifatet har fortsatt även senare, även om Arnes analyser kritiserats hårt för metodologiska brister: Kyhlberg 1975, s. 157 f., 160 ff., Kyhlberg 1982, s. 130 f.; Malmer, Herschend resp. Saers i *Fornvännen* 77 (1982); Sperber 1988; Sperber 1989.

¹²³ Arne 1914a, s. 6 (»cela paraît sûr«).

¹²⁴ Arne 1914a, s. 230 f.

¹²⁵ Arne 1917, s. 1–36. Arne behandlade också rysk kultur i andra sammanhang, t.ex. Arne 1915 om ryska (sentida) ikoner i svenska samlingar.

¹²⁶ Arne 1917, s. 14, 35 f.; Salin 1903, s. 136 ff.; Salin 1904; Friesen 1904; Jungner 1919, s. 99 f. Se även Arne 1919a, s. 138 f. Salins tes om en gotisk kulturström till Norden fick stort genomslag under lång tid, se t.ex. Birger Nerman nedan samt Ekholm 1918a, s. 53 f., 60.

logiska fynd som han mer eller mindre självklart betraktade som svenska.¹²⁷ Förbindelserna över Östersjön var dock ömsesidiga, och de bestående följderna av dem var i Sverige främst av kulturell art, medan de politisk-historiska impulserna huvudsakligen gick åt andra hållet:

De bysantinska och persiska motiv, som trängde till Sverige, fortlevde under medeltiden och riktades ytterligare genom Gotlands förbindelser med det stora landet i öster. [– – –] Svenskarna blevo den ryska storstatens grundare och organisatörer, vilkas inflytande även gav sig tillkänna på lagstiftningens område. Dessa av historien intygade fakta bekräftas av de arkeologiska fynden, som äro svårare att förtolka än krönikans dunkla ord.¹²⁸

Boken tog sedan upp en fråga som jag återkommer till och som Arne lyfte fram i ljuset under 1910-talet: den om ryska och bysantinska influenser i gotländskt kyrkoliv under öns äldsta kristna tid.¹²⁹ Arne förblev under flera decennier en förgrundsgestalt i forskningen om svensk-östliga förbindelser under vikingatiden och tiden närmast därefter.

Politisk och etnisk historia, tillsammans hand i hand

Historieskrivningen om svenska österledsfärder hade under lång tid, fram till 1800-talets början, nästan uteslutande byggts på skriftliga källor. Det var en historia om mer eller mindre mytiska personer som verkat i ett forntida Östersjöområde. Med tiden blev frågan om vem som grundat det ryska riket allt viktigare och *Nestorskrönikan* och andra källor blev föremål för lärda konflikter och strider. Det var alltså den politisk-historiska diskurstypen som blev dominerande i den »nationella myten« i Sverige – i den utsträckning skandinaviska östförbindelser bildade en del av den.

Denna historieskrivning företrädde länge främst av ett fåtal personer inom eliten; den var alltså ingalunda någon nationellt samlande och integrerande ideologi med folklig förankring. Samtidigt har själva innehållet i berättelsen kommit att bestå även långt senare. Det som 1700-talets normannister skrev om hur skandinaver grundade det ryska riket har stora likheter med vad arkeologer och historiker skrivit långt in i vår egen tid.

Med 1800-talet utvecklades dock den etnisk-arkeologiska diskurstypen. Den nationella myten fick fler dimensioner. Frågan om *svenskarna* som etnisk grupp blev föremål för alltfler diskussioner där nya lärdomskategorier deltog, som arkeologi, språkforskning, kulturhistoria och rasbiologi. Man diskuterade hur och när svenskarna kommit till Sverige. Forskare och andra lärda framhävde

¹²⁷ Arne 1917, s. 37–63.

¹²⁸ Arne 1917, s. 62 f., citat s. 63.

¹²⁹ Arne 1917, s. 64–81.

också att svenskarna var en del av en större folkkategori – germanerna – vilken i sin tur hörde till indoeuropéerna. Den gamla frågan om forntidens svensk-östliga politiska förbindelser kompletterades alltså med diskussioner om relationer mellan skilda etniska grupper. Genom att tidsspannet också kunde utsträckas flera tusen år bakåt, började man även diskutera hur »svenskar« expanderat i österled även långt före seklerna närmast före kristnandet som de skriftliga källorna vittnat om.

När vi kommer in i 1900-talet kan vi se hur det etniska tänkandet helt präglade behandlingen av de gamla frågorna om forntidens politiska historia. Den sistnämnda fick också en renässans i och med att frågan om det svenska rikets grundande åter ställdes i fokus. Den gamla normannismen pånyttföddes och kompletterades med nya kulturella och etniska tankeelement. Resultatet blev en tydligt nationalistisk ideologi om svensk-östliga relationer under forntidens slutskede, där både det svenska *riket* och det svenska *folket* framställdes i ett ärofullt skimmer.

3. Den nationella arkeologins höjdpunkt

Tiden från första världskriget till och med andra världskrigets slut framstår i efterhand som den svenska nationalismens höjdpunkt. Det gäller också den vetenskapliga världen. Forskarna hade under decennierna kring sekelskiftet 1900 gjort svenskheten allt äldre, varigenom svenskars roll i det ryska rikets grundande alltmer framställdes som ett etappmål på vägen. Redan långt dessförinnan, menade många, hade svenskarna expanderat mot mindre livskraftiga folk öster om Östersjön. När historikern Sven Tunberg 1920 tecknade bilden av ett växande svearrike under forntidens slutskede, var sålunda expansionen i österled den sista delen av processen:

Den största och betydelsefullaste vinsten skördade svearna dock, då götarnas mäktiga stam dukade under. Av *Svethiud* blev *Svearike* (*Sverige*) sträckande sig inom kort ej blott över de egentliga götalandskapen utan även över Bleking, Öland och Gotland. Erövringen torde i huvudsak hava genomförts under 500-talet. Snart tog även expansionen norr- och österut, av urgamla anor i Svearikets historia, ny och avgörande fart. De svenska kolonisterna trängde fram i Norrland och i Finland och det svenska inflytandet gjorde sig gällande i Östersjöprovinsernas kusttrakter. Längre skulle det ej heller dröja förrän kö-larna sträcktes till allt djärvare färder och de svenskes namn fördes segrande ut över österns stora kontinent.¹

Tunberg menade att »vi känna alla, hurusom svenskar under vikingatiden i väldiga skaror trängde österut och hurusom genom dem det ryska riket grundades«. Han tillade att förbindelsen mellan namnet ruser och Roden i och för sig var problematisk på grund av att man kunde ifrågasätta varför just rospiggarna skulle ha varit så viktiga i sammanhanget. Tunberg ansåg sig dock ha visat att Roden varit en sorts centrum för de svenska östfärderna – såväl de fredliga som de krigiska.²

Frågan om rikets enande var ett sammanhang där den traditionella österledsforskningen inordnades i ett djupare och längre historiskt perspektiv. Forskarna som fördjupade sig i frågan om det svenska rikets uppkomst blickade gärna mot

¹ Tunberg 1920, s. 148.

² Tunberg 1920, s. 165. Han hänvisade till tidigare forskning av Thomsen, Aspelin (1913), Kolmodin (1908), Arne (1914) samt Ekblom (1915).

andra sidan Östersjön och diskuterade hur forntidens svenskhet odlats även där. Dessutom kom man alltmer att betona svensk dominans i Östersjöområdet även under epoker långt före vikingatiden.

Den urgamla svenska hegemonin i Östersjöområdet

Det förnyade intresset för svenska österledsfärder under vikingatiden förenades med sökandet efter ett mångtusenårigt etniskt ursprung, och utmynnade i en grandios teori om hur svenskar ända sedan stenåldern utövat ett dominerande inflytande vid Östersjön. I upprepade vågor hade svenskar farit österut som ett härskande folk.

I *Fornvännen* behandlade Oscar Montelius 1914 svenska österledsfärder utifrån runstenarnas vittnesbörd, på ett utpräglat nationalistiskt sätt. Han utgick från sina tidigare argument, att svenskar varit bosatta i Finland redan före 2000 f.Kr. Redan då utövade »våra förfäder och deras germanska stamfränder på andra sidan Östersjön [...] ett starkt inflytande på de finska och med dem beslägtade stammar, som bodde i de västra delarna av det nuvarande Ryssland«. ³ Genom folkvandringarna och slavernas invandring minskade dock germanernas inflytande i områdena öster om Östersjön under en begränsad tid före vikingatiden. Men därefter ökade deras inflytande markant:

Men skandinavernas betydelse för dessa länder blev under det första årtusendets sista århundraden större än någonsin.

Svenskar lade då grunden till det ryska rike, som en gång skulle bli så mäktigt, och svenskar bosatte sig på många ställen i det nuvarande Ryssland. ⁴

Montelius stödde sig inte minst på Thomsen, och resonerade vidare med gängse normannistiska argument utifrån *Nestorskrönikan*, *Annales Bertiniani* och Dnjeprforsarnas skandinaviska namn. ⁵ Efter en lång genomgång av olika runstenar avslutade han med att hylla de svenska förfäderna:

Allt detta visar, huru stor företagsamheten varit hos våra förfäder under vikingatiden, huru de ej avskräckts av avstånd och svårigheter, då det var fråga om att såsom köpmän eller vikingar samla gods »åt sina arvingar«, huru de redan då, ett årtusende före våra dagar, lärt känna vitt skilda delar av världen. ⁶

Mot slutet av 1910-talet kom Montelius att hävda att svenskarnas germanska eller indoeuropeiska förfäder i själva verket funnits i landet från första stund,

³ Montelius 1914, s. 81 f.

⁴ Montelius 1914, s. 82.

⁵ Montelius 1914, s. 82–87.

⁶ Montelius 1914, s. 124.

från de första inbyggarna efter istiden. Även den äldre stenålderns människor var av samma ras som nutidens, även om de först senare formats till gruppen germaner eller börjat tala ett germanskt språk. Hur som helst hade de *inte* invandrat från Asien:

[...] våra ljusa, högresta, långskalliga förfäder hava bebott vårt land alltifrån tiden kort efter istidens slut, således i ungefär femton tusen år!⁷

Uppsalaarkeologen Gunnar Ekholm, som i flera artiklar betonade svenskhetens mångtusenåriga existens i Finland, framhävde en närmast tidlös svensk överhöghet i Östersjöområdet.⁸ Han menade 1920 att det under yngre stenålder utvecklades ett »baltiskt kulturområde« runt Östersjön med livliga kontakter mellan de olika folkstammarna. Redan då började »svenskarne« – framför allt de i Uppland – att spelade huvudrollen. Deras civilisation stod nämligen högst:

Tydligt är nämligen, att bland dessa kulturellt och i stor utsträckning även etniskt befryndade stammar hegemonien med naturnödvändighet måste glida över till det folk, som genom sitt fördelaktiga geografiska läge och andra samverkande förhållanden sitter inne med den civilisatoriska överlägsenheten. Såsom arkeologien visar, är detta även fallet med svenskarne redan under stenåldern vad beträffar folken kring övre Östersjön. I Finland och Östersjöprovinserna äro också funna ett stort antal rent svenska fornsaker från denna tid. Om en viss ömsesidighet i påverkningarna vittnar, att i östra Sverige, särskilt i det landskap – Uppland – som genom sitt läge är bestämt till utgångspunkt och genomgångsland för dessa förbindelser, ha kommit i dagen en del typer, härstammande från andra sidan Östersjön.⁹

Under bronsåldern blev den skandinaviska kulturen mer enhetlig och än mer högtstående. Ekholm stödde sig på den finske arkeologen Aarne Michael Tallgrens tolkning från 1910-talet av fynd vid Volga såsom tecken på »svenska kolonier« där under mellersta bronsåldern. De skulle därigenom vara samtida med den nyligen utgrävda Hågahögen utanför Uppsala, vilken ansågs vara ett minne av en mäktig hövding.¹⁰ Sedan betonar Ekholm att det i och för sig förekommit

⁷ Montelius 1918, s. 8, 12 f., 35–40; Montelius 1919, s. 12 ff., citat s. 14.

⁸ För Finlands del uppstod vid denna tid en debatt mellan en »rikssvensk« tolkning som betraktade finlandssvenskarna som betydligt äldre än 4 000 år, och en »finlandssvensk« enligt vilken de utgjorde en egen nordgermansk nationalitet med ursprung i en särskild indoeuropeisk stam som inte kommit via Sverige. Ekholm 1921, s. 58 f.; Ekholm 1922, s. 154 ff.; Ekholm 1923; Karsten 1934, s. 155 f., 171.

⁹ Ekholm 1920, s. 211 f., citat s. 212.

¹⁰ Ekholm 1920, s. 212 f., citat s. 213. Jfr Ekholm 1917, s. 134 ff., där han inte går lika långt i tolkningarna. Se även Nerman B. 1945, s. 314 f., som hänvisar till doktorsavhandlingen Tallgren 1911. Tallgren skrev om »Sverige« och »svenskar« under yngre bronsåldern som expanderade till Östryssland. Ungefär samtidigt blev Mälardalen ledande, och förf. drar paralleller

avbrott i de nära förbindelserna mellan Skandinavien och länderna öster om Östersjön. Så hade fallet varit under historisk tid i och med Hansan och tsardömetts frammarsch, men också tidigare: »så har säkerligen även i förhistorisk tid förekommit längre och kortare intervaller«. Ekholm exemplifierar med vad han kallar den äldre folkvandringstiden, då Götaland var Sveriges politiska tyngdpunkt och förbindelserna mest skedde med östgermaner i sydöst.¹¹ Men det är uppenbart att den röda tråden i Ekholms historieskrivning från stenålder till nutid var att Sverige med Uppland som centrum upprepade gånger expanderat österut. I och med Ynglingaätten kom »hegemonien« åter till Uppsverige, och *Ynglingasagans* berättelse om Yngvars härtåg utgör »de första litterära uppgifterna om den svenska expansionen mot öster«.¹²

Samtidigt betonade Ekholm att det även kom östliga föremål till Sverige, och att färderna i österled både före och under vikingatiden till stor del var fredliga handelsresor. »Bagdad-kalifernas handelspolitik« var en väsentlig orsak till det stora uppsvinget av kontakter under 800- och 900-talen som syntes i den enorma mängden arabiska mynt i svensk jord:

Då de kristna medelhavsfolken av religiösa skäl höllo sig avspärrade från all beröring med Mohammeds bekännare, blev det ett starkt intresse för kalifatets mäktiga – i stor utsträckning judiska – handelshus att upptaga förbindelsen med det ännu hedniska Nord- och Östeuropa.¹³

Det ryska rikets grundläggning ansåg Ekholm innebar en slavisering av redan existerande svenska handelsfaktorer:

Säkerligen ha vi även rätt att med misstro upptaga Nestorkrönikans [sic] uppgifter om förloppet vid Ruriksbrödernas inkallande, och att i stället uppfatta det ryska rikets grundläggning såsom en sammanslagning och slavisering av de »varägiska« furstendömen, som ursprungligen endast voro svenska handelsfaktorer.¹⁴

Ekholm betonade att han som förhistoriker inte kunde betrakta 1561 – när Estland införlivades – som inledningen på Sveriges Östersjövälde. Nej, det var i själva verket bara »inledningen till det sista stadiet i en utveckling, som tar sin början årtusenden tillbaka«.¹⁵ Om det under stormaktstiden handlade om en

till vendel- och vikingatiden då svenskarna också expanderade vidare förbi Finland: Tallgren 1916, s. 363 f.

¹¹ Ekholm 1920, s. 213.

¹² Ekholm 1920, s. 214.

¹³ Ekholm 1920, s. 214 f., citaten s. 215.

¹⁴ Ekholm 1920, s. 215.

¹⁵ Ekholm 1920, s. 215 f., citat s. 216.

medveten politik, så var det i förhistorisk tid fråga om en sorts organisk effekt av svenskarnas överlägsenhet:

[...] en följd av de rådande förhållandena kring Östersjön: den svenska stammens kulturella och därmed sammanhängande merkantila supremati över lägre stående grannfolk.¹⁶

Den svenska utrikespolitiken fortsatte under historisk tid att grundas i detta förhållande: den naturliga expansionsriktningen gick även då i östlig riktning. Ekholm avslutar med att konstatera att Rysslands nya västgräns efter första världskriget var identisk med en uråldrig kulturgräns, och att områdena väster därom hörde till en europeisk och svenskdominerad krets:

Huru i grunden naturlig den gräns för det svensk-baltiska väldet var, som skapades genom 1600-talets politik, visas bäst av att under det nu avslutade världskriget, då under den våldsamma påfrestningen alla sprickor i det europeiska kulturskiktet vidgat sig till klyftor, denna gräns åter blivit uppdragen. Det är ägoskillnaden mellan detta gåtfulla Östeuropa, som genom sitt kommunistiska och även i övrigt säregna samhällsskick är ett helt för sig, och det baltiska kulturområdet med dess en verkligt europeisk odling bärande folkstammar, en odling med traditioner från sten- och bronsåldern.¹⁷

Ekholm var en av de mest långtgående företrädarna för föreställningen om en uråldrig svensk expansionslusta i österled. Men den hade företrätts även av Montelius och i viss mån av Arne. Under mellankrigstiden fick denna historieskrivning en än mer tillspetsad form. Ekholms framställning är också framåtblickande i sin kraftiga betoning av handelns roll i historien. Under de kommande decennierna skulle denna aspekt – som ibland framhävts som något som stod i motsats till en äldre, statsinriktad nationalistisk historieskrivning – ofta förenas med den etniska nationalismen och ett förstärkt intresse för hur det svenska riket en gång uppkommit.

Svearikets enande ställs i centrum

Under mellankrigstiden rådde något av en högkonjunktur för frågan om det svenska rikets uppkomst. Den mest drivande forskaren var Birger Nerman, vars teori bygge om det svenska rikets äldsta politiska historia främst grundades i långtgående kombinationer av skriftliga och arkeologiska källor – passande för Nerman som erövrade akademiska titlar såväl i litteraturhistoria som i arkeologi. Han använde *Gutasagan* som källa för att gotlänningarna inordnats i sveariket

¹⁶ Ekholm 1920, s. 216.

¹⁷ Ekholm 1920, s. 216.

på 500-talet,¹⁸ och han utvecklade sitt rikshistoriska författarskap i böckerna *Det svenska rikets uppkomst* (1925) och den mer populärvetenskapliga *Sveriges rikets uppkomst* (1941). Han rekonstruerade exempelvis större delen av Ynglingaätten som historiska svenska kungar från åtminstone 400-talet och framåt. Man ska dock hålla i minnet att Nerman uttalade sig om *rikets* ursprung, inte statens. Först när det under 1300-talet fanns en gemensam lag, kunde man tala om en motsvarighet till den moderna staten menade han.¹⁹

Även andra forskare diskuterade flitigt var svearikets ursprung stod att finna. Framstående språkvetare pläderade exempelvis för att de uppländska orterna Svinnegarn²⁰ eller Svia²¹ utgjorde svearnas historiska urvagg. Samtidigt växte det arkeologiska intresset för Gamla Uppsala, där Sune Lindqvist 1926 ansåg sig ha funnit det gamla hednatemplets stolphål under kyrkan. Sedan fortsatte Lindqvist att utforska båtgravfältet i Valsgårde nära Gamla Uppsala. Särskilt de Uppsala-baserade forskarna ägnade stort intresse åt det svenska rikets äldsta historia och utveckling under järnåldern.

Den här historieskrivningen kritiserades hårt av historikerna Lauritz och Curt Weibull i Lund – men kritiken fick inget större gensvar bland arkeologerna.²² I stället resulterade det i en sorts bodelning mellan historiker och arkeologer – historikerna lämnade i viss mån den förkristna epoken åt andra, och då blev fältet friare för forskare som Birger Nerman och Sune Lindqvist. Att dessa också var flitiga förkunnare av sina forskningsresultat för en vidare publik betydde även att deras historieskrivning åtminstone i samtiden fick det största genomslaget utanför forskarsamhället. Arkeologernas ofta nationellt genomsyrate analyser främjades också av att samhällsklimatet under mellankrigstiden i så hög grad präglades av nationalism. Efter den allmänna rösträttens införande, och ännu mer efter att socialdemokraterna inledde sitt mångåriga regeringsinnehav, kunde de nationella idéerna lättare än förr fungera som en politiskt samlande överideologi. Att den riktigt gamla historien, under vikingatiden och dess förinnan, sällan ansågs vara politiskt laddad innebar också att den var lämpad som byggsten i det nationella identitetsbygget.²³

Det bör också sägas att weibullarnas hårda kritik av tidigare historikers och samtida arkeologers försök att finna Sveriges politiska ursprung långt ner i järnåldern inte var riktigt så djupgående som det kan förefalla. Henrik Janson har hävdat att weibullarnas tolkning av den svenska statens uppkomst i grunden

¹⁸ Nerman B. 1923.

¹⁹ Nerman B. 1925, s. 30, 265 f.; Nerman B. 1941, s. 50.

²⁰ Wadstein 1930; Nordén 1931.

²¹ Jöran Sahlgren i föreläsning 1930, se Nordén 1931, s. 234. Se vidare t.ex. Ekholm 1935, s. 256–266 (en forskningsgenomgång som utmynnar i stöd för Nerman). För en sammanfattning av forskningen dittills om svenska rikets uppkomst, med särskild tonvikt på Nerman och Curt Weibull, se Moberg O. 1944. För senare översikter, se Janson 1999; Lindqvist 2005.

²² Baudou 2004, s. 216.

²³ Baudou 2004, s. 233 ff.; Edquist 2009a, spec. s. 131–139.

utgick från den gängse germanistiska förförståelsen. Staten upprättades i och med kyrkoorganisationen och den ökande handeln; innan dess fanns bara ett outvecklat, primitivt mörker som dessutom inte var relevant som historia eftersom det var fråga om ett skriftlöst samhälle.²⁴ Janson påvisar en civilisatorisk diskurs om Sverige för tusen år sedan: det var genom att landet drogs in i den västerländska kulturen och kristenheten som det på allvar blev att räkna med. I motsvarande grad betonades de primitiva dragen i det förstatliga och hedniska samhället – i ordalag som i mångt och mycket påminde om den traditionella germanismen. Curt Weibull beskrev sålunda 1921 ett isolerat Norden före vikingatiden; där »utvecklade de svenska och danska folken under indirekt inflytande från de stora kulturländerna en i mycket särpräglad kultur« – stor hantverkskicklighet och konstfärdighet – men de politiska horisonterna var mycket snäva.²⁵ Han företrädde alltså ett etniskt tänkande; *folken* fanns där, även om det svenska *riket* kom först senare.

Över huvud taget, anmärker Janson träffsäkert, är själva begreppet *medeltid* än idag i Sverige definierat av kristnandet och det kvalitativa brott som detta ska ha medfört.²⁶ Härigenom vidaretraderar man den världsbild som redan medeltidens kristenhet företrädde, som tagits över från romarna och som getts i arv åt senare tiders koloniala och imperialistiska makter, vilka önskat urskilja sig från de hedniska Andra.

Birger Nerman och det forntida svenska Östersjöväldet

De östliga aspekterna var centrala i Birger Nermans forskning och vävdes in i en syntes där den svenska riksbildningen var det bärande temat. Han tog exempelvis 1917 fasta på Bernhard Salins teorier om en gotisk kulturström till Skandinavien under senromersk tid, och menade sig ha styrkt dem ytterligare genom sin kronologiska analys av Ynglingaättens kungar. Nerman menade därför att *Ynglingasagans* berättelse om hur Oden med asarna invandrat från Svarta havet återspeglade en verklig händelse, nämligen »minnet av 200- och 300-talens germanska vandring från trakterna norr om Svarta havet till Norden, den ström-

²⁴ Janson 1999, s. 81 ff. Se även Janson 1998, s. 304–320.

²⁵ Weibull 1921, s. 358 f., citat s. 359. Också hos Weibull fanns en betoning av starka och framsynta politiska ledare, t.ex. Olof Skötkonung, som också agerade ekonomiskt rationellt – i det att han i kontrast till de konservativa bönderna (speglat i berättelsen om Torgny lagman) insåg att större rikedomar m.m. fanns västerut, inte längre österut.

²⁶ Janson 1998, s. 9–16; Janson 1999, s. 15–21. Om begreppsparet civilisation–barbari och hur det levt vidare som tolkningsram även i sentida (processuell och viss postprocessuell) arkeologi, se Wailes & Zoll 1995. Se även Hägg 2007, s. 113 f., som anmärker på att äldre svensk historieskrivning framhåvt de utvecklade dragen hos forntidens nordbor, eftersom man utgick från arabiska och västeuropeiska källor.

ning, som fört Odenstron och runskriften till Skandinavien.«²⁷ Han trodde också att det var möjligt att själva Ynglingaätten var en invandrad gotisk ätt.²⁸

Birger Nerman tog fasta på snart sagt de flesta existerande teorierna om svensk-östliga förbindelser under både bronsåldern och järnåldern, och utvecklade dem gärna ytterligare. I boken *Det svenska rikets uppkomst* (1925) inledde han med att anknyta till Montelius tidigare nämnda artikel från 1884: senast vid stenålderns slut 1800 f.Kr. hade den germanska folkgruppen uppstått i norra Tyskland och Skandinavien, och eftersom inga större invandringar skett sedan dess, var nutidens svenskar ättlingar till dem.²⁹ Så tecknade Nerman bilden av ett stort uppsving i Mälaronrådet under yngre bronsålder, med Hågahögen intill Uppsala som främsta avtryck. Det var »frestande« att »tänka sig« att den döde varit konung i »det äldsta svearike vi kunna konstatera.«³⁰ Under denna tid expanderade Mälarkulturen österut, sannolikt så långt bort som till Volgakröken, fortsatte Nerman med stöd hos Tallgren. I materialet tycktes »skymta något av en medveten politik hos Mälardalskulturen« som var »riktad på expansion österut«. Det bör ha varit fråga om »ett icke alltför obetydligt sveavälde«, som lett av en kung rimligen omfattade Mälarländskapen och kanske även bland annat Finland.³¹

Från 700 f.Kr. gick dock denna av Nerman stipulerade Mälarkultur tillbaka, och först kring Kristi födelse spreds den åter.³² I resten av boken diskuterade Nerman perioden därefter och fram till 700-talet, utifrån sina arkeologiska teorier kombinerade med skriftliga uppgifter i framför allt isländska sagor och skaldestycken, *Beowulf*, Tacitus *Germania* och Jordanes *Getica*. Sammanfattningsvis konstaterade han att sveariket var fullbordat på 700-talet, och eftersom dess ursprung gick tillbaka åtminstone till Tacitus tid, var det Europas äldsta rike.³³

Den östliga dimensionen var viktig också i rikets grundläggningsfas, enligt Birger Nerman. Även under Ynglingakungarna (fram till 600-talet) sträckte sig sveariket ut mot andra sidan av Östersjön. Nerman menade exempelvis att *Ynglingasagans* berättelse om kung Agne, som rövade i Finland och förde med sig en hövdingadotter hem vilken dock sedermera lät hänga honom, var fullt rimlig. Fynden tydde nämligen på att större delen av det bebodda Finland lydde under sveaväldet kanske redan under 400-talet. De etniska finnarna ska för övrigt ha invandrat först efter vår tideräknings början, och var alltså inte mer ursprungliga än den »svensk[a] befolkning« som fanns där samtidigt.³⁴

²⁷ Nerman B. 1917b, s. 259 f., citat s. 260.

²⁸ Nerman B. 1919, s. 148 f. Se även Nerman B. 1922, s. 138 f. (där parallellt med teorin, som han menar är trolig, att danerna kom från Svealand på 200-talet).

²⁹ Nerman B. 1925, s. 4.

³⁰ Nerman B. 1925, s. 6 f., citat s. 7.

³¹ Nerman B. 1925, s. 8 f., citat s. 9.

³² Nerman B. 1925, s. 9 ff.

³³ Nerman B. 1925, s. 267.

³⁴ Nerman B. 1919, s. 150 f., citat s. 150.

Under 1920-talet kom Nerman att på allvar vidga blickfånget och studera de baltiska staterna och dessa områdens roll under Svearikets tidigaste historia. Hans intresse gynnades av att han mellan 1923 och 1925 var professor i arkeologi i Tartu. 1924 genomförde Nerman utgrävningar vid Izborsk, som då tillhörde Estland, och fann skandinaviska inslag i materialet från 1000-talet. Detta tolkade han i enlighet med *Nestorskrönikans* uppgifter om att Ruriks bror Truvor bosatt sig i just Izborsk.³⁵

I *Det svenska rikets uppkomst* hävdade Nerman, utifrån *Ynglingasagans* och *Hervararsagans* uppgifter om Ivar vidfamnes erövringar österut och Rimberts uppgifter att svearna tidigare härskat i Kurland, att Sveariket expanderat över Östersjön under 600- och 700-talen.³⁶ Snart tyckte han sig kunna bekräfta detta med arkeologiska fynd. Från 1929 till 1932 företog Nerman omfattande utgrävningar vid kustlandet i Lettland, Litauen och Ostpreussen, vilka fick en avgörande betydelse för hans (och andras) historieskrivning. Hans fyndrapporter har med tiden publicerats i stora monografier, även postumt, och det är viktigt att betona att Nerman likt exempelvis Arne utgick just från ett omfattande arkeologiskt fyndmaterial.³⁷ Nerman tenderade dock att gå betydligt längre i de politisk-historiska tolkningarna av fynden.

Inte minst utforskade Nerman den lettiska staden Grobiņa (i Sverige ofta benämnd med sitt tyska namn *Grobin*) i augusti och september 1929, efter att »gotländska« fynd hittats i gravar där kort dessförinnan. Nerman ansåg att hans grävningar bekräftade att fynden var »utpräglat gotländska«; endast några få fynd hade »ostbaltisk« karaktär, medan några andra tydde på fastlandssvenska inslag. Alltså bör platsen ha varit en »gotländsk koloni« med nära kontakter med moderlandet. Fynd i ett närbeläget annat gravfält visade sig emellertid snarare kunna sammankopplas med den mälardalska Vendelkulturen. Det fanns alltså, enligt Nerman, även en »mellansvensk koloni« parallellt med den gotländska från 600-talets andra hälft till omkring år 800. Nerman drog slutsatsen att det varit fråga om en stadslignande plats som Birka, och att den måste ha grundats av »svenskarna« eftersom fynden dessförinnan var obefintliga.³⁸ Svear och gutar hade dock skilda roller, menade Nerman: svearna stod för den militära befästningen medan de fredliga gutarna skötte handeln.

Sedan knöt Nerman an till sin tidigare tolkning av Rimberts *Vita Anskarii* och de isländska sagorna, enligt vilka kurerne skulle ha erövrats av svearna un-

³⁵ Axel Bagge, bokrecension av *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1924* (Dorpat 1926), *Fornvännen* 22 (1927), s. 377.

³⁶ Nerman B. 1925, s. 235 f. Se tidigare Arne 1917, s. 61 f., som också tyckte sig se »kolonier« som »svenskarna« anlagt, inte minst gotlänningarna, i bl.a. Livland och som han påpekade väl stämde med »de historiska underrättelserna om ett svenskt välde i Kurland-Livland, som synes gå tillbaka till 700-talet« (citat s. 62).

³⁷ Nerman B. 1929; Nerman B. 1958; Lamm & Nerman 2009.

³⁸ Nerman B. 1930a, s. 114 f. Om utgrävningarnas bakgrund: Nerman B. 1947, s. 326.

der Ivar Vidfamne omkring år 650. Han ansåg det också vara klarlagt att den påträffade staden var det Seeburg som Rimbert berättat om, och som sveakung-
en bränt omkring 855. Den belägrade staden *Apulia* var identisk med den litau-
iska byn Apuolė, där Nerman med litauiska kollegor kunnat konstatera en forn-
borg och en så kallad svart jord som indikerade forntida stadsbebyggelse.³⁹ Så
kunde han sammanfatta, redan före de fortsatta grävningarna i Grobiņa och
Apuolė sommaren 1930:

Med litteraturens och arkeologiens hjälp kunde vi nu rekonstruera bilden av
det svenska väldet i Kurland.

Strax efter mitten av 600-talet – troligen under Ivar vidfamne – ha svenskarna
satt sig fast i Väst-Kurland och gjort kurerna skattskyldiga under sig. På plat-
sen för det nuvarande Grobin ha de anlagt en stad av betydande omfattning,
som de kallat Sjöborgen, eller om en kurisk stad funnits där tidigare, ha de
betydligt utvidgat den. Men sedan svearna gjort erövringen, ha i deras följe
kommit gotländingarna, som redan tidigare införlivats i sveaväldet, och de ha
nu liksom under alla tider i främsta rummet varit handelsmän. Det svenska
väldet har ägt bestånd i c:a 150 år. Men vid tiden omkring år 800 inträffar en
katastrof: kurerna göra uppror och fördriva svear och gotländingar. Omkring
50 år senare företar sveakonungen Olov ett härnadståg mot kurerna, besegrar
dem och gör dem åter skattskyldiga. Han bränner Seeburg. Emellertid synes, av
såväl historiska som arkeologiska skäl att döma, det svenska väldet ej länge ha
ägt bestånd. Huruvida det förbrända Seeburg åter rest sig ur askan, veta vi icke;
av arkeologien framgår t. v. endast, att dess borg varit bebodd på 1000-talet.⁴⁰

I den populärvetenskapliga antologin *Jorden ger* (1931) presenterade Nerman de
nya rönen under rubriken »När Seeburg upptäcktes«. Där talade han återigen
om att den mellansvenska kolonin varat till omkring år 800, men den gotländska
förlängde han med ytterligare 50 år till 800-talets mitt.⁴¹

Nerman började nu gärna tala i termer av ett forntida svenskt *Östersjövälde*. I
en uppsats i *Nordisk Tidskrift* 1934 om »svenska vikingakolonier vid Östersjön«
betonade han att »ett svenskt välde i Ostbaltikum« ca 650–800 var »det första
stadiet i svenskarnas expansion över havet«. ⁴² Med 800-talets ingång vände de sig
söderut och svenska kolonier grundades i bland annat Wiskiauten (nuvarande
Mochovoje i Kaliningradområdet).⁴³ Och för Nerman var det ingen tvekan om
vad som sedan hände: »Vi veta alla, att svenskarna straxt efter mitten av 800-
talet grundade det ryska riket.« Här hänvisade han särskilt till Arnes forskning.⁴⁴

³⁹ Nerman B. 1930a, s. 116.

⁴⁰ Nerman B. 1930a, s. 116.

⁴¹ Nerman B. 1931a, s. 112 f., 116 f., 124 f.

⁴² Nerman B. 1934, s. 176, 179; se även Nerman B. 1931a, s. 131.

⁴³ Nerman B. 1934, s. 182; Engel 1932.

⁴⁴ Nerman B. 1934, s. 184.

Nermans tolkningar av fynden i Baltikum, exempelvis att Grobiņa varit Seeburg och att det varit fråga om en svensk utvandring, följdes i stort sett av det övriga forskarsamhället.⁴⁵ De fick också stort utrymme i populärvetenskapliga sammanhang. I *Nordisk kultur* (del 1, 1936), ett populärt verk om nordisk forntid, förmedlade Nerman sin redan väl inarbetade beskrivning av den svenska vikingatida expansionen över Östersjön med dess förstadium i Baltikum. Holger Arbman fyllde i att svenskar under järnåldern också expanderat *söderut*, först sannolikt med goterna under romersk tid, och sedan genom den enda svenska kolonin i Västeuropa under vikingatiden, med centrum i Slesvig/Hedeby runt år 900. I samma verk nyanserade dock Sune Lindqvist frågan om svensk expansion rent befolkningsmässigt; den var inte lika stor som den kolonisering som norr- och danskar gjorde västerut till Island, och heller inte i paritet med svenskarnas utvandring till Finland och Estland under missionstiden. Kolonisering av nya territorier under vikingatiden skedde främst inom landet.⁴⁶

Nerman kom under 1930-talet att mena att Sveariket expanderade åt ännu fler håll under 600-talet. Genom att ta fasta på nya norska forskningsresultat hävdade han att svear då invandrade i Trøndelag.⁴⁷ Och efter att den sydengelska Sutton Hoo-graven från 600-talet påträffats under 1930-talets sista år, kom Nerman att koppla samman detta med att 600-talskungen Ivar vidfamne erövrade inte bara Kurland utan även en bra bit av England. I *Det svenska rikets uppkomst* (1925) hade han snarast ansett att dessa uppgifter i *Ynglingasagan* och *Hervararsagan* var uppiktade, men nu ändrade han mening.⁴⁸

I sin bok *Sveriges rikes uppkomst* från 1941 (som byggde på populärvetenskapliga föreläsningar från året innan) upprepade Nerman sin tes om en svensk expansion under yngre bronsåldern. Hågahögen representerade förmodligen ett »svearrike av icke obetydliga dimensioner«.⁴⁹ Detta vände sig österut, med kolonier långt in i det blivande Ryssland. Det var fråga om en »första svensk vikingatid«, präglad av en »medveten mellansvensk politik« där – liksom senare – Melansverige och Gotland var de främsta drivande krafterna.⁵⁰ Avsnittet pryddes av en karta som föreställde den svenska expansionen österut under yngre bronsåldern, där »områden med svensk befolkning« var markerade längs Finlands öst- och sydkust. Ytterligare vidsträckta regioner (hela nuvarande Finland, stora delar av Estland och Finland, vid och hitom Volgakröken) betecknades som »områden, vari svenska föremål anträffats eller svenska inflytelser gjort sig gäl-

⁴⁵ T.ex. Ekholm 1935, s. 277; Holger Arbman, rec. i *Fornvännen* 29 (1934), s. 190 f.; Arbman 1939, s. 19 f.

⁴⁶ Nerman B. 1936; Arbman 1936; Lindqvist 1936, s. 60. Finlands etniska förhållanden återgavs i samma verk genom Cleve 1936, där det svenska inslaget i förkristen tid i A.M. Tallgrens efterföljd begränsades till ett minimum (se nedan).

⁴⁷ Nerman B. 1931b.

⁴⁸ Nerman B. 1941, s. 195 ff.; Nerman B. 1942, s. 86 ff.; jfr Nerman B. 1925, s. 232, 235 f.

⁴⁹ Nerman B. 1941, s. 16 f., citat s. 17.

⁵⁰ Nerman B. 1941, s. 19–26, citat s. 25.

lande« med tillägget att »[s]äkerligen ha på flera håll inom dessa senare även svenska kolonier varit för handen«. ⁵¹

Längre fram i *Sveriges rikes uppkomst* kom han in på skeendet från 600-talet och framåt, som vid det här laget hade utvecklats till en teori om »Sveriges första storhetstid«. Det blev också titeln på ytterligare en populärhistorisk bok, som kom 1942. Där sammanfattade Nerman alla sina tidigare teser om det »svenska« Östersjövälde som formerats på 600-talet och som fynden i Grobiņa vittnade om. ⁵² I boken beskrev han sedan hur detta under 800-talet följdes upp med den »kraftutveckling« i den svenska staten som ledde till att ryska riket grundades. Under dess första tid som rike var Ryssland inget mindre än »ett slags svensk koloni«. Nerman anslöt till alla normannismens grundstenar; ruserna kom av Roslagen, varjagerna är väringar, och han betonade på typiskt Nermanvis att *Nestorskrönikan* innehöll element som också förekom i Rimberts *Vita Anskarii* och Snorres *Heimskringla*, alltså stärkte de varandras trovärdighet. ⁵³ Arnes utgrävningsresultat och tolkningar av fynden som svenska tog han också över, med det lika hävdvunna tillägget att det svenska folkelementet sammansmält med majoriteten runt år 1000. ⁵⁴

Nermans fortsatta skildring av det vikingatida Sverige i relation till östern ska vi återkomma till. Hans beskrivning av svenskarnas dominerande roll i det blivande Ryssland var inte extrem i sin samtid – det var få som ifrågasatte den.

Det svensknationella paradigmets dominans

Ett annat exempel på mellankrigstidens dominerande nationella tolkning av forntidens svensk-östliga relationer finner vi hos arkeologen John Nihlén. Denne har i efterhand mest blivit känd som den svenska hembygdsrörelsens ledande gestalt från 1930- till 1960-talen, men i början av sin karriär skrev han också en del populärhistoriska verk om förhistorisk tid. Ett av dessa var *Under rutat segel – svenska äventyr i öster* (1928), som skildrade svenska österledsfärder under lång tid. I linje med Nermans tolkning av *Gutasagan* målade Nihlén upp Mälardalen som drivkraft med Gotland i spåren. Svear och gutar expanderade sålunda tillsammans österut efter 500-talet, då de också förenades politiskt. Svearna stod för de militära kvaliteterna, medan gutarna var driftiga handelsmän.

Nihlén betonade också att det svenska Östersjöväldet *inte* grundades först under 1500- och 1600-talen. Stormaktstidens välde byggde snarare vidare på det »Stor-Sverige« som formerades redan före vikingatiden. Nihlén lade särskilt stor vikt vid Gotland – ön var centrum i världshandeln och inte minst gav den Nov-

⁵¹ Nerman B. 1941, s. 20 (fig. 7).

⁵² Nerman B. 1942, s. 14 ff., 25 ff.; se även Nerman B. 1941, s. 183–195.

⁵³ Nerman B. 1942, s. 72 ff., 92–114, 115 ff., 122 ff., 126 ff., 133 ff., citaten s. 115, 135. »Kraftutveckling« även i Nerman B. 1936, s. 80.

⁵⁴ Nerman B. 1942, s. 137–165.

gorod en svensk prägel.⁵⁵ Han spekulerade också – strax före Nermans utgrävningar i Grobiņa – om att gutarna redan omkring år 500 skapat förutsättningarna för de senare österledsfärderna genom kolonier på andra sidan Östersjön. Nihlén antog även att de ruser som omtalades i arabiska källor kan ha avsett gotlänningar.⁵⁶ Också i en resehandbok från Svenska Turistföreningen från 1930 skrev han att *gotlänningarna* tillsammans med upplänningarna torde ha grundat Ryssland.⁵⁷

Men redan långt före 500-talet hade skandinaverna utvidgat sitt inflytande österut, menade Nihlén i likhet med Arne, Ekholm och Nerman. Han talade om »svenska« vikingatåg redan under stenåldern och bronsåldern, epoker under vilka Östersjön hade blivit en rasgräns. De grundade kolonier i Ryssland, redan före grekerna, skrev han med stöd hos Tallgren.⁵⁸ Sedan kom goternas utvandring från Skandinavien, och han kunde konstatera att vissa av dessa »svenskättlingar« levt kvar på Krim ännu på 1700-talet. Här följde han i spåren av Arnes *Det stora Svitjod*.⁵⁹

Vikingatågen i österled förklarade Nihlén dels med traditionella argument som överbefolkning och äventyrlusta, dels med ekonomiska faktorer som brist på utsäde.⁶⁰ Helt i enlighet med Thomsen och andra betonade han att ruserna var svenskar, att namnen på Dnjeprs forsar var nordiska, men han markerade viss distans till teorierna att ordet *rus* hörde samman med *Roden* och *Ruotsi*.⁶¹ Nihlén betonade att Sverige blev en stormakt, grundade kolonier, kom att delta i världshandeln och lade grunden till Ryssland:

Sverige var på väg att bli en stormakt, och en del av världshandeln låg i svenskarnas händer. De till största delen fredliga handelsmännen umgingos både med greker och araber, och de nöjde sig ej endast härmed, de anlagde egna kolonier här och var i det väldiga landet, som ännu ej var enat till ett rike, men vars samhällliga grundvalar lades av männen från varjagernas land.⁶²

Samtidigt gav Nihlén araberna en viktig roll. De hade först expanderat norrut och var sin tids högsta civilisation.⁶³

⁵⁵ Nihlén 1928, s. 29 (citatt), 32 ff., 165 f.

⁵⁶ Nihlén 1928, s. 165, 171. Nihlén antydde också att hjältenamnet *Stavr* i medeltida ryska kväden, *bylinor*, är identiskt med den gotländske sägenhjälten Staver den store. Nihlén 1928, s. 173 f.

⁵⁷ Nihlén 1930, s. 26.

⁵⁸ Nihlén 1928, s. 13–24, citat s. 13. Tallgren 1916, s. 372: »Det skandinaviska inflytandet i mellersta Ryssland är äldre än de grekiska kolonierna i södra Ryssland, [...]»

⁵⁹ Nihlén 1928, s. 24 ff., citat s. 26.

⁶⁰ Nihlén 1928, s. 36 f., 41.

⁶¹ Nihlén 1928, s. 51–57.

⁶² Nihlén 1928, s. 47 f., citat s. 48.

⁶³ Nihlén 1928, s. 115.

Att den här historieskrivningen knappast ansågs politiskt eller vetenskaplig kontroversiell i Sverige, visas tydligt av att även det stora alternativet i tidens historieskrivning – Weibullskolan – reproducerade den dominerande skildringen av skandinaviskt inflytande i österled under vikingatiden. När historikern Curt Weibull 1921 polemiskt fastslog att Sverige enats först kring år 1000, utgick han från att landet vid denna tid börjat vända sig västerut och öppnades för danskt och västerländskt inflytande efter en tidigare östlig inriktning.⁶⁴ Hans beskrivning av skeendena dessförinnan följer den gängse svenska forskningen i tiden: han talade om »de svenska kolonierna i Ryssland« där svearna under 800-talet blev »herrefolket i landet«.⁶⁵

Den traditionella betoningen av nordisk dominans i det vikingatida Ryssland återklingade också när Weibulleven och marxisten Per Nyström beskrev skeendet i sin översiktliga artikel »Sveriges historia« från 1935. Enligt honom var det »nordiska hövdingar« som grundade »slavhandlarsamhällen« under 800-talet i Kiev och Novgorod och avyttrade slavar till araber och greker. I och med vikingatiden hade också svearna formats såsom ett »stamförbund« av »stammarna vid Mälaren«. Ledd av en »krigisk överklass« hade dessa börjat bedriva »systematisk tributindrivning bland de slaviska stammarna vid Östersjön«.⁶⁶ I Nyströms texter – liksom Weibulls – saknas emellertid nationalistiska övertoner. Sådana fanns dock hos andra historiker inom Weibullskolan, särskilt hos Sture Bolin, som vi snart ska se.

Fanns då något egentligt alternativ i mellankrigstidens svenska historieskrivning? Ja, indirekt i form av översättningar och diskussion av forskning i andra länder – inte minst i Sovjetunionen. I *Fornvännen* återtrycktes exempelvis en artikel av V. J. Ravdonikas 1931, som också gav ut boken *Die Normannen der Wikingerzeit und das Ladogagebiet* i Stockholm 1930 genom Vitterhetsakademien. Han angrep Arnes tes om svenska kolonier i Ladogaområdet – dessa menade han snarast var finska.⁶⁷

Arne var dock fortsatt betydligt mer försiktig när det gällde nationella och politisk-historiska tolkningar av sina fynd, om han över huvud taget kom in på de frågorna. Exempelvis kan man i fråga om folkslagsnamnet *rus* ibland skönja att Arne inte är riktigt lika kategorisk som andra när det gäller att identifiera detta med skandinaver/svear. 1932 skrev han exempelvis att »flertalet forskare«

⁶⁴ Weibull 1921, s. 354 ff.

⁶⁵ Weibull 1921, s. 353. För ytterligare exempel på Thomsendiskursens framgång, se t.ex. Rydh 1926, s. 98 ff. Sune Lindqvist ansåg sig kunna konstatera att 800-talets sveakung antagligen varit ganska mäktig, och utifrån *Annales Bertiniani* att denne hade diplomatiska förbindelser både med Bysans och Frankerriket: Lindqvist 1926b, s. 254; se även Lindqvist 1926c, s. 331 f.

⁶⁶ Nyström (1935) 1989, s. 127. Se även Nyström 1939, s. 91: svearna expanderade in i Baltikum.

⁶⁷ Ravdonikas 1930; Ravdonikas 1931, s. 362; se även Zakharii 2002, s. 103; Gustin 2004, s. 69.

menade att rus var svenska vikingar,⁶⁸ och redogjorde sedan för Ibn Miskawayhs berättelse om hur ruserna på 940-talet for via Kaspiska havet och uppför floden Kura, för att till sist besegra en islamisk armé vid Berda'a. Men Arne betraktar trots allt historien genom nationella glasögon:

För oss svenskar är denna skildring av stort intresse, ty den återger en massa drag som vi igenkänna från de nordiska sagorna och som väl bekräfta erövrarnas nationalitet.⁶⁹

Arne hade även efter ryska revolutionen täta kontakter med forskare i Sovjetunionen, och rapporterade om forskningens utveckling där. Företrädesvis handlade det om ämnen av intresse för svensk-ryska vikingatida förbindelser.⁷⁰ I Sovjetunionen hade 1920-talet inneburit att rysk nationalism trängdes tillbaka och att ett mångnationellt ideal betonades, vilket samtidigt medförde att det blev helt accepterat att tala om skandinaviska vikingakolonier längs Volga och andra områden i det som skulle bli Ryssland. Med Stalins maktillträde och den rysk-nationalistiska och/eller sovjetcentralistiska anda som följde, blev dock den traditionella antinormmannismen åter officiell norm. I enlighet med denna försökte man så långt som möjligt framhäva de slaviska eller åtminstone icke-skandinaviska inslagen i det blivande Ryssland från 800- till 1000-talen.⁷¹

Mellankrigstidens handelsnationalism

Under decennierna kring 1900-talets mitt härskade en historiesyn där människors rationella handlingar och planer betonades, särskilt på ekonomins område – *the economic man* framställdes som en universell måttstock för alla tider. Detta gick hand i hand med att *handeln* framträdde som den närmast främsta drivkraften i den historiska utvecklingen. Detta ändrade också synen på och tolkningen av vikingatågen, som nu i hög grad förklarades utifrån handelspolitiska motiv.⁷²

Det var emellertid inte något nytt att historieskrivarna lade vikt vid de ekonomiska aspekterna av de östliga färderna under tiden före Sveriges kristnande. Exempelvis poängterade författaren och ämbetsmannen Gudmund Jöran Adlerbeth 1786, i ett inträdestal till Vitterhetsakademien, att vikingatågen österut bana-

⁶⁸ Arne 1932, s. 211. I en artikel från 1941 skrev han att man om rus »från s. k. norrmanistisk sida« alltid utgått från att de var svenskar, men att frågan inte fått någon ordentlig behandling på nästan 120 år. Det kunde finnas andra än svenskar som passade in på beskrivningen, menade han: Arne 1941a, s. 205 (cit), 208; se även Arne 1944, s. 171, 173.

⁶⁹ Arne 1932, s. 212.

⁷⁰ Arne 1941b.

⁷¹ Shnirelman 1996, spec. 233 ff.; Androshchuk 2008, s. 529 f.

⁷² Se tidigare Hall 1998, s. 84; Hall 2000, s. 271.

de väg för handeln.⁷³ Handelsperspektivet var emellertid inte alls framträdande; först under mellankrigstiden går det tydligt att se hur det tränger fram på allvar.

Samtidigt förenades ofta handelsperspektivet under 1900-talets första hälft med en mer traditionell statsidealistisk och nationalistisk historiesyn, i vilken det betonades att handelsvägarna till stor del upprättades av olika riken och folk som önskade kontrollera dem för nationella syften. Henrik Schück, som var en typisk förmedlare av den dominerande nationalistiska grundsynen, betonade exempelvis i *Svenska folkets historia* (1914) handeln som drivkraft för de svenska erövringarna österut: det gällde att säkra handeln med orienten.⁷⁴

Ett annat tydligt exempel var när forskarna under mellankrigstiden diskuterade problematiken kring vikingatidens stora handelscentra, såsom Birka och Hedeby, vilka alltmer omtalades som viktiga centralpunkter för det varuutbyte som sågs som en allt viktigare del i den historiska utvecklingen. Just Hedeby i nuvarande Schleswig-Holstein gavs också en roll i diskussionen om politisk kamp mellan vikingatidens danska och svenska riken. Under mellankrigstiden instämde de flesta svenska forntidsforskarna i att Hedeby lytt under svenska hövdingar under en tid. Här kunde man bland annat finna stöd i Adam av Bremen.⁷⁵

Den svenska närvaron i Hedeby länkades ibland samman med svearnas östliga expansioner. Under 1920-talet talade exempelvis Sune Lindqvist om möjligheten av att Hedeby varit en »svensk anläggning« under en tid av dansk splittring, på liknande sätt som i Ryssland: »Vid samma tid ägde ju svearne åtskilliga liknande kolonianläggningar i Ryssland för tryggheten av handelsvägarne i Österled.«⁷⁶ Hedeby var likt motsvarigheterna i Ryssland centrum i ett slaviskt område som svearna behärskade:

Området närmast söder om Godfreds Danevirke utgjorde sålunda vid 900-talets mitt en i förhållande till Danmark självständig, formellt av den tyske kejsaren beroende stat. Dess härskare var en svensk furste och dess kärna en av svenskar anlagd Birkakoloni, men den övriga delen av området beboddes huvudsakligen av slaver – parallellen med de samtida svenska väldena i Gårdarrike är fullständig.⁷⁷

⁷³ Latvakangas 1995, s. 412 ff.

⁷⁴ Schück H. 1914, s. 245–261.

⁷⁵ Schück H. 1914, s. 210 f.; Weibull 1921, s. 353; Floderus 1931, s. 238; se även Wadstein 1932, s. 236 ff. Wadstein vände sig dock mot Lindqvists datering av Hedeby grundläggning ca 900; *Fornvännen* 22 (1927), s. 250 ff. Hedeby svenska epok har även senare ansetts historiskt bekräftad, förutom av Mats G. Larsson på 1990-talet vilket refereras senare, se även Sawyer 1962, s. 188 f.; Hägg 1983, s. 216.

⁷⁶ Lindqvist 1926a, s. 15 f.

⁷⁷ Lindqvist 1926a, s. 19.

Men precis som kolonierna i öster slaviserades på 1000-talet, påpekade Lindqvist, fördanskades Hedeby sedan staden erövrats av Sven Tveskägg vid 900-talets slut.⁷⁸

Även Birger Nerman såg en ekonomisk strävan bakom de svenska bosättningarna i Ryssland: det gällde att komma i kontakt med de väldiga rikedomarna i Bysans och Kalifatet.⁷⁹ Han satte in de orientaliska mynten i vikingatidens Sverige i ett världshandelsperspektiv, där svenskarna var en drivande kraft: »Det blev således över Ryssland, som Europas möjligheter att upprätthålla handelsförbindelserna med Orienten kommo att ligga. Här öppnade sig lysande perspektiv för svenskarna, här gavs möjligheten för dem att leda en handelsväg mellan Öster- och Västerland och göra den till världens viktigaste.«⁸⁰ Huvudmålet för svearna i Ryssland var »givetvis av ekonomisk art«, menade han; araberna var »driftiga affärsmän« som inte förmådde upprätthålla handeln med det kristna Västeuropa, bland annat på grund av sin »religiösa fanatism«. Därför passade det dem att gå via Norden.⁸¹

Sedan svenskarna säkrat kontrollen i Ryssland tog de under 900-talets första tredjedel kontroll över Hedeby, och enligt Nerman inträdde därigenom en sorts klimax i den svenska expansionen under vikingatiden: »Det stora försöket att besätta utfartsvägen från Norden till Väst-Europa för att därigenom behärska världshandeln mellan Orienten och Occidenten lyckades alltså endast för kortare tider.«⁸² Det var ändå ett bevis för »de statsbildande svearnas förmåga av organisation«,⁸³ och kanske rentav »vårt folks största världshistoriska chans«. Initiativet kunde bara »fattas i sikte« av »den svenska statsledningen«, som »ytterst behärskade handelsvägarna över Ryssland«.⁸⁴ På 1000-talet slaviserades dock svenskarna i Ryssland, och kontakterna mellan länderna upphörde.⁸⁵ Bara gotlänningarna lyckades därefter att på ett fredligt sätt »realisera vikingarnas gamla tanke« om en handelsbrygga mellan öst och väst.⁸⁶

En liknande historieskrivning möter vi hos John Nihlén, som 1928 betonade att svenskarna *öppnade en ny handelsväg* mellan Norden och Orienten utan att gå via Medelhavet. Han utgick från den belgiske historikern Henri Pirennes tes om att utbytet mellan Orienten och Västeuropa över Medelhavet hade sjunkit till ett minimum under 700-talet. Med stöd i Henrik Schücks ovan nämnda skildring i *Svenska folkets historia* (1914) menade han att svenskarna erövrade den

⁷⁸ Lindqvist 1926a, s. 21. Lindqvist talade på ett liknande sätt om »ett svenskt kolonialvälde«, framdrivet till stor del av ekonomiska skäl: Brøndsted m.fl. 1940, s. 20 ff., citat s. 24.

⁷⁹ Nerman B. 1942, s. 137 ff.; 163.

⁸⁰ Nerman B. 1934, s. 186; likn. Nerman B. 1942, s. 177.

⁸¹ Nerman B. 1942, s. 163, 166 ff., citaten s. 163, 166 f.

⁸² Nerman B. 1934, s. 188 (citat); Nerman B. 1942, s. 196 ff.

⁸³ Nerman B. 1942, s. 250.

⁸⁴ Nerman B. 1942, s. 177 ff., 184, 196 ff., citaten s. 178, 198.

⁸⁵ Nerman B. 1934, s. 188 f.; Nerman B. 1942, s. 202, 206–214.

⁸⁶ Nerman B. 1934, s. 189 (citat); Nerman B. 1942, kap. 7.

politiska makten i Ryssland för att trygga handeln, vilket araberna inte hade något emot.⁸⁷ Ett annat exempel kan hämtas från Holger Arbman, som i ett populärt verk om Birka betonade att den svenska expansionen i Ryssland under 800-talet innebar »en i stort organiserad politik från den svenska konungamakten« som »säkrar handelsvägarna«.⁸⁸

Det mest kända och omdiskuterade exemplet på denna handelsnationalism i fråga om svensk vikingatid stod historikern Sture Bolin för. Han var elev till bröderna Weibull, och hade i deras anda angripit arkeologerna för alltför lättvindiga politisk-historiska tolkningar utifrån vagt daterade materiella fynd.⁸⁹ Men i övrigt fanns i hans egna analyser stora likheter med de nationella arkeologernas, i de fall när han tyckte sig vara på fastare källmässig mark. I en omtalad artikel i *Scandia* tecknade Bolin 1939 en bild av de svenska vikingafärderna i österled i ett grandios handelspolitiskt och nationalistiskt perspektiv, där Sverige och dess kontrollpunkter i öster framställdes som centrum i världshandeln. Bolin utgick från debatten som blossat upp kring Pirennes tes, och menade att denne haft fel: Medelhavskulturen fortsatte att blomstra efter arabernas erövringar. Det skedde till och med ett uppsving tack vare att det började flöda in silver från Centralasien, förmedlat av araberna: »Så begynte en ny tid, det orientalska silvrets ålder. Från det nyvunna området trängde – liksom 700 år senare från då nyupptäckta länder – en mäktig silverström ut över världen, befruktande handel och näringsliv.«⁹⁰

Bolin betonade alltså starkt hur Väst fick ett uppsving tack vare Orienten, och hur världsekonomin påverkades av händelser där. Han påtalade också att frankerna främst exporterade pälsverk och slavar till Orienten, produkter som framför allt kom från Norden. Först skedde detta varuutbyte helt naturligt efter de gamla inarbetade handelsvägarna, dels Norden–Västeuropa, dels Västeuropa–Orienten. Men det var inget som hindrade ett mer direkt utbyte mellan Norden och Orienten, vilket kom att bli verklighet en bit in på 800-talet, då samtidigt det frankiska inflytandet (genom exempelvis mission) i Norden tynade bort. I stället fick Norden rikedom och styrka tack vare östhandeln, och kunde agera gentemot Västeuropa – bland annat genom alltfler vikingatåg.⁹¹

⁸⁷ Nihlén 1928, s. 68 ff.

⁸⁸ I övrigt beskrev Arbman i detta verk vikingatågen i österled i gängse termer: på 600-talet skedde en »svensk utvandring till andra sidan havet«, ruserna var svear vilket *Annales Bertiniani* visade och *Nestorskrönikan* var tveksam i detaljerna men riktig i stort. Dock var det fel att tala om det ryska rikets grundläggning – det fanns ingen kontinuitet till det senare Ryssland eftersom mongolerna kom i vägen. Han skilde sig dock från Nerman och Lindqvist i sin betoning av att svensk politisk historia före 800-talet var dunkel. Arbman 1939, s. 16 f., 22–30, citaten s. 22, 24.

⁸⁹ Baudou 2004, s. 234 f.

⁹⁰ Bolin 1939, citat s. 204.

⁹¹ Se även Bolin 1939, s. 190: »Man kan här iakttaga en stark och djupgående påverkan från den arabiska på den västerländska kulturvärlden.«

Det var alltså i detta ljus som Bolin ville förklara »den nordiska expansionen mot öster« och »skapandet av det stora Svitiod«. ⁹² När han kom in på de skandinavisk-ryska politiska relationerna under vikingatiden byggde Bolin på etablerad forskning: Thomsen om ryska rikets grundläggning, Arnes avhandling och Nermans studier av Baltikum. ⁹³ Ett utmärkande drag hos Bolin var annars att han inte så mycket talade om *Sverige*, utan i stället och nästan uteslutande handlade det om *Norden* och *nordiska* aktörer. Det var, skriver han, en enastående period i Nordens handelspolitiska historia. Även rent maktpolitiskt var det fråga om ett skede utan motstycke i nordisk historia, tack vare styrkepositionen gentemot Västeuropa. ⁹⁴

Under mellankrigstiden och andra världskriget strålade alltså en gammal politisk-historisk diskurs, en något yngre etnisk diskurs och en ännu nyare handelspolitisk diskurs samman i en nationalistisk helhet. Den svenska etniska kategorin hade funnits i Skandinavien i tusentals år, och dessutom expanderat över Östersjön. Likaså hade den kontrollerat handeln. Detta kunde ibland förenas med ett regionalt identitetsskapande, särskilt i fråga om Gotland. Vissa forskare gick långt i ivern att urskilja uråldriga traditioner av gotländsk expansion i österled, som vi sett exempel på hos John Nihlén och delvis hos Birger Nerman. I *Boken om Gotland* (1945) förlade arkeologen Mårten Stenberger Gotlands östinfluenser lika långt tillbaka som dess första storhetstid som handelsnation: bronsåldern. Då var den gotländska kulturen inte bara mottagande utan även »expansiv«. Gotlänningar styrde österut till Baltikum, där han identifierade gotländska skeppssättningar – på nästan samma plats som där Nermans gutar och svear slagit sig ner på 600-talet. Just det senare beskrev Stenberger som inledningen på Gotlands tredje och främsta storhetstid, vilken fortsatte under vikingatiden och även senare under medeltiden. ⁹⁵

Sveriges kontakter med »östlig« kultur och religion

En vetenskaplig diskussion har länge förts om »östliga« influenser i Skandinavien när det gäller materiell kultur, formspråk och konst. Vi har sett exempel på hur Ture J. Arne betonade de »orientaliska« inflytandena på svensk kultur under vikingatiden. En besläktad forskningsdebatt har gällt de bysantinska stilelementens styrka under tidig medeltid i stora delar av Europa. Det är fråga om en om-

⁹² Bolin 1939, s. 210; »stora Svitjod« även i Bolin 1939, s. 215; Bolin 1945, s. 127. Uttrycket kommenteras dock ej närmare.

⁹³ Bolin 1939, s. 210 f.

⁹⁴ Bolin 1939, s. 217, 221.

⁹⁵ Stenberger 1945, s. 70 f., 95 f., 105 f., citat s. 70; se även Stenberger 1940, s. 72. Också Bengt G. Söderberg betonade denna gotländska infiltration under bronsåldern; han följde också Nerman i spåren och talade om hur »gotlänningarna går över havet och anlägger kolonier vid Grobin i Lettland«: Söderberg 1949, s. 20 ff., 35 (citat).

fattande internationell diskussion i framför allt konst- och arkitekturhistoria, som förstås också förts i Sverige där utvecklingen gärna beskrivits i termer av övergripande kulturella och civilisatoriska grupp-kategorier. Arkeologen Nils Åberg skrev till exempel 1922 att »germanområdet« på kontinenten redan på 600-talet övergivit den »germanska« stilen i konstsammanhang och ersatt den med den »orientalisk-bysantinska«.⁹⁶ Överlag har man debatterat frågan om olika kulturformer kommit till Norden från »öst« eller »väst«, exempelvis om den så kallade nordisk-karolingiska stilen hade västligt eller östligt ursprung.⁹⁷

Men om nu Skandinavien – och framför allt dess östra delar – alltså var föremål för kulturpåverkan från både väst och öst under vikingatiden, gällde det också mer djupgående kulturella förändringar såsom religionen? Detta var ju den epok när Norden kristnades, och det oomtvistade slutresultatet var att de nordiska länderna inlemmades i den västliga, romersk-katolska kyrkosfären. Ändå har frågan om eventuell östlig kulturell influens på Norden av även religiös art diskuterats livligt under 1900-talet. Genom östfärderna kom skandinaver i kontakt med Bysans och den östliga varianten av kristendomen – särskilt efter 900-talets slutskede när kristendomen infördes i Kievriket.

Den här diskussionen, som inte bara behandlat vikingatiden utan även senare delar av medeltiden (1100- och 1200-talen), har för Sveriges del ofta sin utgångspunkt på Gotland. Några av Gotlands medeltida kyrkor, såsom Garda och Källunge, röjer tydliga tecken på inflytande från östkristet form- och konstspråk. Frågan har behandlats av flera forskare under 1900-talet, vilka kommit fram till varierande dateringar och tolkningar.⁹⁸ Man kan säga att tolkningarna skett på två nivåer. På den ena har man noterat och analyserat de ryska eller bysantinska stildragen och diskuterat hur de nått Gotland, utan att för den skull förutsätta någon direkt religiös påverkan. På den andra nivån har man dock gått vidare till det steget, det vill säga hävdade att ortodox kristendom skulle ha influerat Gotland på något sätt.

Inledningsvis rörde sig diskussionen på den första nivån: man noterade de bysantinska influenserna ur rent konst- och arkitekturhistorisk synvinkel. På 1910-talet påvisade både Ture J. Arne och konsthistorikern Johnny Roosval östligt konstnärligt inflytande på Gotland med främst de nämnda medeltidskyrkorna som exempel. Arne tog upp målningarna i Garda kyrka i en artikel i *Fornvännen* där han pekade på parallellerna med ryska 1100-talskyrkor. Han menade dessutom att det var möjligt att ortnamnet Garda hade ett samband med det nordiska namnet på Ryssland – Gårdarrike.⁹⁹ Arnes slutsats var att kyrkan säkerligen uppförts av novgorodiska köpmän på Gotland; han fann det mindre troligt

⁹⁶ Åberg 1922, s. 25.

⁹⁷ Se t.ex. Arne 1911, s. 66; Schotte 1935.

⁹⁸ Svahnström 1993, s. 178.

⁹⁹ Arne 1912a, s. 57. Se Tuulse 1971, s. 162 ff., som framhåller Arnes artikel som ett pionjärverk; när Roosval omtalade frågan 1911 var det mycket kortfattat.

att någon gotländsk man tagit med sig en rysk eller grekisk målare till ön. Alternativet att det varit fråga om »inhemsk« ortodox kristendom nämnde han inte alls.¹⁰⁰ Roosval betonade också det rent konsthistoriska inflytandet av bysantinsk art, inte minst genom anonymkonstnären Byzantios. Det bysantinska formspråket kunde dock lika gärna ha kommit från kontinenten eller Lund som från Ryssland, menade han.¹⁰¹

En annan viktig hållpunkt i debatten om östliga influenser i det äldsta svenska kyrkolivet har varit Sigtuna och dess äldsta kyrkoruiner. Arkeologen Bengt Thordeman menade 1922 att S:t Olofskyrkan arkitektoniska särprägel förklarades av att det rörde sig om en »modifierad österländsk korskupolkyrka«.¹⁰² Han tillade att det snarast var överraskande att »de östliga inslagen« i svensk medeltid var så få – där fanns dock kyrkor som Garda och S:t Lars i Visby.¹⁰³ S:t Olof var antagligen influerad av rysk kyrkobyggnadskonst under 1000-talet, och dessutom fanns andra indicier på östligt inflytande i Sigtuna, till exempel S:t Nicolai, enligt traditionen en rysk kyrka, liksom att den äldsta keramik i Sigtuna var av slavisk typ.¹⁰⁴ Thordeman framhävde dessutom »vikingatidens såväl politiska som kulturella orientering mot öster, vilken fick sitt mest monumentala uttryck i Rurik som grundare av det ryska riket«.¹⁰⁵

Thordemans resonemang fick dock kritik; det hävdades exempelvis att man snarast borde söka förlagan till S:t Olof i Sigtuna i S:t Olof i Trondheim.¹⁰⁶ Andra resonerade mer som Thordeman, om än med delvis andra argument. Konsthistorikern Carl R. af Ugglas tolkade exempelvis på 1930-talet ett par motiv på ett altarkors i Sigtuna som att de var av östlig-bysantinsk karaktär. Han menade att han själv tidigare gått över ån efter vatten i försöken att hitta brittisk kulturpåverkan bakom motiven.¹⁰⁷ Bilden av Sigtuna måste ändras, hävdade af Ugglas; att staden främst varit en brännpunkt för anglosaxisk kulturpåverkan stämde inte. Förutom att de ryska köpmansgästerna haft en alldeles egen kyrka (S:t Nicolai) var dessutom S:t Olof påverkad av ett östligt arkitekturschema.¹⁰⁸ Så poängterade han hur nära den ryska och bysantinska kulturen stod den svenska vid tiden i fråga:

¹⁰⁰ Arne 1912a, s. 63 f.; likn. Arne 1917, s. 81. Se även Roosval 1911, s. 100; Roosval 1916, s. 233 f.

¹⁰¹ Roosval 1916; Roosval 1911; Roosval 1917; se även Tuulse 1969, s. 180 f., som vill tona ner Byzantios.

¹⁰² Thordeman 1922, citat s. 153; Thordeman 1943.

¹⁰³ Thordeman 1922, s. 155 f., citat s. 155.

¹⁰⁴ Thordeman 1922, s. 155 ff. Om slaviska keramikfynd i Sigtuna, se även Arbman 1926.

¹⁰⁵ Thordeman 1922, s. 154. Han refererade forskning av Arne, Rozniecki och Ekblom, liksom företeelser som Pireuslejonet och runstenen på Berezanj.

¹⁰⁶ Lundberg 1935; se även Thordeman 1943 där förf. håller fast vid sin tolkning.

¹⁰⁷ Ugglas 1935, s. 77.

¹⁰⁸ Ugglas 1935, s. 82 (hänvisar till Floderus och Thordeman). Erik Floderus menade dock att S:t Nicolai hade en mindre östeuropeisk form – den var snarare lik kyrkor i Lund och Dalby – och hörde sannolikt till ett gille för Rysslandshandel, men främst för nordbor, annars hade den ryska karaktären varit starkare: Floderus 1935, s. 216 f.

Saken är nämligen den, att båda de angivna motiven äga sina motsvarigheter inom en långt närbelägnare och för äldre svensk kultur mer förtroelig krets än den västeuropeiska, det vill säga den rysk-byzantinska, vars attraherande makt ju tillhör de grundläggande faktorerna för det svenska 1000-talets odling även under de decennier av seklet, som falla inom den kristna medeltidens ram.¹⁰⁹

Thordeman och af Ugglas talade dock främst om en östlig allmänkulturell inverkan på Sverige, på ungefär samma sätt som Arne gjort på 1910-talet i fråga om Gotlands kyrkor. Men hur var det med själva kristnandet? Det var att gå ett steg längre. Åtminstone från 1930-talet har det dock funnits en del svenska forskare som antagit möjligheten av att det svenska kristnandet påverkades från öster. Den bysantinska formen av kristendom, som under epoken definitivt höll på att skiljas från den västligt katolska, hade ett finger med i spelet, har man menat.

De skriftliga källorna om det svenska kristnandet handlar i stort sett uteslutande om västlig påverkan, genom tyska och engelska missionsinsatser. Tecken på östlig kristen påverkan har man snarare funnit i nya tolkningar av dunkla passager i skriftliga källor, bland arkeologiska fynd och i rent syntetiska eller hypotetiska resonemang. Ett återkommande och omdebatterat tema har varit den biskop Osmund som Adam av Bremen benämner *acephalus* – »huvudlös«. Han kom av vissa forskare att ses som ett indicium på östligt ortodoxt inflytande i 1000-talets Sverige. I en bok från 1934 pekade den i Sverige verksamma österrikiska medeltidshistorikern Toni Schmid på sannolikheten att Osmund företrädde den östkyrkliga sidan. Hon menade att Adams tillnamn kunde tolkas som att han saknade ett legitimt kyrkligt överhuvud; Adam hade också varit den som gav den samtide kung Emund tillnamnet *pessimus* (»den sämste«). De medeltida legenderna, längderna och krönikorna om Sveriges kristnande var entydiga, tillstod Schmid: kristendomen hade kommit söderifrån och västerifrån, särskilt från England. När *Gutasagan* berättade om biskopar som besökt Gotland österifrån innan man erkänt Linköpingsbiskopen, betonades att dessa var på väg *hem*, alltså västerut. Schmid framhöll dock att författarna till medeltidens källtexter visste mycket lite om 1000-talets svenska kontakter österut. Hon pekade på de nära förbindelserna mellan Sverige och Kievriket ännu vid 1000-talets mitt, med släktband mellan furstehusen.¹¹⁰

Schmid fick inte oväntat mothugg. Erik Floderus framhöll att flera forskare tidigare hade identifierat Osmund med runristaren Asmund Kareson, som var förknippad med anglosaxisk mission. Han betonade också att de många rysk-bysantinska kors som påträffats i Sigtuna från 1000-talet knappast kunde tolkas

¹⁰⁹ Ugglas 1935, s. 77 f.

¹¹⁰ Schmid 1934, s. 15, 49 ff., 61–66.

som tecken på mission österifrån.¹¹¹ Schmids resonemang skulle få flera efterföljare, men först efter andra världskriget.

Ett liknande tema som ofta diskuterades gällde de svenska kontakterna med de »östliga« kulturer som låg ännu längre bort, nämligen med islam och det som allmänt kallades för »Orienten«. Som vi sett betonade Ture J. Arne att Sverige påverkades av kulturformer från de islamiska länderna under vikingatiden. Detta var också något som andra forskare ibland tillstod – det var överlag inget som ansågs stå i motsats till den annars svensknationalistiska historieskrivningen. Även Birger Nerman framhöll sålunda att många impulser kom från den islamiska kulturen; det svenska konsthantverket fick exempelvis »i stor utsträckning [...] en orientalisk prägel« under vikingatiden.¹¹²

Det fördes också en lågintensiv diskussion om »orientaliska« inflytanden på Sverige långt före vikingatiden, det vill säga från områden som senare skulle bli islamiska.¹¹³ Ibland drogs paralleller mellan sådana tidiga kulturvägar och det som skedde under vikingatiden. Exempelvis betonade John Nihlén att östlig kulturpåverkan skett i Norden redan under de första århundradena efter Kristus, genom bland annat runskriften.¹¹⁴ Han tecknade sedan en mycket positiv bild av högkulturerna i kalifatet och bland khazarerna, vilka gav färg och prägel åt de närmast barbariska nordbornas kultur under vikingatiden. När Nihlén under rubriken »Mötet mellan araben och svenskarna« återgav Ibn Fadlans skildring av en rusisk begravning, tolkade han den som en trovärdig skildring av skandinavernas dåtida kulturnivå. Nihlén ansåg det vara sannolikt att de arabiska skildringarna av bland annat nordiska kvinnooffer var tillförlitliga, och framhöll att exempelvis *Fritjofs saga* var romantiserande – nordborna hade i själva verket varit sinnliga och sexuellt utsvävande. Han menade att passusen om kvinnooffer ofta strukits ur återgivningarna av Ibn Fadlan, för att den inte passade in i den romantiserade idealbilden av forntidens nordbor.¹¹⁵

På flera sätt ekade kolonialismens världsbild i Nihléns skildring. Man kan finna exempel på »klassisk« orientalism där han betonade det oföränderligt färgrika och exotiska i de islamiska kulturerna. Nihlén använde sålunda romantiserande ordalag om nordbor i orientaliska basarer, likadana då som nu:

¹¹¹ Floderus 1940, s. 131 f.

¹¹² Nerman B. 1942, s. 176.

¹¹³ Se även Montelius 1894, s. 40 ff.: stendösarna kom från Orienten.

¹¹⁴ Nihlén 1928, s. 27 f. Se även Ekholm 1956 och Ekholm 1960: under romersk järnålder fanns en kulturväg mellan Syrien och Skandinavien med goterna som mellanhänder – på samma sätt som under vikingatiden mellan Skandinavien och araberna, med khazarer och judar som mellanhänder.

¹¹⁵ Nihlén 1928, s. 37, 43 f., 58 ff., 66, 78–103, 132 ff., 139 f., 153 ff., 161. Khazarernas rike skildras som en viktig mötesplats mellan svenskar och araber: Nihlén 1928, s. 73 f.

[...] en prunkande orientalisk prakt, som tjusade barbarerna. De storväxta nordborna i de brokiga orientaliska basarerna, vilka icke nämnvärt förändrat karaktär under de senaste 1.000 åren, är en syn som lockar fantasien.¹¹⁶

Men framför allt fanns en sorts »omvänd« kolonialism i skildringen av vikingatiden. Araberna görs där till sin tids mäktiga erövrare och centralgestalter i en värld uppdelad då som nu i civiliserade och barbarer. De var sin tids engelsmän: deras språk kunde talas överallt i världen, deras rike var en världsmakt inriktad på expansion och de hade en lidelse för vetenskapen. De förmedlade det antika bildningsarvet till det då degenererade Västerlandet. Araberna expanderade norrut, till khazarerna, slaverna och kanske ända till de skandinaviska germanerna. I Arnes efterföljd betonar Nihlén att det orientaliska inflytandet i Skandinavien knappast kan överskattas; det påverkade former, viktsystem och sannolikt även seder och föreställningar.¹¹⁷ Men, som mer eller mindre outtalat ramverk till dessa erkännanden låg föreställningen att »vi« nordbor och européer trots allt med tiden hade kommit ikapp och gått förbi de »orientaliska« kulturen, som stagnerat.

Civilisation och barbari: finskt, baltiskt och slaviskt

Sammantaget dominerade en beskrivning av skeendena under vikingatiden enligt vilken svenskarna – till skillnad från norrmännen och danskarna – för österut och därigenom främst kom i kontakt med kulturer som ansågs stå lägre än dem själva.¹¹⁸ Både svenskarna och folken »på andra sidan« av dessa områden – araberna, bysantinerna och i viss mån khazarerna – beskrevs som högtstående och civiliserade, medan folken där emellan var en sorts passiv utvecklad massa. Man talade, som Henrik Schück 1914, om bristen på »statsbildningsförmåga« hos östliga baltiska folk och »ociviliserade finska stammar«.¹¹⁹

Vissa resonerade i närmast koloniala termer som Sture Bolin, vilken 1939 jämförde skeendet med 1500-talets Latinamerika. Nordborna var sin tids conquistadorer och det centralasiatiska silvret satte liksom det sydamerikanska fard på handeln och näringslivet.¹²⁰ Genom »penetreringen av Östslavien« gjorde sig

¹¹⁶ Nihlén 1928, s. 46.

¹¹⁷ Nihlén 1928, s. 62 ff., 70 ff.

¹¹⁸ Se t.ex. Stender-Petersen 1953, s. 5–20, spec. s. 9 f., som identifierar den dittills dominerande normannismens a priori-antagande att den svenska östexpansionen dels ansågs vara lika de västliga vikingatågen, dels att skandinaverna utan vidare sågs som överlägsna de slaviska och finska folken. Tendensen märks också tydligt när andra författare tog sig an ämnet i populärhistoriska verk: Ingers (1943) 1949, s. 21. Se också Stang 1981, s. 156 ff., som konstaterar att såväl skandinaviska normannister som ryska antinormannister tenderat att negligera de östersjöfinska gruppernas roll i sina tolkningar.

¹¹⁹ Schück H. 1914, s. 173, 174, se även s. 170: »våra hedniska och ociviliserade grannar vid Östersjön«.

¹²⁰ Bolin 1939, s. 204, 211, 222.

nordborna till »herrar över det stora Svitjod«,¹²¹ De underkuvade hänsynslöst och rövade bort slavar, men agerade också som köpmän.¹²²

Man kan dock skönja en sorts dubbelhet. Samtidigt som de nordiska folken under vikingatiden framställdes som självklart överlägsna sina östliga motparter, och därigenom delar av en västlig civilisation, fanns en strävan att i enlighet med germanismen kontrastera det ännu hedniska och vilda Norden mot det kristna och civiliserade Västeuropa. Sune Lindqvist betonade exempelvis 1926 – samtidigt som han tecknade bilden av ett mäktigt Sveavälde med kontroll över Ryssland och Hedeby – att de västliga vikingatågen fick ödesdigra följder för »den svenska kulturen«. Då bröts den mission som inletts genom bland andra Ansgar: »De fördröjde med halvtannat århundrade den betydelsefulla process, som under 800-talets förra del var i full gång under, som det tycktes, de mest gynnsamma auspicierna, nämligen vårt definitiva inlemmande i den västeuropeiska kulturvärlden.« Sedan kunde arbetet »återupptagas« under 1000-talet, men under andra förutsättningar och former.¹²³

Birger Nerman framhöll gärna kontrasterna mellan svenskar och östliga folk i sin historieskrivning. När han i *Sveriges rikes uppkomst* 1941 behandlade bronsålderns svenska expansion österut, betonade han att det fanns »en bofast befolkning av mellansvensk stam« i delar av Finland, medan »i andra delar av landet ha spridda flockar av annat ursprung strövat kring«. ¹²⁴ Kontrasten mellan *bofasta* personer i en *stam* och *flockar* som *strövar* är nästan komiskt tydlig.

Med stöd av tidigare utgrävningar i bland annat Gnjozdovo och Jaroslavl menade Nerman 1942 att skandinaverna i vikingatidens Ryssland var en överklass som härskade över en slavisk underklass.¹²⁵ Han ansåg att slaverna var »lågt stående« och att det därför var naturligt att det inte kom många importföremål till Sverige från dem.¹²⁶ Svensk expansion under yngre järnåldern skedde mot »stammar – baltiska, finska och slaviska – som i alla avseenden stodo på ett lägre utvecklingsplan än de själva«. Alltså var vikingatågen i öst *uppybyggande* medan de i väst av danskar och norrmän var *nedbrytande*: »Det blev svenskarnas uppgift att skapa ordning och organisation hos folken i öster, kulminerande i det stora företaget att grunda det ryska riket.«¹²⁷

Mycket tydligt var perspektivet – delvis under påverkan av andra världskriget – i essäboken *Sverige och Ryssland genom tiderna* av den finländske författaren Eirik Hornborg, från 1941. I det första kapitlet, »Svearike och Gårdarike«, beto- nade denne att Sverige med Uppland som kärna var ett av Europas äldsta riken,

¹²¹ Bolin 1939, s. 211, 215.

¹²² Bolin 1939, s. 212 f.

¹²³ Lindqvist 1926c, s. 332. Se även avsnittet »Svearikets enande ställs i centrum«.

¹²⁴ Nerman B. 1941, s. 20 f.

¹²⁵ Nerman B. 1942, s. 150, 152.

¹²⁶ Nerman B. 1942, s. 176.

¹²⁷ Nerman B. 1942, s. 248 f., citat s. 249.

och att det redan på 600-talet riktat vikingatåg mot andra sidan Östersjön.¹²⁸ Kring år 800 började dock vikingakolonier att anläggas vid Staraja Ladoga, vilket blev en utgångspunkt för »svenskarnas statsbildande verksamhet bland de slaviska och finska stammarna».¹²⁹ De hade stora möjligheter i Östeuropa, där de slaviska stammarna på sin höjd bildade »lösa bygdeförbund». Det kunde utnyttjas av petjeneger, volgabulgarer, khazarer och – svenskar. Senast 850 mötte de araber vid Volga, och 865 angrep de Konstantinopel. Det var inte så många svenskar som deltog – de utgjorde »krigiska äventyrare» snarare än en »folkkrörelse». Men tack vare de kontinuerliga kontakterna med Sverige, fördröjdes slaviseringen av de svenska invandrarna till 1000-talet.¹³⁰ Och även om Ryssland inte grundades som en ren koloni av den svenska statsmakten, var det »ett verk av svensk dådkraft och statsbyggaranda».¹³¹

Hornborg framhöll att de kontinuerliga kontakterna med Sverige bröts runt 1050. Ännu kort dessförinnan, under furst Jaroslav, tycktes Ryssland »ha utsikt att förbli kulturellt förenat med Europa». Men så bröts de »västerländska förbindelserna». Östkyrkan kom, och varjagerna slaviserades.¹³² Hundra år senare hade Sverige och Ryssland – för gott – blivit »två olika och fientliga världar».¹³³

Perspektivet att de svenska östfärderna var ett uttryck för en mer eller mindre civiliserande och rationellt agerande statsmakt hängde samman med synsättet att de östliga vikingatågen var betydligt fredligare än de västliga. Språkvetaren Fritz Askeberg gjorde i sin doktorsavhandling 1944 detta även till en lingvistisk skillnad. Enligt honom betecknade *viking* i västnordiska källor sjökrigare, och därför var termen vikingatid olycklig för utvecklingen i stort, särskilt för den i öster där källorna aldrig talade om vikingar utan endast om *ruser* eller *väringar*.¹³⁴ Askeberg vill tydligt skilja mellan vikingar och köpmän; *vikingarna* hade inget att göra med handeln.¹³⁵ Han betonade att skillnaden mellan vikingar (främst daner och norrmen, i väst) och väringar (främst svenskar, i öst) också berodde på att de östliga tågen sköttes av en redan ganska stark stat, medan det i väst mer handlade om privata krigståg.¹³⁶

Det utvecklades alltså en sorts sanning om att österledsfärderna var *svenska* och riktade sig mot *slaver* och andra lägre stående folkslag.¹³⁷ Det var en sorts kamp mellan *öst* och *väst*. Mer eller mindre tydligt ses Ryssland som något främmande och östligt, medan svenska ageranden kopplas till den västerländska civilisationen.

¹²⁸ Hornborg 1941, s. 7–11. Skildringen låg helt i linje med Nermans skrifter.

¹²⁹ Hornborg 1941, s. 11 f., citat s. 12.

¹³⁰ Hornborg 1941, s. 12–15, citaten s. 12, 14.

¹³¹ Hornborg 1941, s. 17.

¹³² Hornborg 1941, s. 19.

¹³³ Hornborg 1941, s. 16.

¹³⁴ Askeberg 1944, s. 114 f.

¹³⁵ Askeberg 1944, s. 137 ff.

¹³⁶ Askeberg 1944, s. 140 f., 164 f.

¹³⁷ T.ex. Wessén 1937, s. 3.

Bilden var dock inte entydig. Under mellankrigstiden kan man skönja en sorts uppvärdering från svensk horisont av det finska i relation till det baltiska och slaviska – det förra representerades nu av en likvärdig nordisk grannstat. Håkan Petersson menar att frågan om svenskhetens ursprung i Finland blev mindre nationalistiskt färgad från svensk sida under mellankrigstiden, och att mer renodlat vetenskapliga argument i stället tog överhanden.¹³⁸

Finländska forskare betonade samtidigt att spåren av svenskhet i finsk forntid var relativt fåtaliga, vilket dock inte hindrade att en del svenska forskare fortsatte att hävda en längre kontinuitet. Exempelvis menade Aarne Michael Tallgren 1932 att i förkristen tid var det endast Åland som hade haft en svensk befolkning öster om Östersjön. De senare svenskpråkiga finländska kustområdena var då ännu obebodda, vilket ändå gjorde att svenskarna var de första bebyggarna i de områden som i modern tid var finlandssvenska.¹³⁹ Tallgren hävdade också att den finska (västfinska) kulturen redan under forntiden skilde sig markant från mer östliga finskspråkiga släktingar – beroende på att den präglats av germansk-baltisk kultur kort efter vår tideräknings början.¹⁴⁰ Han betonade att även om svensk och finsk kultur var olika sinsemellan, så hade de ändå så mycket gemensamt att Finlands inlemmande i Sverige under medeltiden snarare innebar kontinuitet än ett historiskt brott. Norden »var och är en enhet« konkluderade han.¹⁴¹

Tallgren fick inte oväntat mothugg från forskare som höll fast vid den länge dominerande svenska tolkningen, att svenskheten i Finland hade flera tusen år på nacken. Språkforskaren Karl Bernhard Wiklund, som varit en av de främsta förfäktarna av detta, menade att Tallgrens tes var mer ideologisk än vetenskaplig. I stället visade den nyare litteraturen enligt honom att svenskarna varit ett härskande skikt vid Finlands sydkust långt före vikingatiden. Han ansåg det vara troligt att de nya fynden i Grobiņa och andra platser skulle få efterföljare:

Jag kan för min del icke se, att något blivit anfört, som förbjuder ett antagande, att den skandinaviska sten- och bronsåldersbefolkningen i sydvästra Finland alltjämt levat kvar där efter järnålderns inbrott och med de från Estland så småningom överflyttande finnarna bildat en blandbefolkning under svensk ledning och svenska konungar. Sten- och bronsålderns språkförhållanden förmå länorden icke belysa, men skandinavernas kulturella och politiska ledarskap i sydvästra Finland under järnåldern har lämnat så ojäviga vittnesbörd efter sig i de månghundra länorden, att man väntar sig när som helst se

¹³⁸ Petersson 2005, s. 180 ff. Om den finländska forskningen om forntida befolkningsrörelser under mellankrigstiden, se även Baudou 2004, s. 264 ff.

¹³⁹ Tallgren 1932, s. 101. Tallgren har tillsammans med Carl Axel Nordman beskrivits som en av de första nordiska arkeologer som på 1930-talet angrep analogitänkandet mellan folkslag och materiella kulturer; de fick dock inget stort gehör: Baudou 2004, s. 267; Baudou 2005, s. 133 ff.

¹⁴⁰ Tallgren 1932, s. 110.

¹⁴¹ Tallgren 1932, s. 110 ff., citat s. 112.

även en svensk järnåldersnekropol och -metropol stå upp ur Finlands – och Estlands – jord. Erfarenheterna från Grobin och Linkuhnen vittna i sanning om att det även härvidlag är bäst att aldrig säga aldrig.¹⁴²

Vid sidan av den annars ännu dominerande bilden av statsbyggande svenskar i österled, växte det emellertid fram en syn på nordborna i österled som halvbarbariska. John Nihlén hörde till dem som förmedlade denna lite mörkare bild av nordborna. För honom stod de snarast på samma låga nivå som slaverna, som när han 1928 apropå den barbariska bilden av nordbor hos Ibn Fadlan menade att den säkert återgav den faktiska nordiska kulturen. Härvidlag invände han mot den möjliga tolkningen att beskrivningen speglade att ruserna slaviserats.¹⁴³

Så smått började också forskarna i Sverige att gå ifrån den dittills dominerande bilden, enligt vilken kulturutbytet mellan svenskar å ena sidan och slaver och balter å den andra endast gått i en riktning. I en artikel om gotländska dräktformer under vikingatid noterade Agnes Geijer och Holger Arbman 1940 ett starkt »ostbaltiskt inflytande i den gotländska formvärlden«. De ansåg att det föreföll »som om man på Gotland skulle ha att räkna med en särutveckling av den mellansvenska formen under inflytande från Ostbaltikum.«¹⁴⁴ Under 900-talet var Ostbaltikum snarare det som påverkade Gotland än tvärtom:

Från 900-talet föreligga i Ostbaltikum endast få importföremål av svenskt ursprung, det är under 1000-talets förra del den väldiga mängden av svenska föremål dyker upp där ute. Men då det gotländska materialet redan under 900-talet visar flera drag, som måste tyda på inflytande från Ostbaltikum, ligger det nära till hands att antaga att det var folken på andra sidan Östersjön som under denna tid huvudsakligen voro de givande. Det är just den tid då Gotland i den svenska handelspolitiken tycks ha spelat en mindre betydande roll vid sidan av Mellansverige. Omkring år 1000 blir det gotlänningarnas tur att utnyttja de rika handelsmöjligheterna på andra sidan havet på vägar som de tack vare balternas förbindelser med Gotland under 900-talet bör ha känt väl till.¹⁴⁵

När Greta Arwidsson samma år (1940) kommenterade forskningsutvecklingen angående Finlands yngre järnålder, poängterade hon att de senaste fynden medfört att man omvärderat den tidigare synen där Sverige stått för kulturimpulserna genom bland annat ren kolonisation. Visst fanns där svenska influenser, men ändå rätt få importföremål. Kulturen var mest lokalt präglad, och det fanns ock-

¹⁴² Wiklund 1933, s. 97, 107 f., citat s. 109. För replik se Tallgren 1933.

¹⁴³ Nihlén 1928, s. 147.

¹⁴⁴ Geijer & Arbman 1940, s. 152. Se även Hägg 1971, s. 150 ff. om likheter mellan Birkadräkter och fynd från Finland och Baltikum – här följs bl.a. Agnes Geijer – och om tvärbandsmotiv i Birka med östligt ursprung.

¹⁴⁵ Geijer & Arbman 1940, s. 153.

så tecken på inflytande från Väst- och Mellaneuropa som inte förmedlats via Skandinavien.¹⁴⁶

Samling kring den etniska nationalismen

Under mellankrigstiden var det en vanlig ståndpunkt bland forskare att det fanns en etnisk kontinuitet i Sveriges befolkning från de allra första invånarna efter istiden till samtidens germanska svenskar.¹⁴⁷ Detsamma gällde exempelvis i Danmark, där man heller inte ansåg sig kunna bevisa några brott i den materiella kulturens utveckling, vilket tolkades som att befolkningen varit etniskt dansk från första början. Kurt Villads Jensen menar att det i Danmark bildades en särskilt stark förbindelse mellan land och folk i retorik och ideologi. Under mellankrigstiden använde den ledande historikern Erik Arup i verket *Danmarks historie* rasbiologiska argument för att betona att danskarna alltid varit danskar. I den mån invandrare anlät hade de harmoniskt sugits upp i den danska majoriteten. I Danmark, liksom vid södra och östra kusten av Östersjön, fanns den renaste vita rasen, menade Arup som dock inte resonerade i termer av över- eller underlägsna raser.¹⁴⁸

Mellankrigstidens föreställningar bland nordiska forskare om etnisk och ras-mässig kontinuitet har kommit att skärskådas i efterhand. En av orsakerna till det är de eventuella likheterna och kopplingarna till den tyska nationalsocialismens idébygge, som ju utgick från föreställningar om en ren germansk ras. På senare år har exempelvis vetenskapsjournalisten Maja Hagerman pekat på Birger Nermans och Sune Lindqvists germanistiskt influerade nationalism och strävan att teckna bilden av ett uråldrigt svenskt rike. Hon menar dessutom att de behandlade Norden som ganska isolerat från omvärlden.¹⁴⁹ Hennes framställning är dock något förenklad. Exempelvis betonade Sune Lindqvist de nära relationerna mellan Norden och kontinenten under både romersk tid och därefter.¹⁵⁰ När Lindqvist resonerade kring folkvandringstida hjälmfynd i Sverige, tog han mer eller mindre för givet att influenserna gått från germaner till germaner och att de alla haft romerska förebilder.¹⁵¹ Lindqvist talade också i rasbiologiska ter-

¹⁴⁶ Arwidsson 1940, s. 121.

¹⁴⁷ Se t.ex. Lindqvist 1935, s. 163 ff. Jfr Klein 1931, s. 11 f., som menade att redan den äldsta invandrade befolkningen varit rasmässigt blandad, men att befolkningsutvecklingen alltid varit långsam och utan tvära avbrott.

¹⁴⁸ Jensen K. 1998. I det tidiga 1900-talets Norge finns exempel på hur det germanska/långskalliga förbands med vänstern, medan högern förknippades med kortskallar av mer alpin/mellaneuropeisk typ: Hansen 1904, s. 268 f. För likn. hos Arup (folket mot aristokraterna), se Jensen K. 1998, s. 99 f.

¹⁴⁹ Hagerman 2006, t.ex. s. 43, 99 ff. Ett exempel på hur man talade om ett isolerat, germanskt Norden efter folkvandringstiden: Salin 1903, s. 139 f.

¹⁵⁰ Lindqvist 1928, s. 72, 74; se även Holmqvist 1952, s. 257.

¹⁵¹ Lindqvist 1925a och 1925b. Se även Fürst 1925 och Rydbeck 1930 för exempel på diskursen om lång- och kortskallar.

mer och betonade att de praktfulla hjälmar som påträffats i Vendels båtgravar passade för »nordiska långskallar«.¹⁵²

Gunnar Ekholm skrev i en populärvetenskaplig översikt 1935 att de senaste studierna av rastyper stödde tanken »att icke blott germanernas utan hela den indoeuropeiska folkgruppens vagga stått i Östersjöområdet«.¹⁵³ I en Verdandskrift 1938 framhöll han att korts skallarna utgjorde det äldsta folkelementet i Norden, och att samerna av allt av döma var av denna stam. De indoeuropeiska långskallarna hade också funnits i Norden sedan stenåldern, men inte riktigt lika länge. Med undantag för samerna hade lång- och korts skallar i Norden blandats samman vad gällde språk och kultur, något som Ekholm menade bara varit positivt.¹⁵⁴ Man kan här ana en strävan att både hålla fast vid de rasbiologiska tänkesätten, samtidigt som man ville markera avstånd till samtidens idéer om rasmässig renhet i Tyskland. Det märks också hos Nerman, som i *Sveriges rikets ursprung* från 1941 hade korrigerat sin inledning i jämförelse med *Det svenska rikets ursprung* från 1925. Fortfarande betonade han befolkningskontinuitet från stenåldern, och att det då funnits en »nordisk ras« – men samtidigt hade befolkningen redan då varit rasblandad!¹⁵⁵ Ytterligare en framstående arkeolog, Nils Åberg, polemiserade öppet mot nazismens försök att påverka den arkeologiska forskningen, samtidigt som han själv skrev om germaner och båtyxkulturen på ett ganska traditionellt germanistiskt sätt.¹⁵⁶ Till sist har Sune Lindqvists eventuella nazistiska sympatier varit en het debattfråga under senare år. Senast har Magnus Alkarp kunnat visa att Lindqvist personligen och i samförstånd med den svenska säkerhetstjänsten motarbetade de flitiga tyska försöken att påverka svensk arkeologi i nazistisk riktning.¹⁵⁷

Håkan Petersson menar att en nyare och mindre nationalistisk arkeologi vann mark under 1930-talet. Då kritiserades skallmätningar alltmer, och man blev mindre benägen att likställa materiella kulturer med etniska. Arkeologin i

¹⁵² Lindqvist 1925a, s. 188. Även Birger Nerman odlade en germansk tanke och fann det mycket sannolikt att: »Germanernas äldsta hem är Sydskandinavien och angränsande delar av norra Tyskland.« Nerman B. 1930b, s. 179.

¹⁵³ Ekholm 1935, s. 90 f., citat s. 90. Se tidigare Ekholm 1923.

¹⁵⁴ Ekholm 1938, s. 17 ff., 28, 51 f.

¹⁵⁵ Nerman B. 1941, s. 10 f., citat s. 10; avsnittet »Birger Nerman och det forntida svenska Östersjöväldet« ovan.

¹⁵⁶ Se t.ex. hans angrepp 1933 på den nazistiske amatörhistorikern Herman Wirth: »Fångna i dessa fantastiska föreställningar om guldålder och renrasighet, om nordiska expansioner och nordisk arvsubstans, drömde de kanske åter om ett rasent och ädelt släkte, om framtida makt och storhet för Tysklands pinade folk. De glömde då kanske fabriker och storstadskultur och sina arbetslösa millioner, de drömde kanske i stället om vajande sädesfält på Ukrainas slätter, om blomstrande bondebygder under hakkorsflaggan.« Åberg 1933, citat s. 249; jfr Åberg 1935, s. 322; Åberg 1936, s. 268 ff.; Åberg 1940, s. 103. Se även Baudou 2002a, s. 62; Petersson 2005, s. 178 f. Om Åbergs nära förbindelser med Kossinna, samtidigt som han var en av de första svenska arkeologerna som offentligt angrep nazismen, se Baudou 2004, s. 238, 272. Se även Cornell m.fl. 2009.

¹⁵⁷ Alkarp 2009, s. 344–354.

Sverige blev överlag mer mångfacetterad, exempelvis växte det fram en riktning vid Riksantikvarieämbetet som i hög grad koncentrerade sig på att vårda och registrera fornlämningar. Emellertid fortlevde den traditionellt etniskt inriktade arkeologin på vissa håll, särskilt i Uppsala, samtidigt som den distanserade sig från de mer extrema yttringarna av samtidens rasbiologiska rörelse.¹⁵⁸

Under mellankrigstiden hade ståndpunkten att det fanns en svensk, etnisk kontinuitet som sträckte sig flera tusen år tillbaka i tiden anhängare i större delen av det bildade Sverige. Idén sammanflätades med föreställningar om att Sverige var det äldsta landet i Europa, och att det demokratiska samhällsskicket likaså var uråldrigt. Det kan också nämnas att Nerman – som ofta får personifiera den arkeologiska nationalismen – var antinazist under andra världskriget. Hans och andras liknande teser togs villigt upp av åtskilliga intellektuella över hela det politiska fältet.¹⁵⁹ De hade också stort genomslag inom svensk folkbildning, i exempelvis hembygdsrörelsen och i ABF. De blev alltså snarast en integrerad del av en dominerande folkhemsnationalism.¹⁶⁰

Nationalismens klimax

I mellankrigstidens och andra världskrigets historieskrivning om de svenska östförbindelserna förenades den etnisk-arkeologiska och den politisk-historiska diskurstypen. Att det ryska riket grundats av svenskar lyftes gärna fram, men Sveriges och svenskhetens historia hade nu gjorts så lång och grandios, att det förstnämnda närmast beskrevs som något av en självklar bieffekt av den svenska riksbildningens styrka. Men minst lika mycket var det en fråga om de etniska svenskarnas närmast organiskt givna betydelse och återkommande expansionskraft, som under vikingatiden innebar utvandring till nya områden och politiskt herravälde. Den förment mångtusenåriga svenska hegemonin i Östersjöområdet var ett uttryck för det etnisk-arkeologiska tänkandet, och denna historieskriv-

¹⁵⁸ Se Alkarp 2009, s. 334 ff., som visar att kontakterna mellan Uppsalaarkeologerna och det rasbiologiska institutet med dess ledare Herman Lundborg tidigt blev fåtaliga. Se även Welinder 2003, s. 73 ff., 84 ff.; Petersson 2005, s. 174 ff.

¹⁵⁹ Drangel 1976, s. 37; Baudou 2004, s. 272, 395 not 506 (allmänt om nazismen och svenska arkeologer: s. 268 ff.); Hyenstrand 2005, s. 233 f. Ett exempel på hur Birger Nermans teser närmast ansågs okontroversiella är hur brodern Ture Nerman, socialist och en av andra världskrigets mest tongivande svenska antinazister, förde vidare hans historieskrivning i inledningen till sin egen populärhistoriska översikt från 1946 om kontakterna mellan Sverige och Ryssland genom historien. Vikingatidens svenska expansion som ledde till ryska rikets grundläggning sades där ha föregåtts av östlig expansion redan under bronsåldern och på 600-talet: Nerman T. 1946, s. 18, 22–27.

¹⁶⁰ Edquist 2009a, s. kap. 2, spec. s. 132–138; Hagerman 2006, s. 86 ff., 91 ff.; se även Linderborg 2001, kap. 6. Detsamma kan sägas om Sigurd Curman och utställningen 10 000 år i Sverige, där det talades om svenskarnas urgamla besittning till landet m.m. – det må låta oerhört nationalistiskt idag, men det är ohistoriskt att direkt associera det till rasism och fascism. Jfr Werbart 1999, s. 279; Baudou 2000.

ning utformades kort efter att forskarna hade menat sig kunna bevisa en etnisk svenskhet som uppstått tusentals år före kristnandet och riksenandet.

Under mellankrigstiden växte också betoningen av handelns roll i historien, vilket kan tyckas stå i motsats till den »äldre« politiska och etniska nationalism som samtidigt florerade. Hos framför allt Birger Nerman förenades dock allting till en enda helhet: svenskarna var en uråldrig etnisk kategori och Sverige ett mycket gammalt rike som under vikingatiden dessutom hade en oerhörd ekonomisk expansionskraft – inte minst österut.

4. Efterkrigstiden – nya tankar, gamla kvarlevor

Under efterkrigstiden försköts intresset i svensk arkeologi i riktning mot strukturella samhällsfenomen, exempelvis hur befolkningsmönstren sett ut. Stora utgrävningar – inte minst i samband med olika byggprojekt – gjorde att själva forskandet till stor del handlade om att sälla i stora material. Kvantitativa metoder användes mera och under 1960-talet slog samhällsvetenskapliga och naturvetenskapliga influenser igenom på bred front i forntidsforskningen, under paroller som *New Archaeology* och *processuell arkeologi*. Detta skedde på bekostnad av den kulturhistoriska arkeologin, och därmed intresset för skriftliga källor och frågor om olika folkslag och riken i det förflutna.¹ Självfallet skedde inte förändringarna över en natt, utan många av de idéer som präglade historieskrivningen fram till andra världskriget levde kvar ett bra tag till.

Forskningen om svenska kontakter i österled under vikingatiden fortsatte, även om en viss avmattning skedde i intresset för vikingatiden. De faktiska kontakterna mellan svenska arkeologer och deras kolleger österut skars ner till ett minimum, i och med världsläget efter andra världskriget.² I gengäld hade ett antal baltiska forskare flytt till Sverige under kriget; de kom under decennierna därefter att spela en inte obetydlig roll i forskningen.³

Den uråldriga etniska kontinuiteten sätts i fråga

Under andra världskriget frodades fortfarande en sorts vardagsgermanism i den svenska historieskrivningen om forntiden. Man talade allmänt om hur den svenska »stammen« levde i samma land under tusentals år. Samtidigt luftades allt oftare kritik mot rastänkan.⁴

Efter kriget började dock en mer genomgripande kritik att riktas mot begrepp som »germaner«. Man talade mer sällan i termer av etnicitet när Sveriges äldsta historia under exempelvis stenåldern behandlades. Det skedde en förskjutning från etnisk nationalism till en vagare naturgeografisk nationell diskurs, där själva

¹ Baudou 2004, kap. 8; Trigger 1989, kap. 8.

² Baudou 2004, s. 231.

³ Jansson I. 2006.

⁴ Edquist 2009a, s. 113 ff., 137 f. För kritik av rastänkan i arkeologin, se även Arne 1943.

det nationella territoriet fortsatte att vara en outtalad självklar ram. Det var fortfarande Sveriges äldsta bebyggelse man talade om.⁵

En av de tydligaste företrädarna för denna omsvängning var Carl-Axel Moberg, som i den populärarkeologiska översikten *Innan Sverige blev Sverige* (1951) betonade att han ägnade sig åt »landets forntid, åt vad som är känt om mänsklig verksamhet inom det nuvarande Sveriges gränser«.⁶ Tre år tidigare hade han angripit tesen – som ytterst härrörde från Oscar Montelius – om att det fanns en befolkningskontinuitet ända sedan stenåldern, en föreställning som han menade fortfarande dominerade.⁷

I stället lyfte Moberg fram möjligheten att det skett flera forntida invandringar till Sverige, exempelvis kort före vår tideräknings början, då bevisen enligt honom upphörde för ett oavbrutet befolkningsammanslagning från vår tid räknat. Längre bakåt än så kunde man inte säkert belägga några ortnamn, och heller inte några kontinuerliga gravfältsplatser. För delar av östra och södra Sverige borde man också kunna tänka sig en möjlig invandring någon gång mellan år 400 och 700, menade Moberg. Det var snarast bristen på källor för svensk förhistoria som skapade bilden av lugn och kontinuitet – visst kunde den bilden vara sann, men lika gärna kunde tiden ha varit full av radikala folkomflyttningar som i övriga Europa.⁸ Skallmätare och arkeologer hade enligt Moberg endast visat att det *saknades* tydliga tecken på invandring, men de hade därmed inte bevisat någon befolkningskontinuitet. Han fyllde dessutom på med argumentet att eventuella invandringar inte behövde synas tydligare i arkeologiskt material än handelsförbindelser, med samtida amerikanska importföremål som exempel.⁹

Moberg angrep också det fortsatta bruket av begrepp som förutsatte forntida etniska grupperingar, exempelvis »östgermaner« och »västgermaner«. Man kunde konstatera att de grupper som man ville beteckna på så sätt inte ens talade samma språk, och, frågade han, vilken var meningen då med att använda folkslagsbegrepp på sentida språkvetenskaplig grund?¹⁰ Det var därför säkrast att använda termer som *inte* kunde anspela på en synnerligen osäker etnicitet:

Det är alltså flera skäl, som talar emot att använda orden »östgermaner« och »västgermaner« i sammanhang med kontinentens fornfynd. Det bör reserve-

⁵ Bagge 1947.

⁶ Moberg C. 1951, s. 5 f., 96–98, citat s. 6.

⁷ Moberg C. 1948, s. 289 f.; se även Moberg C. 1955, s. 13, där han framställde Sverige som unikt för att man här så starkt betonat kontinuitet från stenåldern, varvat med expansion och utvandring; herulerna är ett undantag men det ses som ett »hemvändande«.

⁸ Bornholm angavs som ett undantag, där tycktes finnas kontinuitet från stenålder till medeltid; Moberg C. 1948, s. 295 ff. Se även Klingberg 1950, som också argumenterade mot tesen av mångtusenårig etnisk kontinuitet i Sverige; snarast återupplivade han Hildebrands tes att germanerna kommit till Norden i och med övergången till järnåldern.

⁹ Moberg C. 1948, s. 291 ff.; se även Moberg C. 1955, s. 18.

¹⁰ Moberg C. 1949 (tar upp t.ex. Kossinna som exempel).

ras för användning i de rent filologiska sammanhang, där de först nyttjats. För arkeologiskt bruk lämpar sig bättre beteckningar av typerna »Elbekretsen«, »Kraghede-gruppen« etc. Sådan terminologi kunde med fördel ersätta inte bara de båda här behandlade orden utan också många av de i åtskillig järnålderslitteratur förekommande stamnamnen.¹¹

Carl-Axel Moberg var en nytänkare på flera sätt. Han använde ordet *fornmedeltid* för epoken 500–1000, som annars vanligen benämndes (och än idag benämns) yngre järnålder. Moberg ville på så sätt poängtera motsvarigheterna i den tidens Skandinavien till förhållandena i den kontinentala medeltiden. Han använde heller inte termen *vikingatid* – den fick motsvaras av *yngre fornmedeltid*.¹² Mobergs strävan att komma bort från vikingatidsbegreppet har dock inte fått något större genomslag i efterhand, även om några forskare velat betona kopplingarna mellan begreppet vikingatid och 1800-talets nationalism.¹³ Än idag tidfästs vanligen skiftet mellan »fortid« och »medeltid« i Skandinavien till 1000-talet, ett halvt årtusende efter västra och södra Europa.

Som vi ska se var Moberg på dessa punkter en pionjär: många andra forskare fortsatte att tala i samma etniska och nationella termer som förr. Däremot försvann mellankrigstidens rasbiologiska eller fysisk-antropologiska teorier efter andra världskriget, även om det fanns några enstaka undantag.¹⁴ På 1960-talet övergavs också till stor del den tidigare hävdvunna tolkningen att migrationer var en avgörande orsak till materiella förändringar.¹⁵ Först mot 1900-talets slut kunde man se ett förnyat större intresse för genetiska släktskapsanalyser i fornforskningen, då under rubriken DNA-analyser.

Fortidens Östersjö: alltmer ömsesidig och mångetnisk

Samtidigt som perspektivet försköts från politiska eller etniska enheters historia till bredare samhällliga förhållanden, tonade forskarna ner krigens betydelse i det förflutna. Det har hävdats att historieskrivningen i Sverige och andra länder efter 1945 »pacificerade det förflutna«. Vikingarna blev mer handelsmän än krigare. Vapen som påträffats i fyndmaterialet tolkades exempelvis allt oftare som maktsymboler än som krigsredskap.¹⁶

Delvis kan detta föras samman med en övergripande antinationalism i andra världskrigets spår, en reaktion mot en tidigare historieskrivning som alltför starkt fokuserat på krig och politiska skeenden och som gärna associerades med

¹¹ Moberg C. 1949, s. 244.

¹² Moberg C. 1951, s. 11; jfr Moberg C. 1964, s. 21.

¹³ Svanberg 2003; Hagerman 2006.

¹⁴ Se nästföljande avsnitt.

¹⁵ Baudou 2004, s. 339.

¹⁶ Hedenstierna-Jonson 2006, s. 22 ff.

extrem nationalism och förlegad elitism. Men det hörde också samman med en alltmer dominerande ekonomistisk eller liberal historiesyn, enligt vilken samhällen främst utvecklas genom ekonomiska drivkrafter. I den världsbilden ges politiska skeenden en högst begränsad roll.¹⁷

I 1950-talets arkeologiska diskussion tenderade man överlag att betona handelsvägarnas roll i det förflutna. Det blev vanligare att tala om förbindelser mellan Sverige och omvärlden, där relationerna mer eller mindre sågs som ömsesidiga. Det var alltså inte så mycket frågan om att identifiera bestämda folkslag som verkade i bestämda regioner. Ett typiskt exempel kan hämtas från en artikel 1956: »Den nordiska bronsåldern var ett rörligt och kontaktrikt skede med ett samspel av impulser från det västtyska-schweiziska området, från Hallstattområdena, från medelhavsområdena och från östliga områden med Kaukasus som centralpunkt.«¹⁸ Även i diskussionerna om andra tidsåldrar tenderade många forskare att helt utelämnat etniska kategorier ur analyserna.¹⁹ Den generella trenden blev att man anlade en sorts allmänt Östersjöperspektiv.

Diskussionerna om kontakter mellan Skandinavien och områden på andra sidan Östersjön under avlägsna epoker långt före vikingatiden, från stenåldern till romersk tid, har fortsatt – men försöken att sammanbinda dessa med vikingatidens »svenska« expansion har i stort sett upphört efter generationen med Ekholm och Nerman.²⁰ Men även om arkeologerna diskuterade forntida förbindelser mellan Skandinavien och Baltikum eller andra områden på andra sidan Östersjön ur ett mindre politiskt perspektiv, användes alltjämt övergripande termer som »baltiskt« och »slaviskt« i åtskilliga sammanhang.²¹

Ett annat tecken på en förändrad syn på forntida förhållanden i Östersjön var nya forskningsresultat som antydde *blandad* etnicitet i södra Sverige under forntiden. Före 1945 hade den allmänna synen varit att svenskarna under forntiden expanderade utåt och så att säga var trygga i sitt eget bo. De ansågs ha varit självklara herrar i ett otvetydigt *svenskt* Sverige där de närmaste grannarna

¹⁷ Om den dominerande historieuppfattningen i framför allt Weibullskolan, som betonade handel framför produktion, och som utgick från att individer alltid är beräknande, rationella och kalkylerande, samt att överindividuella förklaringar förkastades: Liedman 1978, s. 42–53; Forser 1978.

¹⁸ Halbert 1956, s. 93. Se dessutom Moberg C. 1959, s. 50 f., om en konferens i Köpenhamn 1958 där forskare från Nordamerika, Sovjetunionen och Norden deltog, »för diskussion av sådana företeelser, som är gemensamma för de arktiska och angränsande områden av Europa, Asien och Amerika. [– – –] Mötet beslöt att uttala sig för önskvärdheten av intensifierat studium av kontakter mellan Skandinavien och de sovjetiska områdena under yngre stenålder och bronsålder.«

¹⁹ Wyszomirska 1975; Falck 1976, s. 19; Lillemor Lundström, rec. i *Fornvännen* 74 (1979), s. 133.

²⁰ Diskussionerna om t.ex. kulturförbindelser från det gotiska Sydösteuropa till Skandinavien under romersk tid har fortsatt, men de saknar nu alltså relevans för frågan i denna undersökning; se t.ex. Wessén 1969; Nylén 1967; Nylén 1968, s. 201; Nylén 1996; Kaliff 2001; Giertz 1993, s. 28; Hermodsson 2000, s. 115.

²¹ Lundström P. 1960, s. 54; Stenberger 1965, s. 157; Nalepa 1971, s. 275. Se även t.ex. Jaanusson 1971.

var de nomadiska samerna i norra Norrlands skogar och fjäll, på behörigt avstånd från germansk bygd och civilisation. Men nu började denna bild ifrågasättas och nyanseras, och särskilt gällde det de svensk-finska relationerna under forntiden.

Under 1950-talet gjordes utgrävningar vid Darsgårde i Roslagen. Fynden som gjordes där från skiftet mellan bronsålder och järnålder tolkades av arkeologen Björn Ambrosiani som starkt östliga. Han ansåg att de så pass mycket påminde om liknande fynd på andra sidan Östersjön, att de gemensamt representerade ett »nordbaltiskt område« som var skilt från Mälardalens kultur. Det förra omfattade såväl Roslagen, Västfinland som Estland, och sträckte sig tidsmässigt både bakåt till stenåldern och fram in i järnåldern. Ambrosiani menade dessutom att »på senare tid företagna antropologiska undersökningar i Roslagen tyda på starka baltiska kontakter«. ²² Detta är ett av få exempel på att de före andra världskriget dominerande fysisk-antropologiska (rasbiologiska) metoderna levde kvar.

Liknande slutsatser drog den finländske arkeologen C. F. Meinander, som betonade gemensamma drag mellan Mellansveriges östkust och Sydvästfinlands kust under senneolitisk tid. Han talade om en nordbaltisk kulturgemenskap. En del svenska forskare tog fasta på dessa teorier under 1960- och 1970-talen. ²³ Det märktes också i Carl-Axel Mobergs andra upplaga av *Innan Sverige blev Sverige* (1964), där han lagt till ett avsnitt om finnarnas förfäder i ett kapitel som tidigare behandlat samernas och svenskarnas. Han tog där upp bland annat de ovan nämnda fynden i Darsgårde, som tillsammans med vissa norrländska fynd kunde tolkas som »ett urfinskt områdes västra utkant«. Moberg anslöt sig till tanken att det fanns en etnisk kontinuitet hos den finska befolkningen från omkring 2000 f.Kr. till idag, något som bröt mot den tidigare uppfattningen att finnarna invandrat söderifrån vid vår tideräknings början. Och därmed fanns enligt Moberg inget som uteslöt en blandad befolkning både i Östverige och Västfinland under bronsåldern. ²⁴

Man kan alltså notera att resonemanget fortfarande är inriktat på att identifiera etniska eller kulturella grupper. Antingen förskjuts styrkeförhållandena och relationerna mellan exempelvis svenskt eller finskt, eller så ställer man upp tänkta överskridande »gemenskaper«.

²² Ambrosiani B. 1958, s. 172; Ambrosiani B. 1959, s. 126 f., citaten s. 127. Hänvisningen gjordes till Beckman 1957; denne var elev till Bertil Lundman som var fysisk antropolog men som också någon gång publicerade sig inom ämnet fornforskning: Lundman 1957, s. 308.

²³ Meinander 1969, s. 46 ff.; Modin 1973, s. 70; se även Bennett 1975.

²⁴ Moberg C. 1968, s. 102 f., citat s. 103. Han hänvisade till Meinander, Ambrosiani liksom till Schönback 1959, som utifrån egna undersökningar nära Broby i Börje socken tyckte sig se en kulturgräns genom yngre bronsålderns Uppland (s. 104).

Mer handel än krig – exemplet Holger Arbman

Förskjutningen från krig och politik till handel inom forskningen är mycket tydlig hos en av de mest framstående forskarna om vikingar i österled: Holger Arbman. I den populärvetenskapliga översikten *Svear i österviking* (1955) menade han att handel och härjning gick hand i hand när skandinaverna begav sig utanför Skandinavien.²⁵ I ett annat sammanhang lutade han dock tydligare mot handelsperspektivet: senare tiders forskning om vikingatiden menade han visade att handel snarare än plundringar och koloniseringar var de grundläggande faktorerna bakom epokens förändringar i Skandinavien.²⁶

Arbman framhöll också handelns betydelse för de stärkta förbindelserna mellan Norden och Västeuropa och den återupptagna missionen under 800-talet. Norden drogs då in i den västeuropeiska intressesfären.²⁷ Inte minst utpekade han Gotland som det förnämsta handelsområdet förutom Birka under vikingatiden – implicit alltså i nuvarande Sverige. Samtidigt betonade Arbman de östliga influenserna under gotländsk vikingatid, liksom att gotlänningarna inte tycks ha bildat kolonier österut som svearna, eftersom det saknades typiska gotländska kvinnofynd i Ryssland.²⁸

Holger Arbman var dock skeptisk till Sture Bolins teser om nordbornas roll i världshandeln under vikingatiden. I *Svear i österviking* förekommer Bolins artikel från 1939 endast i litteraturlistan till kapitlet om silverskatter i Sverige, men han nämns inte alls i huvudtexten.²⁹ Arbman framhöll att man ska akta sig för att överdriva nordbornas insats i världshandeln, och pekade på Ibn Khordadbehs skildring av den omfattande judiska handeln från Väst till Kina, medan nordbornas handel där beskrevs som begränsad och med lokal utsträckning.³⁰

Ingrid Gustin har kallat Holger Arbman för en moderat normannist: ruserna eller varjagera framstod hos honom snarast som en nordisk handelsorganisation. Gustin konstaterar också att även om Arbman saknade exempelvis Nermans uttalade nationalism, fortsatte han enligt traditionen från Arne, Nerman och Bolin att tala om »svenska kolonier« i Ryssland. Arbman betonade att skandinaverna gav Kievriket en furstesläkt, och att de gjorde »begränsade men impulsgivande« insatser i det tidiga ryska riket.³¹ Han tog dock inte direkt avstamp i *Nestorskrönikans* tal om att det ryska riket grundades av nordbor – Arbman höll

²⁵ Arbman 1955, s. 51 ff., 88.

²⁶ Arbman 1962b, s. 156 f.

²⁷ Arbman 1955, s. 14.

²⁸ Arbman 1955, s. 17 ff.

²⁹ Bolins resonemang hade tidigare utstått viss kritik, som riktat in sig på hans teser om förhållandena i Västeuropa m.m., se t.ex. Hävernicks 1948.

³⁰ Arbman 1955, s. 49 ff.; se även Arbman 1962b, s. 157. Jfr Bolin 1939, s. 216.

³¹ Arbman 1962b, s. 157, 165; likn. Arbman 1947, s. 121. Gustin 2004, s. 72 ff.; se även Latvankangas 1995, s. 24; Zakharii 2002, s. 104.

sig liksom Arne främst till det arkeologiska materialet.³² Även om han var försiktigt kritisk mot Nermans och Lindqvists långtgående teser om tidig svensk politisk historia under Ynglingaätten, byggde han vidare på Nermans teser utifrån fynden i Grobiņa, Apuolė, Elbląg och andra orter. Det hade försiggått en verklig »expansion« österut på 600- och 700-talen från svearnas och gotlänningarnas sida.³³

Han ifrågasatte vidare den gamla hypotesen om att namnet *rus* hörde samman med *Ruotsi* och *Roden* – den kunde inte bevisas – men samtidigt skrev han att en del källor ändå pekade mot att de var nordmän.³⁴ Det fanns *troligen* svear i Staraja Ladoga – de kom mot slutet av 800-talet, mest som koloniserare, och med tiden blandades de upp med den övriga befolkningen. Han gick också i Arnes fotspår genom att tala om två huvudsakliga färdvägar från Sverige österut: »Volgavägen« och vägen över Dnjepr.³⁵ Utifrån de skriftliga källorna (al-Masudi och Ibn Miskawayh) tog han dessutom upp rusernas härjningar i och runt Kaspiska havet på 900-talet, självklart underförstått att det trots allt var skandinaver det handlade om.³⁶

Arbman byggde i sin behandling av Kievriket till stor del på den danske forskaren Adolf Stender-Petersen. Denne menade att det tidigt bildats ett nordiskt (rusiskt) rike i Ryssland, som frigjort sig från moderlandet och organiserats efter mönster från khazarer och volgabulgarer. Här vilade resonemanget i hög grad på *Annales Bertiniani* och uppgiften där att ruserna styrdes av en khagan.³⁷

Arbman hade tackat Arne i förordet – deras kontakt var naturlig eftersom de arbetat länge tillsammans på Statens historiska museum i Stockholm. Arne å sin sida skrev en välvillig recension av *Svear i österviking i Fornvännen*. De båda polemiserade också mot sovjetiska forskare. Arbman instämde i Arnes kritik av D. A. Avdusins tolkning av sina grävningar 1949 som gick ut på att det inte funnits nordbor i Gnjozdovo. Det var i stället fråga om »svenskar i en koloni«, menade Arbman: »rysslandssvenskar«. Inte minst Arne diskuterade gärna den sovjetiska forskningen, han gick noggrant igenom dess argumentation och invände mot många av dess tolkningar genom att ta in nya och gamla fynd och skriftliga källor.³⁸ Samtidigt menade Arbman i en senare artikel att vissa artefakter som tolkats som rent skandinaviska i själva verket var ett slags hybrider mellan skan-

³² Arbman 1955, kap. 4, s. 42 ff.

³³ Han menade också att Grobiņa *troligen* var de medeltida källornas Seeburg. Arbman 1955, s. 11 ff., citat s. 13; Arbman 1962a, s. 8 ff. Se även tidigare Arbman 1947, s. 110 ff.

³⁴ Arbman 1955, s. 21.

³⁵ Arbman 1955, kap. 5–6.

³⁶ Arbman 1955, s. 53 ff.

³⁷ Arbman 1955, s. 105, 126; Arbman 1962b, s. 157 ff.

³⁸ Arbman 1955, s. 7 f., 88 (citat); Arne 1947a, s. 297; Arne 1952a, s. 13; Arne 1952b; Arne 1952c; Arne 1956; Arne 1962; se även Hillerdal 2009a, s. 47. Till skillnad från Arne var dock Arbman skeptisk till Roznieckis tes att de ryska bylinorna övertagits från varjagiska hirdkväden: Arbman 1955, s. 26 f. Även andra svenska forskare gick då och då i polemik mot sovjetiska forskare, se t.ex. Schück A. 1953, s. 215 f.

dinaviskt och östeuropeiskt, som torde ha tillverkats i öster. Dessa argument fick genomslag bland sovjetiska forskare, exempelvis hos Avdusin.³⁹

Efter andra världskriget tonades alltså den tidigare nationalismen ner i svensk historieskrivning om skandinavisk-östliga kontakter. Det fanns dock en sorts självklar och »vardaglig« tendens där man mer eller mindre slentrianmässigt betraktade händelserna med nationella glasögon, som när runologen Sven B. F. Jansson i olika sammanhang behandlade runstenar som vittnesmål om »svenska« färder i österled.⁴⁰41

Den traditionella historieskrivningens fortlevnad

Mellankrigstidens historieskrivning om ett tidigt expanderande svearrike som ledde världshandeln över Östeuropa försvann dock inte efter 1945. Förutom att historieskrivningen till sin natur ofta är trögrörig, var det till stor del samma forskare som tidigare som fortsatte att verka, och de förde vanligtvis fram ungefär samma teser som förr. Inte minst fortlevde bilden av ett Svearike som börjat växa under 400- och 500-talen, och som på 600-talet upprättade hållpunkter på andra sidan havet.

Ett exempel på det är Nils Åbergs forskning, som annars ofta avvek från de dominerande tolkningarna. Han daterade kungshögarna i Gamla Uppsala något hundratal år senare än vad Nerman och Lindqvist gjort, men detta gjorde att han kunde koppla samman högarna med svearnas frammarsch i Uppland och en samtidig expansion österut under 600-talet. Det rörde sig om inget mindre än »en skapelse av den germanska medeltiden«.⁴²

Upplands ställning i den dåtida nordiska utvecklingen belyses emellertid icke endast av storbondesläkternas båtgravfält, utan även av Uppsala högar. De mäktiga kungshögarna vid Uppsala äro icke folkvandringstidens verk, utan Vendeltidens och vittna liksom båtgravfälten om Upplands centrala ställning och svearnas makt i dåtidens Sverige. Ett förbleknat minne har den isländska sagotraditionen bevarat av denna epok, då Uppsala blev berömt i Norden och

³⁹ Arbman 1960; Avdusin 1969; se dock kritik hos Callmer 1971; Jansson I. 1987, s. 780. Se även Androshchuk 2008, s. 533.

⁴⁰ Jansson S. 1949; Jansson S. 1956, spec. s. 8 f. Den sistnämnda texten ingick i skriftserien »Svenska spår i främmande land«, utgiven av Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet.

⁴¹ Palme 1959, s. 18.

⁴² Åberg 1948, s. 40.

då svearna nådde den makt, som omsider skulle giva deras namn åt Sverige – svearnas rike. Detta rike i dess första och glansfulla uppgång möter oss alltså som en återspeglning i Vendeltidens praktfulla fyndmaterial. Och redan Vendeltiden får bevittna svearnas första expansion i österled – Finlands Vendelkultur, fynden från Grobin – föregångarna till Rurik-tidens svear.⁴³

På ett liknande sätt som Åberg fortsatte många andra forskare att i Birger Nermans fotspår tala om svenska kolonier i Baltikum från 600-talet.⁴⁴ Och även om hans betydelse i forskarsamhället minskade efter andra världskriget, fortsatte Nerman själv att publicera sig flitigt i olika sammanhang fram till sin död 1970. Exempelvis publicerades hans utgrävningsresultat i Grobiņa i det stora verket *Grobin-Seeburg* (1958). I övrigt ägnade sig Nerman till stor del åt varianter på sina inarbetade teman. Han höll fast vid sina tolkningar och i vissa fall utvecklade han dem ytterligare. Exempelvis blev han ännu säkrare på att Sutton Hoo-graven i East Anglia gömde en svensk hövding eller kung, som dött där kring år 670 kort efter Ivar Vidfamnes erövringar i Kurland och England.⁴⁵

1954 skrev Nerman i *Fornvännen* om den yngre bronsåldern som »en första svensk vikingatid«, och återkom där till sina tidigare resonemang från exempelvis *Sveriges rikes uppkomst*. Han betonade att Nordens forntid hade »två högkonjunkturer: bronsåldern och yngre järnåldern«, och framhöll åter att den yngre bronsålderns svenska »expansion« främst gick österut. Nerman förutsatte att »en kultur, som befinner sig i stark utveckling, ofta tar sig utlopp i expansion«.⁴⁶ Han upprepade att vidsträckta områden österut, ända vid Volgakröken, hade fått en »svensk befolkning«.⁴⁷ Nerman tänkte sig närmast ett modernt kolonialsystem under bronsåldern, vilket enligt honom förutsatte ett starkt kungavälde med centrum i Mälardalen, medan gotlänningarna skötte merparten av handeln.⁴⁸

Även i Baltikum var föremålsbeståndet från yngre bronsålder övervägande skandinaviskt, hävdade Nerman, som dock lade till att det vore förhastat att tala om en skandinavisk befolkning där. Däremot fanns klara bevis för »en gotländsk kolonisation« vid Rigabukten. Och i fråga om vidare förbindelser och kontakter, så kunde man utifrån fynden iaktta sådana med Kaukasus, Persien och möjligen även med skyterna, Sibirien, Kina och Bortre Indien. Det östliga inflytandet var

⁴³ Åberg 1948, s. 39 f., citat s. 39.

⁴⁴ Šturms 1949; Palme 1959, s. 14; se även om Wilhelm Holmqvist nedan.

⁴⁵ Nerman B. 1947, s. 326; Nerman B. 1948, s. 65 f., 89 ff. För en kritisk brittisk synpunkt, se Bruce-Mitford 1948.

⁴⁶ Nerman B. 1954, citaten s. 257 och 262.

⁴⁷ Nerman B. 1954, s. 265 (citat), 268 ff. (bl.a. med samma karta som i Nerman B. 1941, s. 20). I not s. 269 nämnde han Baudou 1953, s. 248 ff., som hävdade att man inte kan säga att de i Ryssland funna yxorna var svenska, men att de visade på förbindelser. Jfr också Baudou 1956, s. 24 ff., där det talas om mälardalsyxor som exempel på grupperingar under yngre bronsåldern, men, han gör i artikeln ingen som helst etnisk tolkning, utan talar endast i termer av geografiska områden.

⁴⁸ Nerman B. 1954, s. 280 f.

starkast på Gotland, som säkert förmedlade det vidare till de andra stammarna i Norden, menade Nerman.⁴⁹ En bit in på järnåldern upphörde dock dessa förbindelser, i samband med den stora klimatförsämringen. Tack vare de starkare östliga förbindelserna klarade dock gotlänningarna att behålla sin position åtminstone ett tag till: »Gotland utgör jämte Bornholm det enda område i östra Skandinavien, som har en jämförelsevis rik första järnåldersperiod; det gäller dock blott den äldre delen av skedet. Det står i överensstämmelse med detta förhållande, att Gotlands östliga förbindelser upprätthållas ett stycke in i denna period.«⁵⁰

En annan portalgestalt sedan flera decennier som fortsatte verka var Ture J. Arne. Han skrev artiklar långt in på 1960-talet, och som vi redan sett ovan argumenterade han mot sovjetiska antinormannistiska forskare och bidrog med nya tolkningar. En sådan från 1946 tog sin utgångspunkt i ett ovanligt bysantiskt silvermynt vilket påträffats i en Birkagrav från omkring 850. Arne menade att myntet kunde sättas i samband med »khazariska« rembeslag som fanns i en rad andra gravar, och att det kunde kopplas samman med fästningen Sarkel. Men myntet kunde också ha kommit en annan väg än via Ryssland. Arne pekade på episoden från *Annales Bertiniani* 839 om frankernas kejsare Ludvig som tog emot en delegation av *rhos* österifrån.⁵¹ Efter att ha påvisat felaktigheterna i sovjetiska forskares »påståenden« om att ruserna var slaver och andra »uppkok på antinormanistiska tankegångar« som Arne menade att redan Thomsen tillbakavisat,⁵² tänkte han sig att den behandlade Birkagraven var ett minne från denna episod. De svenska sändebud, som 839 besökte kejsar Ludvig i Ingelheim, skulle ha kunnat medföra den märkliga kombinationen av khazariska beslag och kejsar Theophilos' sällsynta silvermynt till Birka. Myntet kunde de även ha medtagit direkt från Konstantinopel:

Det är naturligtvis omöjligt att bevisa, att ett namnlöst arkeologiskt fynd bör förknippas med en viss historisk tilldragelse. Vad som kan göras är att ge en någotsånär riktig föreställning om tid, ursprungsland och möjliga färdvägar.⁵³

Birka stod över huvud taget alltmer i fokus i historieskrivningen om svensk vikingatid. På 1950-talet kom en annan närbelägen fyndplats också att få ett stort utrymme i diskussionen: Helgö.

⁴⁹ Nerman B. 1954, s. 271, 274–279, 282, citat s. 274; Nerman B. 1941, s. 24.

⁵⁰ Nerman B. 1954, s. 282 ff., citat s. 284.

⁵¹ Arne 1946, s. 221 f.; se även tidigare Arne 1914a, s. 93 f., om khazariska former i Birkagravar.

⁵² Arne 1946, s. 222.

⁵³ Arne 1946, s. 224.

Helgö och östhandeln

På Helgö i Mälaren gjordes i början av 1950-talet rika fynd från århundradena före vikingatiden. 1954 drogs därför ett stort utgrävningsprojekt igång som pågick till 1980.⁵⁴ Helgö kom snart att uppfattas som en föregångare till Birka – ett handelscentrum i det framväxande sveariket. I historieskrivningen kan man även här se en fortsatt förening av ett etablerat politiskt-historiskt ursprungstänkande och ett nyare betonande av den fredliga handeln. Enligt utgrävningsledaren Wilhelm Holmqvist uppstod Helgö under »gryningstiden till Sveriges historia«, och platsen var troligen »en importcentral för utländska glas« inom ett vidsträckt östskandinaviskt område.⁵⁵ Holmqvist placerade tydligt Helgö inom den traditionella bilden av den svenska statsmaktens långsamma tillväxt i Mälardalen under senare järnåldern. Helgö var den mäktige och pengastarke sveakungens faktori – och det var naturligt att rikets viktigaste handelsplats (Helgö) och dess politiska och sakrala centrum (Uppsala) låg på olika platser.⁵⁶

Holmqvist vidareutvecklade också Birger Nermans resonemang om svensk östexpansion redan under vendeltiden (ca 550–800). Östersjöområdet – »det Baltiska bäckenet« – framträdde från 500-talet som »råvaruområde och marknad för färdiga produkter«, med viss dominans för »Sveahandeln«.⁵⁷ Fynden på Helgö och i Baltikum bevisade Helgös centrala handelsroll.⁵⁸ Nermans anda är också tydlig i Holmqvists resonemang om ett samarbete mellan svear och gutar – dessa grundade tillsammans under 600-talet »en svensk koloni« i Grobiņa.⁵⁹

I en bok från 1980 talade Holmqvist också om likheter och utbyte mellan svearna och andra *germanska* folk efter romarrikets fall: det skedde ett allmänt uppsving i såväl krig som fred.⁶⁰ Han var också – även här liksom Nerman – kritisk mot dem som varit obenägna att rekonstruera historiska händelser före och under vikingatiden. Holmqvist angav här Holger Arbman som exempel, och refererade hur denne i en skrift om Birka 1939 betonat att den politiska historien före 800 var höljd i dunkel. Men enligt Holmqvist sammanlöpste just på Helgö alla de trådar av kunskap som man redan tidigare hade tack vare fynd och andra uppgifter om Gamla Uppsala, Vendel, Valsgärde, Badelunda med flera platser.

⁵⁴ Baudou 2004, s. 248 f.

⁵⁵ Holmqvist 1980, s. 18, 35.

⁵⁶ Holmqvist 1980, s. 37 f., 45–49 (s. 47: »en svensk centralmakt, som breder ut sig i allt vidare cirklar«). Han betonade även att Helgö låg strategiskt i Mälaren liksom senare Stockholm: Holmqvist 1980, s. 44.

⁵⁷ Holmqvist 1962, s. 339 f., citat s. 339. Där riktas kritik mot Brøndsteds *Vikingerne* och Arbmans *The Vikings* för att alltför summariskt behandla tiden före vikingatiden (se även s. 342). Se även Svennung 1964, som utifrån Cassiodorus/Jordanes namn på Neva menade att det var nordiskt, vilket kunde tolkas som att enskilda sjöfarande säkert kommit till Ladoga långt före 800-talet.

⁵⁸ Holmqvist 1980, s. 38 ff., citat s. 39.

⁵⁹ Holmqvist 1980, s. 52. Liknande: Lundström A. 1980, s. 17; Thulin 1985, s. 197.

⁶⁰ Holmqvist 1980, s. 52, 54.

Det gick att dra slutsatser, och den viktigaste var att det funnits en stark sveakung som organiserat handeln i ett vidsträckt område:

Han har organiserat handeln med de nordligare delarna av Sverige och sträckt ut tentaklerna över hela det baltisk-bottniska området. – Ett gott exempel på det senare är grundandet av en svealändsk-gotländsk koloni i Grobin, Lettland. [– –] Han har med andra ord varit en mycket kraftfull och initiativrik man, som väl torde kunna hävda sin plats som riksbyggare i den svenska historien.⁶¹

Holmqvist tecknar sedan bilden av »den beväpnade köpmannen« eller »fredlige vikingen« som for över Östersjön, grundade »svensk bosättning« på flera ställen för att trygga »det fredliga handelsutbytet«. ⁶² Efter 800 blev Östersjön för trång, varför man begav sig ännu längre västerut och österut. Holmqvist menar att de stora vikingatågen främst hade handelspolitiska orsaker. ⁶³ Visst skedde plundring, men framför allt grundade vikingarna städer. Ungefär i samband med denna utökade expansion fann man det också naturligt att flytta Svearikets handelscentrum från Helgö till Birka med dess bättre hamnmöjligheter. Birka kom antagligen till före 800, och hade säkert lika nära kontakter med kungamakten som Helgö haft. ⁶⁴

Holmqvist menade sålunda att det var troligt att Helgö »i sinom tid skapade möjligheter för det närbelägna Birkas grundläggande«, och »utan tvekan« var »det tilltalande för tanken att se vikingatidens aktivitet i 'österled' mot bakgrunden av ett vinstgivande, merkantilt förflutet«. ⁶⁵ Under Birkatiden fortsatte den expansion ledd av kungamakten som inletts under Helgötiden: »det växer upp runt Östersjökusten en rad platser med svensk bosättning placerad i en i övrigt främmande miljö och tillsammans med främmande befolkning«. Holmqvist betonade återigen att det varit fråga om en »fredlig samlevnad«, även om sveakungen fortsatte att gå ut på årlig ledung, en tradition som bara blev starkare. Han slog fast att det var »den fredlige men vapenbärande vikingens tid«. ⁶⁶

⁶¹ Holmqvist satte också tilltro till myten om Ynglingaätten, även om man inte t.ex. kunde vara säker på enskilda namn; Holmqvist 1980, s. 65 ff., citat s. 67. Jfr Arbman 1939, s. 16 f.

⁶² Holmqvist 1980, s. 69 ff., citaten s. 69, 70. Se även baksidestexten till Holmqvist 1980, där det betonades att bakom vikingarnas vinningslystnad fanns »en drivkraft av handelspolitisk art«, en yttring av »ett organiserat samhälle – en statsmakt i vardande«.

⁶³ Holmqvist 1980, s. 71.

⁶⁴ Holmqvist 1980, s. 71–76. Se Ramqvist 1990, för en diskussion om den hårda kritik som på 1980-talet riktades mot Helgöprojektet från flera arkeologer; man tenderade då att lämna teorin om Helgö som en centralort.

⁶⁵ Holmqvist 1970, s. 119. Holmqvist hävdade också att nyare fynd i norra Tyskland och Polen kunde belägga skandinaviska (särskilt svenska) anknytningar under vikingatiden. Han hoppades på en större kommande inventering av vikingatida aktivitet runt Östersjön, inom vad han kallade »det baltisk-bottniska handelsområdet«. Holmqvist 1971, citat s. 222.

⁶⁶ Holmqvist 1980, s. 128.

För Rysslands del betonade Holmqvist att det bildades ett handelsnät med svenska bosättningsområden som viktiga hållpunkter. Dessa kunde beläggas arkeologiskt, samtidigt som han framhöll att de skriftliga urkunderna med *Nes-torskrönikan* i spetsen inte alltid var helt tillförlitliga: »När man således talar om, att det är vi svenskar, som grundlagt det ryska riket, så får man ta det med en nypa salt.«⁶⁷ Men man kunde vara nöjd ändå som svensk, slog han fast: »Många andra faktorer medverkade vid denna skapelseprocess, och vi får vara glada, om vi på något sätt kunnat lämna ett bidrag.«⁶⁸

Holmqvist kontrar sedan med något som sällan annars uttalas – att »[d]en stora rikedomerna på *östligt* material i det vikingatida Sverige skulle rent av kunna föranleda reflektioner, som går stick i stäv med de ovannämnda.«⁶⁹ En av efterkrigstidens mer »traditionella« svenska arkeologer kunde alltså samtidigt ge öppningar för tolkningar som kommit i den verkliga förgrunden först mot 1900-talets slut: att förbindelserna under vikingatiden mellan Östersjöns västra och östra kust varit ömsesidiga snarare än ensidiga.

För Holmqvist och några andra forskare var svearna ändå fortsatt de mest drivande aktörerna i den yngre järnålderns Östersjöregion. Efter de första utgrävningarna på Helgö kunde exempelvis Nerman konstatera »ostbaltiska« fynd från 600- till 800-talen. Men för Nerman var det de svenska kolonierna vid baltiska kusten som förklarade dessa. Att det även hittats estniska importfynd på Helgö, ville Nerman enligt samma logik förklara med att det då förekom östsvenska kolonier även på Ösel.⁷⁰ Men i övrigt gick tendensen alltmer i riktning mot att betona ömsesidighet i förbindelserna. Överlag blev resonemangen mer försiktiga om nordbornas roll i den internationella handeln.

Gotland framhävdes (liksom tidigare) som ett handelscentrum med rikliga kontakter med övriga Östersjöområdet. Utifrån utgrävningarna i Vallhagar 1947–1949 menade arkeologen Erik Nylén att hantverket tycktes ha anpassat sig snabbt efter nya metoder och stilar, vilket tydde på mycket goda förbindelser med omvärlden. »Gotlands läge mitt i Östersjön bör ha underlättat dessa kommunikationer« både under järnåldern och i historisk tid.⁷¹

En livlig diskussion har alltid förts om de väldiga mängder av arabiska silvermynt som påträffats i Sverige och framför allt på Gotland. De har behandlats och debatterats av en mängd forskare under decennierna, och tolkningarna har skilt sig åt.⁷² Även här kunde frågan om den eventuella betydelsen av ett svenskt järnåldersrike komma i fokus. I en artikel från 1974 menade exempelvis numis-

⁶⁷ Holmqvist 1980, s. 132 f., citat s. 133. Se även baksidestexten: Birka blev efter Helgö »en viktig transitostation i den västerländska handeln med orienten«.

⁶⁸ Holmqvist 1980, s. 133 f.

⁶⁹ Holmqvist 1980, s. 134.

⁷⁰ Nerman B. 1956, s. 152. Se även Holmqvist 1957, s. 217.

⁷¹ Nylén 1952, s. 213.

⁷² Se även Herschend 1979.

matikern Ulla S. Linder Welin att tidigare forskning varit blind för att det faktiskt kommit en del arabiska mynt till Sverige redan långt före 800-talet. Därför borde man flytta vikingatidens bakre gräns till sent 600-tal.⁷³ Arkeologen Johan Callmer replikerade och menade bland annat att Linder Welin var fast i den etablerade forskningstradition som förutsatte ett relativt centraliserat kungarike, med Birka som ekonomiskt centrum. Han ville själv tona ner Mälardalens centrala roll och lyfte i stället fram en rad regionala centra runt Östersjön. Andra sådana var Åland, Nedre Dalälven, Öland, Kalmarområdet, Odermynningen och Ostpreussen, och sist men inte minst Gotland.⁷⁴

Om Skandinaviens kontakter med östkyrkan och islam

Holger Arbman ägnade stort utrymme åt de kulturella och religiösa förbindelserna mellan Sverige och östern under vikingatiden. I boken *Svear i österviking* avdelades ett särskilt kapitel åt orientalska varor i Sverige, som bland annat byggde vidare på Arnes tes om att indelningen av svenska viktmaat baserades på ett system från kalifatet.⁷⁵

Arbman manade fram bilden av ensamma svenskar i främmande land, och antydde att de kände sig hemma i trakterna av Vladimir och Jaroslavl, där man hittat gravar, eftersom »den småkuperade och vänliga lövskogsbevuxna terrängen« var av mellansvensk art.⁷⁶ Men när de bedrev handel, kunde man tänka sig att de ofta blev lurade av »de slipade araberna«.⁷⁷ Arbman gav också uttryck för en sorts omvänd orientalism i en anda som liknande den vi sett hos John Nihlén: vikingarna var de ociviliserade. Han beskrev dem lite som bortkomna halvbarbarer:

Det är egendomligt att tänka sig de lurviga nordborna, åtminstone får man den uppfattningen om dem genom arabernas beskrivningar, vandra omkring på basargatorna i Bagdad, förbluffade över Orientens lyx och rikedomar.⁷⁸

Under efterkrigstiden spirade en akademisk diskussion om kontakterna mellan den islamiska världen och Norden. Religionshistorikern och språkvetaren Stig Wikander framhöll att islamisk litteratur kan ha påverkat en del av den medeltida sagoskatten, exempelvis Tors hammarhämtning i *Trymskvida* eller den isländska *Fritjofsagan* från 1300-talet.⁷⁹ Wikander är också en av de mycket få som

⁷³ Linder Welin 1974.

⁷⁴ Callmer 1976, s. 182 f., citat s. 182.

⁷⁵ Arbman 1955, s. 129 f., 143 f.

⁷⁶ Arbman 1955, s. 66; se även Arbman 1962a, s. 120.

⁷⁷ Arbman 1955, s. 49.

⁷⁸ Arbman 1955, s. 49; se även Arbman 1955, s. 144. Jfr Hägg 1983, s. 209 och Hägg 2007, s. 113 f., för ett påpekande av denna primitivisering av vikingarna.

⁷⁹ Wikander (utg.) 1978, s. 11 f.

tagit fasta på textavsnitt hos Ibn Fadlan, som antyder att ett antal tusen ruser och/eller vringar skulle ha konverterat till islam.⁸⁰

Annars hade det dittills rätt en tystnad kring frågan om eventuella mer djupgående kontakter mellan islam och »svenskar«. Toni Schmid hade dock 1934 konstaterat att människaran hade påträffats i vissa svenska fornfynd, och lade svävande till: »Vågar man överhuvud taget sluta sig till ägarens tro på grund av smycken han fått med sig i graven?»⁸¹

På ett annat område – kontakterna mellan Sverige och den östkristna sfären – var det däremot ovanligt många och på fältet helt centrala vetenskapsmän som efter andra världskriget anslöt sig till hypoteserna om östkristet inflytande i Sverige under 1000-talet och däromkring. Två av dem var Ture J. Arne och Holger Arbman. Arne satte i en artikel från 1947 tilltro till Schmid's hypotes om biskop Osmund. Han lade själv till idén om att det *Polanorum terra* där Adam hävdade att Osmund skulle ha vigts till biskop, mycket väl kunde vara poljanernas land nära Kiev, och inte Polen som tidigare forskare såsom Birger Nerman hävdade.⁸²

Holger Arbman hänvisade också till Schmid i sin bok *Svear i österviking*, och talade om troliga östkristna influenser framför allt på Gotland under vikingatiden och 1000-talet – främst efter år 988 då Kievfursten Vladimir döptes. Han lade också till indicier som att Gotland inte alls nämndes hos Adam av Bremen, och hänvisade till de bysantinska målningarna från 1100-talet i Garda och Källunge. För fastlandets del påpekade han att biskop Osmund skulle ha kunnat vara ortodox – här åberopade han även Arnes tolkning om att han kunde ha döpts hos poljanerna.⁸³ Arbman framhöll dessutom östkristna gravfynd i en kristen kista från cirka 1050 i Botkyrka, med tillägget att det var svårt att utifrån dem dra några slutsatser kring frågan om de begravda verkligen varit östkristet troende.⁸⁴

Medeltidsarkeologen Otto Janse hade genom sina studier under tidigt 1900-tal av S:t Olofskyrkan blivit en auktoritet på Sigtunas medeltida kyrkoruiner. Kort efter hans död publicerades en postum artikel i *Fornvännen* 1958 där Janse drev den »östkristna« tolkningen om Sveriges kristnande till sin verkliga spets. Artikeln är starkt spekulativ. Janse ansåg det vara sannolikt att kung Emund den gamle sökte införa den »grekisk-katolska läran« i Sverige med Osmund som redskap. Förutom att ta fasta på Schmid's och Arnes forskning, betonade Janse släktbanden mellan Emund och paret Jaroslav–Ingegerd i Kiev. Emund var ett oäkta barn som först blev förbigången som kung på grund av sin hedniska uppväxt i Vendland (vid södra Östersjökusten). Däremot blev han antagligen beskyddad av sin halvsystem Ingegerd och Jaroslav. På samma sätt var Osmund avogt inställd till katolicismen efter att ha misslyckats karriärmässigt i Bremen

⁸⁰ Wikander (utg.) 1978, s. 21, 57 f., 73; jfr Piltz 1998a, s. 36.

⁸¹ Schmid 1934, s. 43.

⁸² Arne 1947b.

⁸³ Arbman 1955, s. 17 f., 146–149.

⁸⁴ Arbman 1955, s. 148 f.

och Rom. Janse lade sedan till att S:t Olofskyrkan i Sigtuna torde ha uppförts något decennium före S:t Per, och stödde sig på Thordemans tes att den hade österländska stildrag. Därmed kunde Emund ha varit dess byggherre.⁸⁵

Att den östkristna tesen fick en ganska stark ställning visas också genom att historikern Sven-Ulric Palme i sin översikt om Sveriges kristnande från 1959 framhöll att det inte saknades belägg för religiös influens från öster. Palme framhöll också Schmidts och Arnes tolkningar av biskop Osmund som ortodox som ett etablerat faktum.⁸⁶

Parallellt fortsatte en mer vittomfattande diskussion om i vad mån svensk »kultur« i vidare mening påverkats av östliga inslag under vikingatiden och epoken däromkring. Ett par exempel på de skilda tolkningarna ska här nämnas. Arkeologen Rikard Holmberg betonade 1970, i en uppsats som tog utgångspunkt i de senaste årens forskning, att frågan om »bysantinskt« inflytande på nordisk kyrkokonst och arkitektur under medeltiden var komplicerad, inte minst för att bysantinska influenser under denna tid spreds över hela Europa. Holmberg menade dock att forskarna i alltför hög grad tenderat att framhäva en »västlig« väg för införseln av östlig kultur. Denna tolkning hade enligt honom en egendomligt privilegierad status i konstforskningen:

[...] en betänklig schablon i nordisk konstforskning, som innebär att forskaren, sedan han påvisat en östlig påverkan i sitt inhemska material, först letar rätt på en parallell i ett centralt västeuropeiskt kulturland, för att därefter påstå, att den östliga kulturkontakten förmedlats till Norden via just detta västeuropeiska land. Detta sätt att resonera synes av någon anledning ofta anses vara ur vetenskaplig synpunkt mer vederhäftigt än att påstå, att kontakten med Norden varit direkt, och att parallellen i Västeuropa endast varit en parallell.⁸⁷

Holmberg menade snarast att det funnits något av en skyggglapp för de ryska förbindelserna, exempelvis hos konsthistorieprofessorn Armin Tuulse.⁸⁸ Denne replikerade och markerade att hela problematiken med bysantinska inslag var ytterst komplicerad. På exempelvis Gotland fanns det bysantinska element som pekade både österut och västerut, något som också tidigare forskare från Roosval och framåt enligt Tuulse hade visat.⁸⁹ En liknande åsikt hade den amerikanske bysantologen Anthony Cutler, som behandlade målningarna i Garda, Källunge och Havdhem i en artikel 1969. Han menade exempelvis att det även fanns eng-

⁸⁵ Janse 1958.

⁸⁶ Palme ansåg att Janse gått för långt, men däremot att forskarsamhället negligerat Schmidts forskning: Palme 1959, s. 27, 63, 81 f., 125 ff., 161, 163. Han ansåg det också troligt att Olof Skötkonung mottagit dopet österut (s. 125).

⁸⁷ Holmberg 1970, s. 130.

⁸⁸ Holmberg 1970, s. 132.

⁸⁹ Tuulse 1971, s. 158.

elska inslag i de verk som man tillskrev den gotländske bildhuggaren Byzantios. De gotländska kyrkmålningarna hade kort sagt sina motsvarigheter på många håll, förutom i Ryssland även i Grekland och på Sicilien.⁹⁰

Förändring och kontinuitet

Tiden efter andra världskriget är ganska paradoxal när det gäller historieskrivningens roll i samhället. Till stor del minskade historiens plats i samhällsdebatten; efterkrigstiden var i hög grad en epok där man blickade framåt. Framsteg och modernitet var inne, historien var ute. Men riktigt så kraftig var inte förskjutningen som det ibland har framställts. Som Ulf Zander framhållit, hade historien en viktig plats i samhällslivet även efter 1945.⁹¹ Den gamla sortens historienationalism, åtminstone i dess mer uttalade former, hade dock fått sig en rejäl törn. Endast sällan talade man om mångtusenårig etnisk kontinuitet. Frågan om rikets ursprung hamnade helt i bakgrunden. Överlag började ett annat perspektiv att träda fram, där man hellre resonerade i termer av ömsesidighet och etnisk-kulturella blandformer i det förflutna. Men detta var mer en övergripande tendens än ett klart trendbrott – i lite mer urvattnad form fortlevde exempelvis tidigare forskares sätt att tala om ett allt mäktigare Svearike som med tiden expanderade österut.

Vad gäller frågor om etnicitet var den allmänna tendensen att man talade mindre om ämnet än tidigare, liksom att Sverige och det svenska i högre grad beskrevs som mottagare av impulser från öster, snarare än som den aktiva och givande aktören. Före 1980-talet var emellertid forskarnas sätt att tala om etnicitet fortfarande vad man kan kalla ateoretiskt; de diskuterade inte etnicitet eller nationalitet utifrån något uttalat teoretiskt perspektiv. Framför allt diskuterade de sällan på det självreflexiva sätt som växt lavinartat under senare decennier. Under 1980-talet började forskarvärlden alltmer nagelfara sin egen betydelse för att skapa och reproducera föreställningar om etnicitet och nationalitet. Det skedde i en tid då den teoretiska medvetenheten gjorde sitt verkliga intåg i den humanistiska forskningen. Delvis har det lett till en dekonstruerande trend, där man kritiskt granskar de egna forskningstraditionerna och ifrågasätter i vad mån man alls kan tala om etnicitet och nationalitet. Men det har också lett till en allt större pluralism i forskningen. I allt lägre grad kan man identifiera bestämda »skolor« präglade av en viss forskare eller en viss forskargrupp. Hundra blom-

⁹⁰ Cutler 1969. Se även Yrwing 1980, s. 48; Holmqvist 1977.

⁹¹ Zander 2001.

mor blommar, och där finns också vissa strömningar som snarast återknyter till äldre tiders nationellt präglade forskning, som vi nu ska se.

5. Förnyat intresse för svenska östförbindelser

Efter 1980 kan man skönja ett förnyat och ökat intresse för de skandinaviska kontakterna med områdena öster om Östersjön under vikingatiden. Det kan förklaras på många sätt. Till att börja med ökade benägenheten att bedriva svensk eller annan nordisk arkeologisk forskning i ett mer internationellt perspektiv – som också skilde sig radikalt från det tidiga 1900-talets nationalistiska forskning, där det »internationella« perspektivet snarast var nationellt expansivt. En annan orsak var ett förnyat intresse för politisk historia och frågorna om riksbyggnaden.

Men den kanske viktigaste orsaken var den övergripande politiska utvecklingen öster om järnridån. Med händelserna i Polen 1980–1981 inleddes en uppluckring av systemet i Östeuropa, som accentuerades efter Michail Gorbatjovs makttillträde i Sovjetunionen 1985. I och med detta blev Östeuropa allt mindre den vita fläck som det tidigare varit för svenskarna. I synnerhet gäller detta de baltiska staterna, som i mångt och mycket upptäcktes på nytt under 1980-talets slut. Det här rör i första hand samhället i stort – inom forskarkretsar som ägnade sig åt Östersjöområdet forntid var dess östra delar välbekanta även före *perestrojka* och *glasnost*. Men det påverkade ändå, genom att främja ett allmänt intresse för svensk-östliga förbindelser som också gynnade forskarnas verksamhet.

Rent praktiskt blev det också lättare för forskare på båda sidor av den gamla järnridån att inleda kontakter och skapa samarbeten av olika slag. Sammanfattningsvis gynnades forskningen om östdimensionen i svensk forntid, och riktigt på allvar tog intresset fart efter 1991 då de baltiska staterna blev självständiga och Sovjetunionen kort därefter upplöstes. Östersjöområdet framstod nu som en helhet efter lång tid av splittring. Det var därför helt följdriktigt att det 1992 gavs ut en lärobok för skolan som inriktade sig på Östersjöns historia – något som inte hört till vanligheterna i Sverige.¹

Forskarnas intresse växer

I *Fornvännen* hade det efter andra världskriget länge varit tunnsått med uppsatser om skandinavisk-ryska kontakter under vikingatiden. Men när den norska arkeologen Anne Stalsbergs artikel »Skandinaviske vikingetidssfunn fra det

¹ Dahlberg H. 1992.

gammelnrussiske riket« publicerades 1979 innebar det en nystart. Därefter ökade antalet artiklar i ämnet snabbt. Stalsberg ville tolka »skandinavens« verksamhet i Rus från ett strikt arkeologiskt perspektiv – hon tog medvetet ingen hänsyn till historiska källskrifter, ortnamn och myntväsen.² Stalsberg förde en lång diskussion om hur hon gjorde för att tolka vissa gravar som skandinaviska, utifrån kriterier som till exempel gravskick och föremålstyper. Hon kom fram till att de flesta fynden fanns längs de stora floderna; men, från 800- till 1000-talen skedde – liksom andra forskare tidigare påvisat – en förskjutning från nordost (Volga) till sydväst (Dnjepr och områdena nära Baltikum).³ Att fynden försvann omkring år 1050 gick dock enligt Stalsberg inte att tolka som att kontakterna brutits, eftersom de fyndtyper som utgjorde måttstockar upphörde även i Skandinavien.⁴

Stalsberg ville också tona ner den tidigare uppfattningen att skandinaverna i österled utgjort en överklass. Skandinavernas sociala status i Ryssland var svår att avgöra; man *kunde* tolka högstorlekarna och förekomsten av viktlod i skandinavernas gravar som att de tillhört de övre samhällsskikten, men för sådana slutsatser krävdes mer forskning.⁵

Utifrån gravfalten vid Ladoga och Jaroslavl kom hon fram till att interaktionen mestadels varit fredlig: »Av de nevnte forhold syns det rimeligst å anta at forholdet mellom skandinaver og lokalbefolkning har vært fredelig, og at skandinavene ikke har vært en isolert gruppe.«⁶ Man hade tidigare ofta betonat plundring och erövring, men Stalsberg ansåg att sådana förhållanden i så fall borde ha syntts mer i det arkeologiska materialet, exempelvis tydliga tecken på segregering.⁷ Hon förmedlade en påfallande harmonisk bild av familjer som för österut men ändå behöll kontakterna med hembygden:

Det svenske befolkningsinnslaget har vært lite, men ikke helt ubetydelig og hatt en viss stabilitet siden der både var kvinner og barn (få) og det ser ut til å ha vært preget av en viss velstand. Forholdet til lokalbefolkningen har vært fredelig. [– – –] De har fulgt utviklingen hjemme. Der har med andre ord eksistert levende og nære kontakter til hjemlandet.⁸

² Stalsberg 1979, s. 151 f. Se dock s. 158 f., där hon i allmänna termer diskuterar Rus-rikets betydelse för de skandinavisk-rusiska kontakterna.

³ Stalsberg 1979, s. 152–156.

⁴ Stalsberg 1979, s. 156.

⁵ Stalsberg 1979, s. 156 f.

⁶ Stalsberg 1979, s. 156.

⁷ Stalsberg 1979, s. 158.

⁸ Stalsberg 1979, s. 158.

Stalsberg var i jämförelse med de flesta tidigare nordiska forskare mindre benägen att tolka de omdebatterade fynden i öster som skandinaviska.⁹ Överlag har diskussionen om hur de vikingatida fyndplatserna i det gamla Ryssland ska tolkas ur etnisk synvinkel varit fortsatt levande. Efter andra världskriget hade kontakterna mellan svenska och sovjetiska forskare varit begränsade, men från 1980-talet blev de åter vanliga. Fler ryska forskare fick utrymme i *Fornvännen*, exempelvis D.A. Avdusin och T.A. Puškina som 1988 redogjorde för nyare utgrävningar av gravhögar i Gnjozdovo, där dräkttypen och spännen enligt dem tydligt påvisade högarnas skandinaviska »etniska identitet«.¹⁰ Även baltiska forskare kom till tals, och bland dem fanns en liknande tendens att resonera i etniska termer.¹¹

Överlag är de svenska forskarna under de senaste decennierna mer skeptiska än tidigare till möjligheterna att koppla samman materialtyper med etnicitet. Några har uttryckt en långtgående skepsis inför möjligheterna att identifiera befolkningens etniska tillhörighet utifrån föremålen. Ett »skandinaviskt« föremål behöver inte indikera att där funnits någon skandinavisk befolkning; »kanske har de bara haft besök av samme hantverkare«. Då kunde frågan ställas: »Måntro om det verkligen fanns några skandinaver ens i Staraja Ladoga?«¹²

Charlotta Hillerdal har dock påpekat att även om trenden under senare tid varit att betona att arkeologiska fyndmaterial tenderar att vara svåra att tolka som kulturellt enhetliga, så har ändå många forskare varit måna om att betona etnicitet som en betydelsefull ram i det forntida samhället. Att beteckna fynd och lokala kulturer som helt eller delvis skandinaviska eller slaviska tycks även framgent uppfattas som viktigt, konstaterar hon.¹³

Den mest tongivande svenske forskaren under senare decennier om vikingatida svensk-östliga förbindelser har varit arkeologen Ingmar Jansson. I viss mån står han för en kontinuitet i relation till tidigare forskning under 1900-talet, men han saknar helt exempelvis Nermans nationella övertoner. På 1980-talet betonade Jansson att det utifrån arkeologiska fynd gick att tala om en skandinavisk invandrad bondebefolkning i Ryssland – man kunde inte förklara det med endera krig eller handel. De ovala spännbucklorna och andra kvinno Smycken innebar

⁹ T.ex. menade hon att de omstridda *sopka*-konstruktionerna i Novgorodområdet inte var skandinaviska; till skillnad från t.ex. Arbman som gjort sin tolkning före utgrävningar på platsen: Stalsberg 1980; Arbman 1955, s. 39 f.

¹⁰ Avdusin & Puškina 1988, s. 26 (cit., »ethnic identity«), 30; se även Davidan 1982 (om Staraja Ladoga); Novikova 1992 (om torshammringar).

¹¹ T.ex. Kazakevičius 1992, s. 178, om ett svärd funnet i Litauen: »The main problem concerns to which world – Germanic or Slavonic – does the Visėtiškės sword quillon belong.« Jfr Werbart 2002, s. 19 f., som menar att Östeuropa till skillnad från Västeuropa inte började ifrågasätta etnicitetsfokus i arkeologin efter 1945, varför det fortfarande präglar många forskares tolkningar.

¹² Ambrosiani K. 1982, s. 183.

¹³ Hillerdal 2009a, s. 55–66.

att de måste ha haft med sig familjer, alltså indikerade de en bofast invandrad befolkning.¹⁴ Som Charlotta Hillerdal visat, har det varit vanligt att på detta sätt förutsätta att »kvinnliga« fynd i östliga gravar tolkats som att det funnits en bofast befolkning; kvinnor har inte kunnat ses som självständiga och kringresande handelspersoner.¹⁵

Liksom exempelvis Arne betonade Jansson starkt de arkeologiska fynden av skandinaviskt ursprung i Staraja Ladoga (som han kopplade samman med uppkomsten av Hedeby och Birka), Gorodisjtje (Novgorods föregångare, från 800-talet) liksom Timerjovo nära Jaroslavl samt Gnjozdovo. Jansson framhöll dock att i många fall – exempelvis i Jaroslavl-Vladimir-området och Gnjozdovo – var det svårt eller omöjligt att tyda hela gravfält eller ens enstaka gravar etniskt, snarare borde de tolkas som blandkulturer. I regel var alltså de skandinaviska bosätarna blandade med andra etniska grupper.¹⁶

Ingrid Gustin har jämfört Jansson, Johan Callmer och den ryske forskaren Evgenij N. Nosov vad beträffar deras syn på frågan om skandinavernas roll i österled under vikingatiden. Hon finner ett antal drag som förenar dem alla: de har lagt stor vikt vid färder längs de stora floderna, liksom att skandinaver bosatte sig i kolonier, med början vid Staraja Ladoga. De har också alla menat att skandinaverna ägnade sig *både* åt å ena sidan handel och hantverk och å andra sidan krigföring, plundring och tributindrivning. De tre har också betonat att Staraja Ladoga, Gnjozdovo och Gorodisjtje var tidiga stadsbildningar av samma art som Birka och Hedeby.

Skillnaderna rör mer de tre forskarnas framställningar av *orsakerna* till dessa östliga skandinaviska aktiviteter. Medan Callmer och Nosov betonat handelns betydelse, har Jansson lagt tonvikten vid bondekolonisationen. De skiljer sig även åt vad gäller vissa tolkningar av det skandinaviska inslagets relativa betydelse.¹⁷ Utifrån en analys av forskningen kring Timerjovo noterar till sist Gustin tre gemensamma drag hos de tre arkeologerna, som inneburit ett nytänkande jämför med äldre forskning på området: 1) snarare än att betona svensk etnicitet, betonas mångetniska relationer, 2) de finsk-ugriska grupperna är numera mer framlyfta i diskussionen samt 3) de skandinaver som omskrivs är nu inte som förr nästan uteslutande från Mälardalen, utan även från exempelvis Åland, Östergötland och Öland.¹⁸

¹⁴ Jansson I. 1985; Jansson I. 1992a, s. 76 ff.; Jansson I. 1997, s. 12, 26 f., 52 ff.

¹⁵ Hillerdal 2009b. För ett annat exempel på hur kvinnogravar antogs bevisa bosättning, se Holmqvist 1980, s. 130.

¹⁶ Jansson I. 1997, se t.ex. s. 48: »a population with a mixed origin but united into one community or ethnos«.

¹⁷ Angående t.ex. Timerjovo menade Jansson i Nermans efterföljd att platsen hade en ursprunglig skandinavisk karaktär som sedan blev mer finsk-ugrisk, medan Callmer utifrån fynd av lertassar luftade hypotesen att dessa härstammade från utvandrade *älänningar*: Gustin 2004, s. 74–81.

¹⁸ Gustin 2004, s. 81 ff.

Ny blick på relationen svenskt–slaviskt–baltiskt

Forskarnas behandling av frågorna kring etnicitet och nationalitet under senare decennier har varit mångbottnad. Det beror till stor del på att den teoretiska diskussionen på allvar tog fart under 1980- och 1990-talen i förhistorisk forskning. Det innebär att forskarna då gärna började vända och vrida på problematiken med etniska och nationella kriterier med utgångspunkter som liknar dem som denna studie har. Men det har också inneburit en teoretisk och metodologisk pluralism som inte funnits tidigare inom forskningen. Det gäller inte bara arkeologin utan humanvetenskaperna överlag. Man lånar alltmer gärna in hjälpteorier från den egna eller andra disciplinen, inom eller utom landet. Men det går förstås även nu att identifiera vissa teman och förklaringsmodeller som är vanligare och populärare än andra.

När det gäller frågorna om nationalitet och etnicitet finns ett genomgående drag bland nutidens forskare: man är medveten om att ämnet är problematiskt och man strävar mer eller mindre öppet efter att distansera sig från tidigare epokers benägenhet att göra etniska tolkningar av fynden. Sätten att hantera frågan kan dock delas in i två huvudfårar, som inte utesluter varandra – de kan alltså förekomma samtidigt hos samma forskare. I den ena används samtida teorier om etnicitet för att komma nära »sanningen« om hur etnicitet brukades i forntiden. Den andra är mer dekonstruerande, det rör sig om en sorts meta-forskning. Här handlar det snarast om att problematisera etnicitetsbegreppet hos andra, framför allt i tidigare forskningsresultat.

De arkeologer som även idag strävar efter att identifiera materiell kultur i termer av etnicitet, gör det ofta inom ramen för en teori om etnicitet som exempelvis följer den norske socialantropologen Fredrik Barth, där skillnader i materiell kultur tolkas som etniska markörer.¹⁹ Det tidiga 1900-talets *öppna* etniska kontinuitetstänkande påträffar man numer mestadels i icke-akademiska miljöer.²⁰

Som vi tidigare sett växte det redan tidigt under efterkrigstiden fram en tendens att betona ömsesidigheten i kontakterna över Östersjön under forntiden. Man framhöll likheter mellan olika delar av det geografiska området oberoende av dagens gränser, och i några fall talade forskarna hellre om en sorts gemensam Östersjökultur än i hävdvunna etniska termer. Anne Stalsberg slog exempelvis fast (i polemik mot en sovjetisk forskare som angrep normannismen hos bland andra Arne och Arbman men ändå identifierade vissa fynd som »skandinaviska«) att det kanske i stället var bäst att tala om en sorts Östersjötyp. Redan hade man i hög grad börjat tala om Nordsjön som sammanbindande länk, och det måste i än högre grad ha gällt för innanhavet Östersjön. »Östersjöinslag« var

¹⁹ T.ex. Gustin 2008; jfr Hillerdal 2009a. Se även Svanberg 2003, s. 128 f., som menar att man i vissa fall *kan* koppla etnicitet till materiell kultur.

²⁰ Ett sådant exempel från en hembygdshistoriker togs dock in i *Fornvännen*: Kjelldorf 1997. Artikeln bemöttes av Welinder 1998, som betonade de extremnationalistiska tendenserna.

tydliga i östskandinaviskt fyndmaterial från järnåldern, menade Stalsberg, och det var »ikke alltid enkelt å se hvor et trekk har oppstått og hvilken vei det har spredt seg.«²¹

På 1980- och 1990-talen med dess allmänt ökade intresse för vikingatiden och de östliga förbindelserna fanns alltså ett allt starkare Östersjöperspektiv i forskningen. Fynd tolkades snarare som exempel på ömsesidiga kontakter över havet, än som tillhörande den ena eller andra regionen eller etniska kategorin – det gällde såväl vikingatiden som äldre epoker som romersk järnålder.²² Exempelvis har Lena Thunmark-Nylén – ledande expert på framför allt Gotlands vikingatid – utifrån fynden talat om en gotländsk-finsk-baltisk gemenskap snarare än om en svensk expansion österut.²³ Även om hon nämnde »den lilla gotländska kolonin« i vendeltidens Grobiņa, betonade hon att det också fanns baltiska spår på Gotland från samma tid.²⁴

I svensk forskning finns nu också en betydligt större beredvillighet att tolka relationerna mellan »skandinaver« och »slaver« som ömsesidiga.²⁵ Frågan har i den andan undersökts av Mats Roslund, som behandlade tiden 900–1300 i sin avhandling från 2001. Han ville distansera sig från den tidigare tendensen att se slaverna som de passiva och skandinaverna som de aktiva, och betonade komplexiteten i det förflutna.²⁶

Johan Callmer är en annan representant för en modernare användning av etnicitetsbegreppet, där ömsesidighet och flytande gränser betonas. Han har bedömt att det torde ha funnits många små etniska grupper runt Östersjön under yngre järnålder – åtskilliga inom ramen för det nuvarande Sverige. Men Callmer talade också om förbindelser mellan »germaner«, »balter«, »slaver« och »östersjöfinnar«. Han har exempelvis lyft fram ålänningarna som en länk mellan finskt och skandinaviskt, i ett nät av förbindelser som även inkluderade Gotland och Baltikum.²⁷ Kontakterna mellan Gotland och Baltikum menar dock Callmer

²¹ Anne Stalsberg, rec. av D. I. Blifel'd, *Davnorus'ki pamjatki Sestovici* (1977) i *Fornvännen* 76 (1981), s. 267 f., citat s. 268.

²² T.ex. Mägi-Lõugas 1993; Nowakowski 1994. Se även *Society and trade in the Baltic during the Viking Age* (1985).

²³ Thunmark-Nylén 1983a; Thunmark-Nylén 1992, s. 156 ff.; se även Lehtosalo-Hylander 1983; Gustin 2004, s. 84. Thunmark-Nyléns omfattande forskning om Gotlands vikingatid är dokumenterad i flerbandsverket *Die Wikingerzeit Gotlands* (Thunmark-Nylén 1995–2006)

²⁴ Thunmark-Nylén 1983b, citat s. 316.

²⁵ Åke Hyenstrand betonade att Birka även måste »betraktas i relation till strävanden från det ryska riket« och hänvisade till »det stora inslaget av slavisk keramik« i det arkeologiska materialet: Hyenstrand 1989, s. 39; jfr Ambrosiani B. 1988, s. 38.

²⁶ Roslund 2001; se även rec. av Anders Carlsson i *Fornvännen* 98 (2003), s. 68 ff. Kelm 2000 tolkar fynd på skånska Mölleholmen som resultat av slavisk invandring på 1000-talet, jfr rec. i *Fornvännen* 99 (2004), s. 233 f.

²⁷ Callmer 1994, citaten s. 59 f.; se även Callmer 1992; Callmer 2000; jfr Gustin 2004, s. 62 ff. Under senare år har Fredrik Svanberg bland annat utgått från Callmer i sin studie av eventuell kulturell eller etnisk identitet i Sydsandinavien under tiden 800–1000. Han kommer fram till att det fanns en rad små och starkt skiljaktiga geografiska enheter i området, som var helt

paradoxalt nog ledde till att den inhemska gotländska kulturen blev sluten och obenägen att ta intryck av omvärlden.²⁸

Gotland står ofta i centrum för diskussionerna om förbindelser över Östersjön, naturligt nog med tanke på öns centrala placering. Ingmar Jansson har betonat att Gotland *både* hade en markant särprägel, *och* livliga kontakter med andra – det sista av nödvändighet. Och även om Gotland hade mest gemensamt med Skandinavien, var likheterna med Baltikum större än dem mellan Skandinavien och Baltikum.²⁹ Förhållandena gjorde det naturligt att ön sannolikt redan långt före vikingatiden började bedriva en omfattande transitohandel.³⁰ Jansson var dock försiktig angående gotländsk utvandring – på sin höjd skedde en sådan till Östbaltikum (t.ex. Grobiņa), men inga belägg fanns för vidare emigration till exempelvis det blivande Ryssland.³¹

Det är överlag få som efter 1980 upprätthåller Nermans tes om en regelrätt svensk/gotländsk kolonisering vid den baltiska kusten före vikingatiden. Bland undantagen i Sverige finns arkeologen Mats G. Larsson; han fäster också vikt vid Rimberts uppgifter om hur svearna tidigare härskat i Kurland.³² Andra har varit mer kritiska till tanken på en skandinavisk befolkning vid Grobiņa. På 1980-talet menade arkeologen Anders Carlsson att man tills vidare måste ge upp tanken på gotländska kolonier i Grobiņa och Elbląg; fynd där som kunde tydas i den riktningen borde snarare tolkas som att den inhemska befolkningen köpt eller på annat sätt kommit över föremål av gotländskt ursprung eller med gotländsk stil.³³ Denna ståndpunkt har nu senast fått fäste i historiska översiktsverk: man kan notera föremålen, men inte säga något säkert om etniska förhållanden.³⁴ Ett

andra än de senare etniska/nationella kategorierna. Denna studie gjordes parallellt med en dekonstruerande ansats; att avtäcka 1800-talsmyten om en enhetlig nordisk eller svensk vikingatida kultur. Svanberg 2003, s. 134 f.

²⁸ Callmer 1992, s. 104; Callmer 1994, s. 60. För en kritisk artikel om tendenserna att göra Gotland i förhistorien och historien mer »unik«, se Myrberg 2008.

²⁹ Jansson I. 1983, s. 207, 227 ff.

³⁰ Jansson I. 1983, s. 208.

³¹ Jansson I. 1983, s. 216 ff. Jansson hävdade att skandinavisk befolkning *troligen* hade invandrat till Grobiņa-trakten, även om man måste ifrågasätta Nerman: Jansson I. 1992b, s. 62, 74 ff.; jfr Jansson I. 1992a, s. 74. Se även Petrenko 1991 om sovjetiska efterkrigsutgrävningar vid Grobiņa som fördjupat kunskaperna; bl.a. hade en bildsten påträffats som påminde om de äldre gotländska (om denna se även Lamm 1991).

³² Larsson 1991, s. 17; Larsson 1993, s. 11; Larsson 1998, s. 109 ff.; Larsson 2002a, s. 67 f. Se även Segelberg 1983, s. 47. I Litauen ville man i mitten av 1990-talet sätta igång ett forskningsprojekt om Kurland 600–1200 som skulle ta vid efter bland andra Nermans tidigare forskning. Man tog också Nermans resultat om Grobiņa/Seeburg m.m. på orden: Šinkunas & Jarockis 1995. Se även Bliujienė 2001 om Kurland på vikingatiden, där materiella fynd och likheter med Gotland/Skandinavien diskuteras utan långtgående slutsatser. I 1990-talets Baltikum fanns en allmän tendens att tona ner de eventuella ryska/slaviska influenserma under kristnandet, och i stället betona det skandinaviska och tyska: Jörn Staecker, recension av *Rom und Byzanz im Norden* (2 bd, 1997–1998) i *Fornvännen* 96 (2001), s. 117 f.

³³ Carlsson 1983, s. 194; se tidigare även Gustin 2004, s. 60.

³⁴ Harrison 2009, s. 108.

annat alternativ har varit att betona *blandningen* mellan »baltiskt, fastlands-svenskt och gotländskt« vid Grobiņa och liknande platser.³⁵

Vi såg ovan hur Johan Callmer använde sig av språkvetenskapliga kategorier som balter och slaver, men att han samtidigt betonade att det fanns stora klyftor även inom dessa grupper.³⁶ Han är dock inte ensam om att både dekonstruera och konstruera förhistoriska grupper på samma gång. Även om nutida forskning sällan strävar efter att framhäva den egna nationen, utan tvärtom vanligen vägleds av en kritisk och närmast konstruktivistisk syn på etnicitet och nationalitet, så återfinns där ofta ändå ett tänkande där bestämda grupp-kategorier antas ha funnits. Framför allt finns en tendens att hålla fast vid de språkligt avgränsade grupperingarna. Sålunda talar man gärna om »slaver«, »balter«, »fennougrier« liksom om »nordbor« eller »skandinaver«. Samtidigt som man tämligen sällan använder sig av dagens *nationella* grupp-kategorier som »ryssar«, »svenskar« eller »polacker« i diskussionen om förhistoriska förhållanden, utgår man ändå från det ingalunda självklara sambandet mellan grupptillhörighet och likheter i språk.³⁷

Det blir exempelvis tydligt hos Anne Stalsberg, som betonade att »rus« *inte* var en etnisk kategori i hennes analys (det fick beteckna endast sådant som hade med det rusiska *riket* att göra). Samtidigt slog hon fast att »de etniska begrepena er skandinavisk, slavisk, finno-ugrisk«. Ytterligare andra har utgått från kategorier som nordbor, sydgermaner och östslaver.³⁸ Även forskare som explicit vill »peka på den mångfald av kontakter som sträckte sig över ett samhälls gränser och de konsekvenser dessa kontakter kan ha haft för utvecklandet av olika typer av gemenskaper och grupptillhörigheter« kan samtidigt ta sin utgångspunkt i etniska kategorier som finnar, balter, skandinaver och slaver, alla baserade på språkligt släktskap.⁴⁰ Samtidigt som det är rimligt att mer eller mindre stora skillnader i språk, som försvårat eller omöjliggjort ömsesidig förståelse, ofta verkat åtskiljande mellan grupper, är det ändå svårt att veta hur det *faktiskt* var. Två- eller flerspråkighet kan ha varit utbredd, och framför allt torde det ha funnits klyftor mellan de människor som talade samma eller närbesläktade språk eller dialekter. Ett exempel på det är de små etniska grupper inom det nuvarande Sverige som Callmer identifierade.

Det finns dock många samtida historieskrivare som vill distansera sig även från benämningar som kelter och germaner – några avfärdar dem rentav som

³⁵ Gustin 2004, s. 83 f., citat s. 83.

³⁶ Callmer 1994.

³⁷ T.ex. Jansson I. 1983, s. 209 f.; Jansson I. 1987, s. 776 ff.; Duczko 1983, s. 340; Kazakevičius 1983; Callmer 1992, s. 103 f.; Gustin 2008, s. 220 ff.; Carlemalm 1998, s. 18 f. Jfr dock Jansson I. 1997, s. 20 f.

³⁸ Stalsberg 1979, s. 151. Se även Lamm 1994, s. 279, som menade att Litauen ur arkeologisk synvinkel var »ett intressant område mellan slaver, skandinaver och finno-ugriska stammar«.

³⁹ Kan 1996, s. 12, 21.

⁴⁰ Gustin 2008, citat s. 219. Se även Hedenstierna-Jonson 2006, s. 25 f., om »Germanic peoples« och »Germanic societies«.

abstraktioner som omöjliga kan appliceras på forntida samhällen. Arkeologen Bożena Werbart har exempelvis angripit andra arkeologers sätt att göra distinktioner mellan »samer« och »germaner« i järnålderns Skandinavien.⁴¹ Andra har gått minst lika långt och hävdats att begreppet german dels är historiskt sett felaktigt och genomsyrat av falska avgränsningar mot romersk och kristen civilisation från Tacitus till idag, dels så befläckt av bland annat nazismens föreställningar om en avgränsad och kulturellt överlägsen grupp, att det inte går att använda idag.⁴²

Forskningen om etnicitet är alltså mångfacetterad. Medan några forskare försöker ställa klassiska frågor om hur länge olika etniska grupper varit bosatta eller verksamma i ett visst område, till exempel den svenskspråkiga befolkningen i Estland,⁴³ vill andra betona etnisk blandning och ömsesidighet. Ytterligare andra vill snarast att man ska lämna frågorna om etnicitet därhän, eftersom det finns så många andra intressanta frågor att ställa.⁴⁴ Det har i samma anda hävdats att arkeologerna kanske helst borde tåga om sådant som de ändå inte kan få kunskap om, såsom vendeltidens etniska förhållanden på båda sidor av Bottenhavet.⁴⁵

Problematiserad etnicitet och nationalism

De tidigare nämnda Hillerdal och Gustin är exempel på den andra huvudtenden- densen bland nutida forskares sätt att behandla frågorna om nationalitet och etnicitet. Det innebär ett ännu vidare grepp, där man i varierande grad går till botten med den egna forskningsdisciplinens historia och dess betydelse för att skapa »sanningar« om etnicitet som sedan spridits vidare till det övriga samhället. Över huvud taget har arkeologins historia väckt ett stort intresse, främst bland arkeologerna själva, under de senaste decennierna. Den här trenden kan sägas ha satts igång av en vilja att ompröva de egna vetenskapliga grundvalarna, något som lyfts fram i den så kallade postprocessuella arkeologin.⁴⁶ Att det kommit att råda en högkonjunktur för forskning om historiens användning i allmänhet är förstås också betydelsefullt.

Etnicitets- och nationalismforskningen har också varit på frammarsch bland humanister och samhällsvetare överlag från 1980-talet och framåt. Det kan till stor del förklaras med den språkliga eller diskursiva vändningen inom vetenskapen, där man har en förkärlek för att visa hur människor delas in i olika grupper och kategorier med hjälp av språket. Det spelar också in att nationalismen är

⁴¹ Werbart 1994, s. 44; Werbart 2002, s. 102 ff., 134 ff. Se t.ex. Zachrisson m.fl. 1997.

⁴² Hagerman 2006, t.ex. s. 13 f., 38 f., 43.

⁴³ Markus 2004. Diskussionen i avhandlingen är dock mycket nyanserad, se även sympatiserande recension av Kerstin Cassel i *Fornvännen* 100 (2005), s. 223 ff.

⁴⁴ Feldt 2003, s. 19 (utifrån en analys av tarandgravar från skiftet bronsålder/järnålder).

⁴⁵ Martin Rundkvist i *Fornvännen* 94 (1999), s. 289.

⁴⁶ Kohl & Fawcett 1995, s. 15 ff.

mer påpassad än tidigare i samhällsdebatten.⁴⁷ Åtskilliga forskare har sålunda arbetat med att dekonstruera etniska och nationella identitetsprojekt; mer eller mindre öppet har de strävat efter att motbevisa gamla föreställningar om bestämda etniska eller nationella grupper i det forntida Sverige.⁴⁸ Över huvud taget finns numera en utbredd försiktighet inför att applicera anakronistiska folkslagsbenämningar på forntida förhållanden.⁴⁹

En arkeolog som särskilt skarpt har kritiserat forskningens strävan att koppla föremål till etniska grupperingar är Božena Werbart. I åtskilliga artiklar och böcker har hon pekat på arkeologins nationalistiska och etnocentriska arv, inte minst i frågor som rör forntida skandinaviska östförbindelser.⁵⁰ Hon har flera gånger kritiserat andra forskare för att vara fast i ett etniskt skillnadstänkande, när de exempelvis tolkat »skandinaviska« fynd österut som bevis på migrationer.⁵¹

I en artikel från 1999 betonade Werbart att man måste göra upp med det etnocentriska sökande efter rötter som hon menade levde kvar i forskningen. Hon visade hur Birger Nerman, Sune Lindqvist och Ture J. Arne utifrån tolkningar av begravningsätten framställt svenskarna i österled som en elit.⁵² Särskilt Lindqvist fick hård kritik av Werbart, som menade att denne haft ett osunt samröre med nazianknutna kretsar. Det är lätt att tolka artikeln som en bredsida mot alla nationalistiska tendenser i äldre svensk arkeologi, med undertonen att nutida etniska tolkningar vidareförmedlar dessa otidsenliga och chauvinistiska föreställningar. Man anar en dömande tendens när Werbart lyfter fram den tyska nationalistiska arkeologin under 1900-talets första del och dess mer eller mindre uttalade kopplingar till nazismen. Alla som inte bröt mot det rådande paradigmet – att tolka arkeologiska fynd efter etnicitet – var en sorts *medlöpare*, skriver hon.⁵³ Att svenska arkeologer höll sig inom samma paradigm är uppenbart; sålunda skapas en associationskedja mellan nazismen och de etniska tolkningarna av arkeologiska fynd.

Detta blev startskottet för en hätsk debatt med den pensionerade professorn Evert Baudou, som menade att Werbart överdrev och gjorde sig skyldig till anakronistiska och svepande slutsatser. Han framhöll att de flesta svenska arkeologerna tog avstånd från det nazistiska Tyskland – och de som inte gjorde det var ändå goda forskare. Baudou påtalade också att de flesta arkeologers nationella

⁴⁷ Se Edquist 2008; Edquist 2009a.

⁴⁸ T.ex. Svanberg 2003.

⁴⁹ Se Baudou 2004, s. 337–350, som framhåller att problematiserandet av etnicitet kommit först efter ca 1960 – t.ex. var Tallgren på 1930-talet ganska ensam.

⁵⁰ Werbart 2002, s. 40 f., 104, 121. Där angrips t.ex. Ingmar Jansson, för att han i ett par 1980-talstexter talar om khazarer som en etnisk grupp, eller skriver i termer av migrationer i österled.

⁵¹ Werbart 2008.

⁵² Werbart 1999, s. 277.

⁵³ Werbart 1999; Werbart 2002, s. 15 ff.; se även Werbart 1997. För annan kritik av Werbarts resonemang om etnicitet, se Imke Streicher Tietz i *Fornvännen* 99 (2004), s. 246 ff.; Hillerdal 2009a, s. 34 ff.

tolkningar var typiska för sin tid, och kunde därför inte utan vidare associeras till extremnationalism eller fascism.⁵⁴

Enligt min mening har Werbart en viktig poäng när hon betonar att nutidens rasism och nynazism måste bemötas och att problemen inte bara handlar om okunskap och ren fascism, utan även om den vidare spridda etnocentrism som vetenskapen varit med om att bygga upp.⁵⁵ Jag menar dock att Werbart själv gör sig till skyldig till påtagligt tidsbundna tolkningar. När Werbart velat presentera en motbild – det vill säga visa hur förhållandena faktiskt varit i forntidens Östersjöregion – har hon programmatiskt anslutit sig till en definition av etnicitet som hon menar dominerar i socialantropologisk forskning. Enligt den är etnicitet något dynamiskt och komplext, som aldrig direkt kan återkopplas på materiella kulturyttringar.⁵⁶ Werbart vill hellre använda termen *kulturell* än *etnisk* identitet; det förra är »ett socialt, differentierat och dynamiskt fenomen, vilket inkluderar sociala och kulturella interrelationer«.⁵⁷ Därför har hon strävat efter att utifrån det arkeologiska fyndmaterialet lyfta fram hur kulturer blandades och hur identiteter flöt omkring under forntiden.

Med Östersjöområdet som exempel visar hon med utgångspunkt i egen och andras forskning hur nutida gränser överbyggades genom livliga kulturförbindelser.⁵⁸ Werbart menar att särskilt tiden från 400-talet till 600-talet karaktäriserades av interaktion mellan olika men ändå sammanbundna kulturer i Skandinavien och Västbaltikum.⁵⁹ Senare, under vikingatiden, var handelsstäder som Ribe, Wolin, Truso, Birka och Staraja Ladoga exempel på *kosmopolitiska centra*. Där fanns en »multikulturell smältdegel« av olika identiteter, idéer och föreställningsvärldar, menar hon.⁶⁰

Werbart framhåller att mångkulturalismen i forntida samhällen bör användas som pedagogiskt exempel, inte minst i museerna.⁶¹ Själv har hon särskilt betonat khazarernas rike som ett gott historiskt föredöme, eftersom det var mångetniskt

⁵⁴ Werbart 1999; Baudou 2000; Werbart 2000b; Baudou 2001; Baudou 2002a, spec. s. 66 f.; Baudou 2002b, spec. s. 187 f. Se även »Tv-film väcker liv i nazistdebatt«, *Svenska Dagbladet* 3/1 2002, om Maja Hagermans SVT-dokumentär *Germanerna* som anknöt till debatten. Se vidare Hyenstrand 2005, som vill nyansera bilden av Birger Nerman. Se även hänvisningar i kap. 3 till andra inlägg i diskussionen om svensk arkeologi och nazismen, inte minst Alkarp 2009.

⁵⁵ Werbart 2002, s. 92 f.

⁵⁶ Werbart 2002, s. 15 ff., 24 f., 26 ff.

⁵⁷ Werbart 2002, s. 31.

⁵⁸ Wyszomirska-Werbart 1991, s. 77; Wyszomirska i *Fornvännen* 86 (1991), s. 129; Werbart 2000a; Werbart 2002, s. 101–137. Hon har, kanske något tillspetsat, hävdats att svenska arkeologer före 1989 var likgiltiga för de uppenbara exemplen på interaktioner i hela Östersjöområdet under järnåldern (hon nämnde dock Holger Arbman som ett undantag). Nu (2002) menade hon dock att detta var en självklar utgångspunkt för skandinavisk, baltisk och polsk arkeologi: Werbart 2002, s. 105.

⁵⁹ Werbart 2002, s. 109 ff.

⁶⁰ Wyszomirska-Werbart 1991; Werbart 2002, s. 101–118, citat s. 117.

⁶¹ Werbart 2002, s. 63 f., 96 f.

och mångreligiöst. Liksom det fanns ruser i khazarernas huvudstad Itil vid Volga, förekom det kanske också khazarer i Skandinavien. Werbart framhöll dessutom att det khazariska inte var en etnicitet, utan en mångkulturell kategori. Den religiösa toleransen i Khazarien menade hon var utan motsvarighet i historien.⁶² Även om redan Arne och Arbman hade konstaterat khazariska föremål i Skandinavien, borde samtiden enligt Werbart lyfta fram detta ytterligare.⁶³ Utifrån senare tidens utgrävningsresultat tecknade Werbart bilden av en aristokratisk blandkultur i både Birka och i Ryssland, där skandinaviskt, bysantiskt, khazariskt och persiskt blandades.⁶⁴

Man skulle i detta synsätt kunna tolka in en sorts programmatisk individualism, enligt vilken människor aktivt väljer och utformar sina identiteter. Det tycks som att man i så hög grad velat fjärma sig från den (föregivna) äldre samhällssyn enligt vilken människor *av naturen* tillhör en viss kultur, etnicitet eller nationalitet, att man landar i en minst lika anakronistisk och ensidig människosyn – vilken i stället avspeglar vår tids dominerande ideal om rörlighet, flexibilitet och valfrihet.⁶⁵

Det finns fler paradoxer i den samtida diskussionen. Många arkeologer och andra forskare kritiserar det förnyade intresset för etniska tolkningar inom arkeologin, och betonar mer eller mindre öppet att det kan innebära en farlig anpassning till en ökad tendens i samhället att betona etniska skillnader i exkluderande syfte. Dessa kritiker kan exempelvis se en potential i det förnyade intresset för migrationer för att påvisa kulturell heterogenitet och kulturblandning i forntiden.⁶⁶ Samtidigt finns en tendens att i vissa fall betona existensen av forntida etniska identiteter – när det handlar om grupper som varit och är underordnade i modern tid. Det växande intresset för samernas förflutna rymmer ofta en lättförståelig emancipatorisk strävan att visa att de har en minst lika gammal historia som svenskarna. I sådan forskning används gärna exempelvis antropologisk forskning och DNA-analyser för att påvisa en biologisk kontinuitet över många tusen år.⁶⁷ Men, som Thomas Wallerström påpekat, är frågan »vilka var

⁶² Wyszomirska 1989, s. 138, 145 f.; Werbart 2002, s. 32 ff., 119–130; Werbart 2005, s. 407.

Spillingsskatten, hittad 1999, visade sig innehålla en khazarisk myntimitation med den arabiska texten »Mose är Guds sändebud«, har också uppmärksammats mycket: Zakharii 2002, s. 34.

⁶³ Werbart 2002, s. 128. Hon hoppades att museet i Birka bättre skulle framhäva de kammargravar med östliga dräkter som påträffats och som påminde om khazariskt dräktskick. Att de vore inhemska adelsdräkter – den ännu allmänt rådande äldre synen – menade hon var felaktigt; Birka var ju ett handelssäte och adeln torde ha varit stationerad på Adelsö: Werbart 2002, s. 129 f.

⁶⁴ Werbart 2002, s. 127 f.; Werbart 2005, s. 407 f.

⁶⁵ Jfr t.ex. Mouffe 2008; Skeggs 2004.

⁶⁶ Se t.ex. Cassel 2000, s. 47.

⁶⁷ Zachrisson m.fl. 1997; se även Baudou 2004, s. 348 f.

först?« ytterst tvivelaktig att ställa ur ett vetenskapligt perspektiv – liksom ur ett mer allmänt moraliskt perspektiv.⁶⁸

Samtidens diskussion om etnicitet är alltså mångtydig. Å ena sidan dekonstruktion, å andra sidan emancipatoriskt syftande konstruktion. Ett begrepp som väl fångar den teoretiskt och politiskt medvetna attityd som just förenar dekonstruktion med konstruktion är *etnotism*. Den kan definieras som en essentialistisk mångkulturalism som trots sitt vällovliga syfte har som funktion att stärka existerande etniska projekt – inte att problematisera dem. Skillnaden mot tidigare epoker är att numera inkluderas även underordnade etniciteter, ofta med den uttalade viljan att förbättra deras position. Resultatet blir dock att ytterligare understryka de skillnader som låser de underordnade i sina givna »kulturer«.⁶⁹

I någon mån finns också en likhet mellan detta betonande av kulturell heterogenitet och tidigare decenniernas framhävande av handeln. I båda fallen kan man tala om en sorts harmoniserande historieskrivning, som ska göra det förflutna mindre främmande och mer i linje med våra egna värderingar.

Tidigare decenniernas handelsromantik har dock ifrågasatts på senare år, åtminstone i vetenskapliga diskussioner. Peter Sawyer menade i *Kings and Vikings* (1982) att de stora silverskatterna på Gotland snarast ska tolkas som resultat av plundring och inte av handel. De kom i stor omfattning till Skandinavien först efter cirka 850, och kan därför inte förklara exempelvis Birkas uppsving.⁷⁰ Sawyer framhöll att Birka främst bedrev handel västerut, varför det inte fanns något samband mellan Birka och de gotländska förbindelserna österut.⁷¹ Även andra forskare har betonat forntidens krigiska aspekter. Ibland har det grundats i ett historiematerialistiskt influerat perspektiv med en tämligen illusionslös syn på skeendena, särskilt vad beträffar det ekonomiska utbytet. Ur det perspektivet har man heller inte sett någon direkt motsättning mellan exempelvis plundring och handel.⁷²

Frågan om riks bildning i Sverige – och i Ryssland

Den klassiska normannistiska stridsfrågan om hur det ryska riket kom till är idag betydligt mer aktuell i Ryssland och i Ukraina än i Sverige, där det till stor del endast görs indirekta eller svepande behandlingar i frågan. Det kan handla om att man lite i farten säger att nordborna hade betydelse för »grundandet av

⁶⁸ Wallerström 2006.

⁶⁹ Se här Motturi 2007. Ett exempel är förordet till katalogen för utställningen *The Viking Heritage* (1996) som behandlade the »mutual connections between two cultures, that of Sweden and Russia« under vikingatiden (s. 6).

⁷⁰ Sawyer 1982, s. 123 ff. Här kritiserade han Hugo Yrwing men också sin egen tidigare tolkning att Birka gått ner på grund av att importen av orientalistiskt silver sinade. Se även Gustin 2004, s. 73. Jfr Sawyer 1962.

⁷¹ Sawyer 1985.

⁷² T.ex. Carlsson 1983.

det ryska riket». ⁷³ Annars förekommer också något som möjligen kan kallas en moderat normannism: de skriftliga källornas ruser identifieras som skandinaver och de ges åtminstone en viss betydelse för Rysslands utveckling under vikingatiden. När det gäller begreppet *rus* torde den dominerande ståndpunkten bland språkvetare idag vara att det från början betecknade skandinaver, medan det senare vidgades till en mångetnisk kategori i takt med att nordborna i österled slaviserades. ⁷⁴ Jag vill poängtera att sådana tolkningar inte behöver ha påverkats av nationella föreställningar. I många avseenden påminner de specifika argumenten om namnet *ruser* om dem som exempelvis Vilhelm Thomsen framförde på 1800-talet, men nu nöjer man sig vanligen med dessa och låter dem inte ingå i större förklaringsssammanhang med nationalistiska tendenser.

Vanligt är att exempelvis som Ingmar Jansson notera en stark skandinavisk eller nordisk närvaro i delar av det vikingatida Rus i form av bosättning och andra aktiviteter, medan man talar i mer svävande ordalag om den politiska utvecklingen. ⁷⁵ Angående den sistnämnda har Jansson betonat likheter mellan Skandinavien och Ryssland: i båda områdena fanns många små politiska enheter som höll på att slås samman, och det var vanligt med våldsam tributtagning. Han är mycket kritisk mot *Nestorskrönikan* som källa för skeendena under 800- och 900-talen: antagligen var staten mycket svag, och först gradvis smälte området ihop till Rus. ⁷⁶ På 1980-talet talade Jansson försiktigt om att den första kända ryska fursteätten att döma av namnen var av nordiskt ursprung. Han poängterade samtidigt att det inte alltid var säkert att »rus« stått för skandinaver. ⁷⁷ Senare har han emellertid påtalat att Vilhelm Thomsen 1876 i stort hade haft rätt i att det fanns en koppling mellan orden *rus*, *Ruotsi*, *rodd* och *Roden*. ⁷⁸

En inte helt olik framställning gjordes av den polsk-svenske arkeologen Wladyslaw Duczko i dennes syntes *Viking Rus: Studies on the Presence of Scandinavians in Eastern Europe* (2004). Liksom de flesta andra forskare betonade han främst det arkeologiska materialet som påvisade en tydlig skandinavisk närvaro på flera platser i det blivande Ryssland, även om han apropå den ryska riksbildningen runt Kiev framhöll att det bara varit en liten del av ruserna/skandinaverna som varit inblandade i den. Det etniskt skandinaviska ansåg han sig dock ha tydliga bevis för: »The archaeological finds leave no doubt that Norsemen were living here in families in a real Scandinavian society with its own culture«. ⁷⁹

⁷³ Se t.ex. Anders Kaliff i rec. av Gro Steinsland & Preben Meulengracht Sörensen, *Människor och makter i vikingarnas värld* (Ordfronts förlag 1998, orig. 1994), *Fornvännen* 96 (2001), s. 62 f., citat s. 63.

⁷⁴ Se t.ex. Melnikova & Petrukhin 1991; Ekbo 2000.

⁷⁵ Ett annat exempel är Sawyer 1982, kap. 8, där han identifierar ruserna med skandinaverna.

⁷⁶ Jansson I. 1997, s. 23, 53 ff.

⁷⁷ Jansson I. 1983, s. 210 f.

⁷⁸ Jansson I. 1992a, s. 74 ff.; se även Jansson I. 1997, s. 13 ff.; Jansson i *The Viking Heritage* (1996), s. 12.

⁷⁹ Duczko 2004, citat s. 256.

Betydligt längre har dock arkeologen Mats G. Larsson gått. I hans författarskap, som till stor del vänder sig till en bred allmänhet, förfäktas en traditionell syn på skandinavisk-östliga förbindelser som påminner om den som dominerade under 1900-talets första halva. Larssons författarskap återkommer jag till lite längre fram.

Bland de ryska forskarna är spännvidden idag stor i synen på de normannistiska stridsfrågorna. På vissa håll florerar antinormannismen,⁸⁰ medan andra förfäktar en traditionell normannism som inte längre har sin motsvarighet i Sverige. Där talar man exempelvis om att Rurik år 862 skulle ha kallats in som härskare i Staraja Ladoga av finska och slaviska stammar.⁸¹

På ett vidare internationellt plan är forskningen fortsatt aktiv om det blivande Ryssland under vikingatiden, med en hel del nya teorier och uppslag som vidgat diskussionen. Man kan exempelvis nämna den amerikanske historikern Thomas Noonan, som beskrivit Rus som en månggetnisk handelsentitet där khazarerna spelade en central roll.⁸² Handelsaspekterna betonades även av den ukrainsk-amerikanske historikern Omeljan Pritsak i det ofullbordade verket *The Origin of Rus'* (1981). Under 700-talet började araber och kristna gemensamt vända sig mot det stora hedniska Östeuropa, där lukrativ slavhandel lockade. Ett par handelskompanier med ursprung i Frankerriket hörde till de mest aktiva. Ett av dessa – *rus* – emanerade från trakten av staden Rodez och verkade sedan i Östersjöområdet och i Östeuropa. Svearnas roll tonade han dock ner.⁸³ En mindre spektakulär teori representeras av slavisten Simon Franklin, som betonat det mångtydiga i begreppet *Rus*. I en mening betecknade det främst skandinaviska handelsmän men också ett ledande elitskikt, och dessutom kunde det stå för hela den språkligt och kulturellt blandade befolkningen i det rike som kom att bära namnet *Rus*.⁸⁴

Postmoderna båtfärder i österled

Ett viktigt inslag i äldre tiders forskning var att teckna bilden av storslagna handelsvägar från Sverige i österled via de stora ryska floderna. Eftersom vikingar förknippades med vikingaskepp, var det lätt att föreställa sig stora båtar som färdades långt och snabbt, med avbrott endast för kvicka och smidiga lyftningar

⁸⁰ Jfr Edberg 1999b, s. 191; Löfstrand 2004.

⁸¹ Kirpichnikov 2004, s. 183. Den rysk-svenske historikern Aleksander Kan menade att efter *glasnost* hade diskussionen om normannismen i stort sett stillnat; en mer balanserad syn dominerade åter i Ryssland och frågan kunde anses vara löst. Själv framhöll han att ruserna var ett blandat nordiskt-slaviskt ledande skikt, och själva ordet ska ha varit av finsk-ugriskt ursprung. Den tidigaste fursteätten i Kiev hade dock antagligen nordiskt ursprung, enligt Kan 1996, s. 23 ff., 31 f.

⁸² T.ex. Noonan 1998.

⁸³ Pritsak 1981, s. 22–28; se även Thulin 1985 (recension); Zakharii 2002, s. 31 ff., 106 ff., 114.

⁸⁴ Franklin 2002, s. xii.

över eden mellan floderna. Redan under 1920-talet kunde dock John Nihlén hävda att färderna i österled till stor del torde ha skett över land, inte med båt.⁸⁵ Även Holger Arbman ville tona ner handelsrutternas betydelse och menade att många av transportererna var rent lokala.

Efter hand har det utvecklats en omfattande forskning om hur färderna faktiskt gick till, ofta ganska teknisk till sin natur.⁸⁶ I nyare forskning om svenska österledsfärder har ett inslag varit att rekonstruera skepp, som sedan »testats» genom faktiska färder. Man har då utgått från att skeppen i öster till skillnad från de populära föreställningarna – exempelvis efter de väldiga skeppen från Oseberg som man förknippar de västliga vikingatågen med – varit mycket små, kanske 8–12 meter långa, lätta att ro och bära mellan floderna. Här var man tidigt ute på Gotland, under ledning av arkeologen Erik Nylén. Med förlaga i ett båtfynd i Tingstäde träsk byggdes det rekonstruerade vikingaskeppet *Krampmacken*, som stod klart 1980. Det provseglades några år senare från Gdańsk till Istanbul. Nylén beskrev sedan projektet i boken *Vikingaskepp mot Miklagård: Krampmacken i Österled* (1987) – titeln anspelar tydligt på gamla föreställningar om långväga svenska östfärder.⁸⁷ Det fanns alltså en tydlig strävan att nå ut med forskningsresultaten, något som accentuerades ytterligare nästa decennium med nya och än mer spektakulära båtfärder i österled i skärningspunkten mellan forskning, populärvetenskap och massmedial uppmärksamhet.

Dessa projekt mötte emellertid kritik från en del håll: de ansågs vara ovetenskapliga och inga verkliga rekonstruktioner. Marinarkeologen Christer Westerdahl beklagade också att så få tagit till sig den bästa källan om vikingarnas färder genom Ryssland, nämligen Konstantin VII Porfyrogennetos *De administrando imperio*, där det tydligt framgick att det var fråga om fleråriga projekt. Att man inte färdades i samma båt från Östersjön till Svarta havet var alltså självklart, menade han.⁸⁸ Andra forskare har stämt in i kritiken och betonat att vikingaskeppet fungerat som en nationalistisk symbol. De har angripit senare tiders vurm för just vikingabåtsrekonstruktioner som del av en sådan tradition.⁸⁹

Arkeologen och museimannen Rune Edberg försökte dock stå på bägge benen samtidigt: att dekonstruera myten om långväga vikingafärder genom båt-rekonstruktioner. Han menade att föreställningarna om sammanhängande båtfärder i österled bottnade i en gammal romantisk idealbild av vikingen som övermänniska, och därtill hade myterna om skeppsfärder sitt ursprung i gam-

⁸⁵ Nihlén 1928, s. 47.

⁸⁶ Se forskningshistoria i Edberg 2002, s. 46 ff.

⁸⁷ Nylén 1983; Nylén 1987; Edberg 2002, s. 27, 36. Om Bulverketbåten, se Cederlund 1980.

⁸⁸ Westerdahl 1985; Westerdahl 1994, s. 98; Westerdahl 1996, s. 222 f.; se även Edberg 1997b, s. 61 f.

⁸⁹ Cederlund 1995; Cederlund 1997; jfr Westerdahl 1995.

la folksagor.⁹⁰ Det var den svaga empiriska grunden för de existerande tolkningarna som gjorde experimentella metoder nödvändiga, menade han.⁹¹

Därför byggdes 1991–1992 ett nytt skepp – den nio meter långa Aifur – som sedan sändes österut från Sverige. Drivande var *Vikingabåts-föreningen Aifur*, där Edberg var aktiv. Det var ett flernationellt samarbetsprojekt och experimentfärden *Expedition Holmgård* gick först 1994 från Sigtuna till Novgorod/Gorodisjtje, och 1996 från Novgorod till Cherson nära Dnjepr utlopp i Svarta havet. Några ytterligare färder gjordes sedan på annat håll fram till 2001.⁹² Färderna dokumenterades flitigt för en vidare allmänhet genom tv-program och böcker.⁹³

Experimenten visade enligt Edberg att det var omöjligt att färdas med båtar längs floderna från Östersjön till Svarta havet, och därigenom bekräftades Nyléns tankar utifrån Krampmackentesterna på 1980-talet. Edberg påtalade även att vattenståndet till och med varit ännu lägre under vikingatiden än nu.⁹⁴ I stället har ett antal forskare framkastat idén att de flesta transporter i österled faktiskt skedde vintertid. Den ryske forskaren A.M. Mikjlajev menade exempelvis i en artikel 1992 att *Nestorskrönikans* »vägen från varjagerna till grekerna« var en vinterväg.⁹⁵ Rune Edberg anslöt sig till denna tolkning: färder över snö och is med bland annat slädar torde ha varit mycket snabbare och effektivare än att använda båtar.⁹⁶

Den danske arkeologen Søren M. Sindbæk pekade ut Ture J. Arne som den som grundlade tanken på »varjagiska rutter« genom Ryssland. Idén ska sedan ha fortlevt in i vår tid, bland annat via Sture Bolin. Sindbæk menade att beläggen för detta var svaga, och byggde mycket på *Annales Bertiniani*, vilka dock inte berättar något om eventuella genomgående båtresor.⁹⁷ I stället påtalade Sindbæk att varuutbytet genom Ryssland från Skandinavien till Orienten inte förrän alldeles i slutet av vikingatiden – på 1000-talet – bestod i direkta skandinaviska båtfärder genom hela området. Slädar användes på vintern där båtar inte tagit sig fram så lätt, och han hänvisade till experimentresorna med framför allt Aifur på 1990-talet som visade att det tog mycket längre tid än man trott att färdas längs floderna.⁹⁸

⁹⁰ Edberg 1996, s. 37 f.; Edberg 2002, s. 77–95; Edberg 2005, s. 3. Om det idag i forskningslitteratur förekommer rester av föreställningarna om långväga färder med båtar som drogs mellan floderna, så gäller det snarast akademiker med annan specialitet än arkeologi, se t.ex. Piltz 1998b.

⁹¹ Edberg 1995; Edberg 1996; Edberg 2005, s. 3, 5.

⁹² Edberg 2004, s. 35; Edberg 2005, s. 7. Liknande expeditioner med snarlika resultat har även gjorts av ryska forskare, liksom av en expedition 1992 med Gokstadreplikan Havørn från Riga uppför Daugava, med målet Svarta havet. Edberg 2002, s. 70 f.

⁹³ Edberg 1994; Edberg (red.) 1998; Edberg 2001.

⁹⁴ Edberg 1999a; Edberg 2002, s. 27, 36, 88.

⁹⁵ Edberg 2002, s. 52 f.

⁹⁶ Edberg 1999a, s. 9 f.

⁹⁷ Sindbæk 2003.

⁹⁸ Sindbæk 2003, s. 180, 189 f.

Att båtrekonstruktionerna och färderna i österled med båtar som Krampmacken och Aifur fått ett vidare genomslag medialt kan delvis förklaras med vår tids allmänna vurm för historien och i synnerhet vikingatiden, liksom att färderna haft många inslag av spänning och äventyr. Intresset för vikingarna är till stor del en del i en upplevelseorienterad historiekultur som inte har så stora likheter med 1800-talets romantiska nationalism. Men elementen finns där, även om det kan diskuteras hur mycket. Maja Hagerman menar exempelvis ganska kategoriskt att vår tids vikingavurm är en sorts uppdaterad variant av äldre tiders germanism. Kvar finns samma föreställning om en ren och obefläckad nordisk kultur, isolerad från övriga världen, menar hon.⁹⁹

Ett expanderande Svearike i österled?

Det är som nämnts numer ganska sällsynt att akademiska forskare öppet reproducerar äldre tiders nationella myter om vikingatiden. I stället är motsatsen vanlig: att man aktivt strävar efter att riva ner de kvarvarande föreställningarna. Rune Edberg har dock hävdad att det fortfarande florerar »traditionella idéer om skandinavens, enkannerligen svears, flodfärder i österled« även i forskningen, som förs fram av personer som »försvarar idéer om en tidig sveastat med ledningsorganisation, tributtagning m.m.«.¹⁰⁰ Med de orden avsåg han säkerligen främst arkeologkollegan Mats G. Larsson, som kommit att bli båtrekonstruktionernas store populärvetenskaplige ambassadör.¹⁰¹

Larsson framstår som den utåt sett röststarkaste svenska arkeolog som under senare decennier åter betonar de teman som så starkt präglade det tidiga 1900-talets historieskrivning om vikingatiden och däromkring, där man lade stor vikt vid frågorna om det svenska rikets framväxt – och om dess östliga expansion. Frågan om riksbildningen har överlag lyfts fram mer under senare decennier – även om den totalt sett står i skuggan av den strikt arkeologiska diskussionen om befolkningsmönster, bebyggelse, maktrelationer och liknande. Det tidiga 1900-talets sökande efter det svenska rikets ursprung i forntiden hamnade i bakgrunden under 1960- och 1970-talen. Snarare tenderade man, med hänvisning till antropologiska teorier, att betona att det funnits en rad små hövdingadömen i Norden under forntiden.¹⁰² Under 1980- och 1990-talen växte åter intresset för

⁹⁹ Hagerman 2006, s. 408 f.

¹⁰⁰ Edberg 2005, s. 11.

¹⁰¹ Larsson hyllade också rapporten om Aifurs andra färd 1996, vilken han menade visat hur överdriven mångas inklusive hans egen uppfattning varit om möjligheterna att ta sig fram med båt längs floderna, exempelvis Lovat: rec. i *Fornvännen* 94 (1999), s. 212 ff.

¹⁰² T.ex. Löfving 1984. Sedan finns också exempel som mest pekar »bakåt« mot tidigare forskares mer traditionella syn på Svearikets grundande. Inga Hägg anslöt sig exempelvis på liknande sätt som Wilhelm Holmqvist till bilden av ett svenskt sjökungadöme under vikingatiden, där kungen själv engagerade sig i handel och erövring – något som också haft en föregångare på Helgö: Hägg 1983, s. 215 f.

den svenska riksbildningen, och de gamla skriftliga källorna kom delvis till heders igen. Det var dock till största delen fråga om något annat än det tidiga 1900-talets sökande efter rikets ursprung och vagg. Nu har det handlat om att forska om »centralplatser« och att se riksbildningen i ett längre tidsperspektiv.¹⁰³

I Mats G. Larssons fall finns dock tydliga likheter med äldre arkeologer som Nerman och Lindqvist. Han har gjort sig känd för en vidare allmänhet genom en lång rad populärvetenskapliga studier under 1990- och 2000-talen om främst svensk vikingatid. Några av de första behandlade den östliga dimensionen, och då särskilt de långväga vikingatågen. I ett par artiklar i *Fornvännen* 1983 och 1986 behandlade Larsson Ingvarståget runt 1040, utifrån en kombination av runstenar som vittnade om tåget samt senare skriftliga källor som *Ingvar den vittfarnes saga*, Snorres *Heimskringla* och *Nestorskrönikan*. Han sammanförde sedan resonemangen i det populärhistoriska verket *Ett ödesdigert vikingatåg – Ingvar den vittfarnes resa 1036–1041*, som utkom 1990 på Atlantis förlag. Samma år disputeerade han på en avhandling om runstenarnas vittnesbörd om »utlandsfärder«.¹⁰⁴

Larssons drev tesen att Ingvarståget nådde ända till Kaspiska havet via Kaukasus. Redan 1036 ska man ha deltagit i Jaroslavs krig mot petjenegerna, såsom ledning utsänd av sveakungen.¹⁰⁵ Ingvar med följe ska sedan ha tagit sig mellan Svarta havet och Kaspiska havet över Kaukasus, där Larsson förutom *Ingvar den vittfarnes saga* använde sig av en georgisk annal från runt 1040 som omnämner varjager. Därmed vände han sig mot den dittills vanligaste tesen, att Ingvar och hans följeslagare farit via Volga. Att de för att ta sig från Svarta havet till Kaspiska havet färdades över Kaukasus i stället för den nordliga vägen över låglandet längs med floden Don – som använts på 900-talet – berodde på att den senare enligt Larsson blivit oframkomlig på 1030-talet.¹⁰⁶

Boken är nästan skriven som en deckare, exempelvis framställs den georgiska källan som en nyckelledtråd som till slut löser gåtan.¹⁰⁷ Man får följa hur Ingvar och Jaroslav i Kiev planerar och rekognoscerar,¹⁰⁸ och överlag läggs stor tonvikt på ledarpersonligheter.¹⁰⁹ Larsson ägnar sedan stort utrymme åt frågan *vart* Ingvarståget gick. Han redogör noggrant för olika alternativ för hur båttransporterna kan ha gått till, och går igenom de tidigare experimenten med Krampmack-

¹⁰³ Baudou 2004, s. 327 ff.

¹⁰⁴ Larsson 1990b; Per H. Ramqvists recension i *Fornvännen* 86 (1991), s. 136 ff.

¹⁰⁵ Larsson 1983; Larsson 1986; se även Larsson 1987.

¹⁰⁶ Larsson 1983, s. 95 ff.; Larsson 1990a, s. 24 f.

¹⁰⁷ Larsson 1990a, s. 45 f. Den georgiska annalen är central i Larsson 1983, s. 98 ff.

¹⁰⁸ Larsson 1990a, s. 42, 44; se även Larsson 1983, s. 97: »Var det möjligheten att fara denna väg österut som Ingvar överlade med kung Jaroslav om under vistelsen i Gårdarrike, och som han enligt sagan 'reste vida omkring' för att undersöka? Värvade han sedan manskap från Sverige och lockade dem med denna möjlighet att vinna rikedom och ära i Särkland, samtidigt som man skulle bana väg för framtida handelsfärder till området?«

¹⁰⁹ Se t.ex. Larsson 1990a, s. 56 (om hur svearna följde Ingvar som ledare i stället för Jaroslavs son Vladimir/Valdemar), 63 (där Mariam beskrivs som en »storslagen och intelligent kvinna«).

en.¹¹⁰ Larsson spekulerar också kring att somliga i tåget for vidare till Chorezm (Khwarezm) i Centralasien – som han anser nämns på en svensk runsten.¹¹¹

I boken om Ingvarståget 1990 var Larsson försiktig angående frågorna kring *Nestorskrönikan* och Rurik, och betonade att de var omstridda.¹¹² Dock slog han fast att de arabiska källornas *rhos* stod för nordbor – åtminstone fram till 900-talet när de började slaviserats.¹¹³ Larsson följde snart upp Ingvarsboken med två andra populärvetenskapliga verk om svenska östfärder: *Väringar – Nordbor hos kejsaren i Miklagård* (1991) och *Rusernas rike – Nordborna och Rysslands födelse* (1993).¹¹⁴ I *Väringar* blev han något mer »traditionell« i beskrivningarna. Efter att ha närmast följt Nerman och talat om svensk/gotländska framstötningar över havet under 600-talet, fortsatte han med att gå igenom *Nestorskrönikan*, *Annales Bertiniani*, Dnjeprs forsar och andra element i klassisk normannistisk argumentation.¹¹⁵

Rusernas rike upprepade samma sak, och Larsson lade där ovanligt stor vikt vid de skriftliga källorna, främst *Nestorskrönikan* och olika isländska sagor. Även om han betonade att vissa element i *Nestorskrönikan* var mytologiska (som berättelsen om tre inkallade bröder), accepterade han huvudstoffet och resonerade på ett sätt som påminde om Nermans behandling av liknande material. »[U]ppgiften om varjagerna bär verklighetens prägel« och dessutom bygger den »sannolikt« på »äldre traditioner om skandinavernas framfart på de nordryska floderna«, menade Larsson. Över huvud taget framställdes nordborna som de aktiva. Det var de som for över havet, med början i Grobiņa på 600-talet, och bildade grunden för den utveckling som ledde fram till det ryska rikets grundläggning.¹¹⁶

Den politiska historien fick strukturera berättelsen helt i *Rusernas rike*, liksom i de tidigare monografierna. Krigiska konflikter och förvecklingar i furstehuset stod i centrum, med stöd i de skriftliga källorna. De arkeologiska fynden

¹¹⁰ Larsson 1990a, s. 46–55; Larsson 1983, s. 97; Larsson 1987.

¹¹¹ Larsson 1990a, s. 80 f.; Larsson 1983, s. 100. Han hänvisar angående stenen i Stora Rytterne, som innehåller ordet »Karum«, till Jansson S. 1946; dock inte till Arnes kritik av Janssons tolkning (Arne 1947a, s. 290 ff. – han förordade tolkningen Gårdarrike (*Gårdum*); även om nordbor varit i trakterna på 940-talet, var det enligt Arne omöjligt att nå Chorezm sjövägen på 1000-talet). Larsson ansluter också till Pritsak 1981.

¹¹² Larsson 1990a, s. 33.

¹¹³ Larsson 1990a, s. 40. Han betonade också skäl för att ristaren av inskriptionen på en marmorbalustrad i Hagia Sofia, som upptäcktes 1964, varit *svensk*: Larsson 1989, s. 14.

¹¹⁴ Larsson 1990a; Larsson 1991; Larsson 1993. Dessa tre verk kom 1997 ut i samlingsvolymen *Vikingar i österled*, som dessutom senare kom ut i pocketupplaga.

¹¹⁵ Larsson 1991, s. 17–25. I övrigt handlar boken om just väringagardet i Konstantinopel, och om olika krigiska förvecklingar om och med den bysantinske kejsaren.

¹¹⁶ Larsson 1993, s. 9 ff., citat s. 11. Även pionjären för svenska arkeologiska vikingaskeppsrekonstruktioner, Erik Nylén, uttryckte sig i normannistiska ordalag. I en närmast entusiastisk recension av rapporten från Expedition Holmgårds första etapp konstaterade han att en ny syn nu rådde i det fria Ryssland om exempelvis Novgorod, som »även av ryska historiker erkänns som det sannolika brohuvudet då stormän från Sveariket ingrep i den ryska statsbildningsprocessen«, något som »under Krampmackens tid kring 1984 [skulle] ha varit otänkbart och stått i strid mot då rådande pronationell rysk historiesyn«: rec. i *Fornvännen* 91 (1996), s. 117 ff., citat s. 118.

var sekundära, i motsats till hur östfrågan huvudsakligen framställts under 1900-talet hos exempelvis Arne, Arbman och Jansson. Larsson skrev i termer av »framryckning söderut«, och skildrade utförligt hur Oleg konsoliderade riket och hur ruserna härjade i och kring Kaspiska havet.¹¹⁷

Larsson har också varit framträdande i en rad tv-produktioner om svenska vikingafärder i österled. Han var en drivande kraft i ett rekonstruktionsprojekt som efterträdde Aifur, nämligen *Expedition Vittfarne* där man 2004 for ut med den ännu mindre och lättare båten Himingläva för att pröva om man skulle kunna använda färdvägen genom Kaukasus.¹¹⁸

Larsson har efter böckerna om österledsfärderna gett ut fler monografier i ungefär samma stil, men nu om ämnen som svenska rikets ursprung, götarna och vikingafärderna västerut. Angående Sveriges ursprung förfäktade han en traditionell syn, där Mälardalen stod i centrum. Han resonerade kring *Ynglingasagan* och andra texters uppgifter om Aun, Egil, Ottar, Adils, Rolf Krake, Ingjald illråde och Bråvalla slag.¹¹⁹ Han satte också stor tilltro till uppgifterna om att »det stolta krigarfolket« herulerna återvandrat till Skandinavien under 500-talet, troligast till Bohuslän.¹²⁰ Språket var ibland något arkaiskt, som när han talade om »odalslätternas åldriga bygder«.¹²¹ Larsson betonade även att en grupp svear förskansade sig i Hedeby under 900-talets början, och även om han förklarade att de gjorde det för att vinna ära och rikedomar snarare än att de hade nationella motiv, kan man även här ana ett eko av Birger Nermans historieskrivning. Det handlade om att behärska handelsvägarna:

Här [Hedeby] passerade nu den handelsled mellan Västeuropa och Östersjön som under de tidigare århundradena gått genom Limfjorden och som redan då lockade svearna till krigståg mot Jylland. Genom att behärska denna nyckelpunkt för varuflödet kunde man vinna stora rikedomar och hålla stora följerna, precis som i Birka, Staraja Ladoga och de framväxande handelsplatserna längs de ryska floderna. Det är i stort sett samma strategi som i öster vi ser prov på här, en strategi som verkar ha varit särskilt kännetecknande för svearna i Östersjöområdet.¹²²

¹¹⁷ Larsson 1993, s. 21 (citatt), 23, 30–37. Angående beteckningen ruser, betonas att det står för nordbor, efter *Ruotsi* och ordet för rorsmän/roddare (dock ej Roslagen): Larsson 1993, s. 14 f.; se även Larsson 1998, s. 96 ff.; Larsson 2002a, s. 65 ff.

¹¹⁸ Edberg 2005, s. 10 f.; <<http://www.vittfarne.com>>. Larsson har återkommit till frågan om Ingvar den vittfarne, med hypoteser om dennes och fadern Emunds hemvist vid Lida i Åker, Sörmland: Larsson 2002b. Han hade redan 1992/1993 föreslagit att *Aifur* skulle segla från Svarta havet till Kaspiska havet, men detta fick då vara pga. de politiska oroligheterna i Kaukasus; Edberg 1994, s. 32.

¹¹⁹ Larsson 1998, t.ex. s. 46 ff.

¹²⁰ Larsson 1998, s. 58 ff., citatt s. 59; Larsson 2002a, s. 51–58.

¹²¹ Larsson 1998, s. 82.

¹²² Larsson 1998, s. 122 ff., citatt s. 123.

Starka vikingakvinnor

En allmän trend i de senaste decenniernas historiekultur är intresset för starka individer. Den existerar parallellt med ett annat betydelsefullt element i historiekulturen från 1960- och 1970-talen fram till idag, nämligen tendensen att betona de breda, tidigare nedtystade lagrens historia. Det rör sig om en sorts demokratisering av historieskrivningen, där man vill lyfta fram exempelvis kvinnornas, arbetarnas och trälarnas historia. Akademiska forskare behandlar betydligt oftare än förr den breda socialhistoriska utvecklingen, och på ett annat plan kan man se ett ökat folkligt intresse för att ägna sig åt historia, genom släktforskning, lokalhistoriska studiecirklar och annan amatörhistoria.¹²³

Ironiskt nog har dessa tendenser ibland förenats i fråga om vikingatiden. Västgötaskolans intresse för kungarnas och andra enskilda personers betydelse i riksbildningen har ibland framställts som en radikal, underifrån kommande historieskrivning. Ett annat exempel är kombinationen av att lyfta fram kvinnorna i historien med ett traditionellt fokus på enskilda, starka och mäktiga individer.¹²⁴

Ett sådant exempel är den smärre vurmen för Olof Skötkonungs dotter Ingegerd, som gifte sig med Kievfursten Jaroslav. Enligt rysk kyrklig tradition ska Ingegerd också vara identisk med det ryska helgonet Anna. Just Ingegerds eventuella status av helgon passar utmärkt för en tredje trend i samtida historiekultur som jag nämnt tidigare: ett intresse för religiösa fenomen i det förflutna, vilket bland annat märkts i trenden att staka ut »pilgrimsleder« under de senaste decennierna.¹²⁵ Intresset för heliga Birgitta och drottning Kristina har på ett liknande sätt förenat samtida trender: att uppmärksamma det religiösa, kvinnorna och de starka individerna.

Även i fallet med Ingegerd har Rune Edberg spelat en viktig roll. Han skrev nämligen en bok om Ingegerd som 1997 gavs ut i Sigtuna museers skriftserie, där det betonades att Ingegerd var »märkligt okänd i Sverige« trots att hon »mer än en gång« grep »direkt in i den europeiska storpolitiken«.¹²⁶ Även om Edberg medgav att det var omtvistat huruvida helgonet Anna verkligen var identisk med Ingegerd, så betonade han att hon var särskilt bortglömd just som helgon och religiös gestalt.¹²⁷

¹²³ Edquist 2009a, kap. 4–5.

¹²⁴ Edquist 2009a, s. 370 ff.

¹²⁵ Amundsen 2002.

¹²⁶ Edberg 1997a, s. 5.

¹²⁷ Edberg 1997a, s. 5, 37 f. För en positiv recension, som betonade att framställningen naturligtvis, vilket Edberg också medgav, delvis byggde på bräckliga källor: Jan Peder Lamm, *Fornvännen* 93 (1998), s. 48 f. Tidigare svenska forskare hade avvisat kopplingen mellan S:t Anna och Ingegerd: Svahnström 1967; se även Tegnér 1989, s. 249. Se även Lagerlöf 2005, s. 145 ff.: att S:t Lars i Visby tidigare kallats S:ta Anna, kopplar Lagerlöf samman med Ingegerd, som kanske blev helgonet Anna.

Snorres *Heimskringla* är den huvudsakliga skriftliga källan om Ingegerd, och Edberg menade att de flesta historiker ansåg att kungasagorna har »ett stort historiskt källvärde« – en tes som många skulle invända emot.¹²⁸ Han berättade utförligt utifrån Snorre om tinget i Uppsala när Torgny lagman tog till orda, vilket sägs ha skett den 15 februari 1018. Även om Edberg ibland reserverade sig mot Snorres tillförlitlighet, var huvudtendensen att följa honom i spåren ganska bokstavigt. I likhet med Mats G. Larsson drog Edberg långtgående psykologiska slutsatser ur dessa isländska sagor, exempelvis att banden måste ha varit starka mellan Olov och Ingegerd, att hon var kungens ögonsten.¹²⁹

I Edbergs tappning är historien främst en berättelse om furstars öden och äventyr. Under Jaroslavs och Ingegerds tid rädde Rus-rikets guldålder; Jaroslav lät bygga det nya Kiev och öppnade landet på allvar för grekiska präster, arkitekter, konstnärer och hantverkare. Edberg framhöll också att en del sentida kungahus – exempelvis Bernadotterna – kunde räkna sitt ursprung från Olov Skötkonung och Ingegerd.¹³⁰

Element från traditionell normannism kunde också skönjas i texten. Jaroslav beskrevs som ättling till den legendariske *skandinaviske* grundaren av Rus, alltså Rurik.¹³¹ Han framhöll förvisso att frågan var mycket omtvistad, och att man efter Berlinmurens fall betonar ömsesidigheten i kontakterna mellan öst och väst.¹³² Det är i sig inte alltför mytologiserande att söka göra troligt att fursteätten i Rus hade ett skandinaviskt ursprung; namnformerna med mera gör det ju dessutom ganska troligt. Det är när man drar en rät linje från Rurik till idag, och implicerar att 800-talets relationer mellan »ryskt« och »svenskt« är av samma art som dagens, som det blir ren myt.

I början av 2000-talet accentuerades vurmen för Ingegerd, inte minst genom journalisten och marinarkeologen Catharina Ingelman-Sundbergs roman *Mäktig mans kvinna* (2001), SVT-dokumentären *Vikingafurstinnan* (2003) och en utställning på Historiska museet 2004–2005. Ingelman-Sundberg drev i sin storsäljande roman – som hon menade byggde på historiska fakta – tesen att Ingegerd var en stark och självständig kvinna som mäklade fred, byggde kyrkor och till slut blev Sveriges första helgon. Hon var ett fascinerande kvinnoöde i en tid när så få »kvinnor, barn och tjänstefolk« trädde fram ur källorna; på så sätt antydde hon att det var fråga om en sorts historia underifrån. Det hela blandades upp med en rejäl dos erotiska eskapader av skilda slag.¹³³

¹²⁸ Edberg 1997a, s. 6.

¹²⁹ Edberg 1997a, s. 8, 15, 16, 27, 32. Edberg anammade för övrigt Larssons tes om att Ingvars-tåget gått över Kaukasus (s. 18).

¹³⁰ Edberg 1997a, s. 31, 45 f.

¹³¹ Edberg 1997a, s. 17, 19. Se även s. 29: *Emunds saga* »illustrerar ändå mycket väl nordbornas ledande roll i Ryssland vid denna tid och också hur stark Ingegerds ställning tycks ha varit«.

¹³² Edberg 1997a, s. 19 ff.

¹³³ Ingelman-Sundberg 2001, citat s. 351; Ingelman-Sundberg 2004, s. 7; jfr Edquist 2009a, s. 374 f.; Johansson 2009, s. 335.

Historiska museets utställning gick inte riktigt lika långt som Ingelman-Sundberg, men även där framtonade bilden av en stark kvinna som låg bakom ett kulturellt uppsving i Kiev och dessutom ibland var »fredsmäklare«. För att ytterligare skapa närhet till detta det första helgonet »från svensk jord«, visade man upp en guldring, »Ingegerdsringen«, som hade påträffats i Sigtuna vid den plats där kungsgården skulle ha legat.¹³⁴

Norden och östkristenheten

Från frågan om tolkningar och konstruktioner av etniska och språkliga kategorier ska vi nu gå över till frågorna om religionen och distinktionen mellan Öst och Väst. Diskussionerna om de eventuella influenserna i Sverige från den östliga (ortodoxa) varianten av kristendomen under vikingatidens slutskede och tiden närmast därefter har spetsats till från 1980-talet och framåt.¹³⁵ Forskningen är – kan man säga – uppdelad mellan en dominerande tendens som betonar att det helt enkelt är svårt att veta om och i så fall hur mycket ortodox kristendom spelade en roll i Sveriges kristnande, och å andra sidan ett antal forskare som bidrar med mer eller mindre långtgående tolkningar där de östligt-ortodoxa influenserna framhävs.

Man kan rent allmänt tala om ett stegrad intresse för de vikingatida kontakterna med östkristendomen under senare decennier – gynnat av utvecklingen i Östeuropa men också av ett allmänt ökat intresse för kyrklig och religiös historia. Historiska museet var exempelvis 1988/1989 värd för utställningen *Ryska kyrkan 1 000 år – också ett stycke svensk historia*, som tog fasta på kontakterna alltsedan vikingatiden mellan Sverige och den rysk-ortodoxa kyrkan, med de östligt influerade kyrkomålningarna i bland annat Garda som exempel.¹³⁶

Det har också gjorts nya inlägg i den gamla debatten om eventuella östliga inslag i Sveriges kristnande. Slavisten Anders Sjöberg framkastade vid ett forskningssymposium 1983 tanken att det kan ha förekommit rysk-bysantinsk mission i Uppland på 1000-talet. Den kände runristaren Öpir ska ha varit identisk med Kievprästen Upir, som tjänade under fursteparet Jaroslavs och Ingegerds son Vladimir. Sjöberg menade också att Öpir kan ha varit en efterträdare till en annan runristare, Asmund Karason, som vissa forskare identifierat som den biskop Osmund som många tidigare menat varit östkristen.¹³⁷

¹³⁴ Edquist 2004.

¹³⁵ Detta har noterats tidigare av bl.a. Henrik Janson: Janson 2005a, s. 11 f. Jfr Lagerlöf 2005, s. 147–149.

¹³⁶ Tegnér 1989, s. 251. Sigtunas kyrkor tycks numera sällan ses som indicier på rysk, östkristen influens, se t.ex. Bonnier 1989.

¹³⁷ Sjöberg 1985; tesen togs upp välvilligt av arkeologen Anders Carlsson, se rec. i *Fornvännen* 82 (1987), s. 233; jfr Hallencreutz 2001, s. 94 ff. Se även Anders Carlsson i *Fornvännen* 98 (2003), s. 69 (rec. av Roslund 2001) där han stöder tanken på östkristna influenser på gotländska kyrkogårdsgravfält, med keramik från östslaviskt område.

Gotland fortsätter att stå i centrum för debatten. På senare år är det många forskare som betonat östliga kristna influenser på Gotland.¹³⁸ Man har fortsatt att diskutera de östliga kyrkomålningarna, och då har vissa nöjt sig med den slutsats som exempelvis Arne och Roosval förfäktade – att de må ha varit utförda av en ortodox skolad mästare, men att själva kyrkan därmed inte blev mindre katolsk.¹³⁹

En ny skiljelinje i diskussionen om västlig eller östlig kristendom i 1000- och 1100-talens Gotland har dock dragits upp utifrån en rent arkeologisk synpunkt. De skriftliga källorna från samtiden är överlag sparsamma, varför det gotländska kristnandet anses vara dunkelt och svårförklarat. Några har exempelvis utifrån analyser av gravskicken antytt att förkristna bruk kan ha varit utbredda ännu i början av 1200-talet.¹⁴⁰

Jörn Staecker lutade åt slutsatsen att könssegregationen på vissa av de äldsta kända kyrkogårdsgravarna på Gotland utgör ett exempel på östkristet inflytande. Det ska ha varit en motsvarighet till uppdelningen av könen i bysantinska kyrkorum. Dessutom fanns fynd på kyrkogårdarna (exempelvis hängsmycken) som han tolkade som östkristna. Staecker var dock mycket försiktig i sina antaganden.¹⁴¹ Nora Liljeholm menade i *Fornvännen* 1999 att det under 1000- och 1100-talen samexisterade två kristna gravskick på Gotland, på gamla gravfält respektive nya kyrkogårdar, vilket hon tolkade som östligt ortodox respektive västligt katolskt. Dessa system ska ha existerat i skilda socknar: vissa hade det ena systemet, medan andra hade det andra.¹⁴² Staeckers tolkning av könssegregationen i kyrkogårdsfynden som östkristen, fick (försiktigt) mothugg av Liljeholm. Könsuppdelningen skulle snarare ses som en följd av den mer organiserade mission som kom västerifrån. Hon påtalade att det i Baltikum, och bland andra finsk-ugriska folk, under flera hundra år förekom att kristna begravde sina döda på de gamla förkristna gravfälten – i Estland förbjöds det först 1580 med reformationen. Liljeholm betonade här de nära kontakterna mellan Gotland och Baltikum och Ryssland, liksom att dessa snarast förstärktes efter de arabiska silverfyndens upphörande på 900-talet.¹⁴³

Konsthistorikern Erland Lagerlöf har också under senare år förfäktat en »östlig« förklaring till Gotlands kristnande. Han menar att det är troligt att Gotland i ett tidigt skede nåtts av kristendomen utan regelrätt mission, och att den då många gånger kom från öster, inte minst på grund av handelsförbindelserna.¹⁴⁴ Lagerlöfs resonemang bygger på indicier – att skandinaver »spelade en framträ-

¹³⁸ Edquist 2009b, s. 301 f.; se ff.a. Lagerlöf 1999, s. 16–21, 26–37; Lagerlöf 2005.

¹³⁹ T.ex. Svahnström 1993, s. 158–178.

¹⁴⁰ Thunmark-Nylén 1989a; Thunmark-Nylén 1989b.

¹⁴¹ Staecker 1996, s. 75, 79 ff.

¹⁴² Liljeholm 1999.

¹⁴³ Hon påtalar också att den bysantinska kyrkan var mycket mindre strikt än den romerska när det gällde sådant som territoriell organisering: Liljeholm 1999, s. 157 ff.

¹⁴⁴ Lagerlöf 2005, s. 139 ff., 147 ff.

dande roll vid det ryska rikets tillkomst«, kontakterna med Novgorod och Kiev, de två ryska kyrkorna i Visby samt 1600-talsförfattaren Strelows berättelse om att gutar kristnats i främmande land redan vid Olov Haraldssons besök på Gotland. Han framhåller också att de östligt influerade kyrkogårdsfynden ofta legat vid de kyrkor som fick bysantinska målningar (Garda, Havdhem, Dalhem och Källunge).¹⁴⁵

Ibland har diskussionen om eventuella östkristna influenser i Sverige lett till intensiv debatt. En sådan tog sin början efter att kyrkohistorikern Eric Segelberg 1983, utifrån en tolkning av liturgiska formler, menat att 1000-talets uppländska kristna runstenar röjde en östlig/bysantinsk influens.¹⁴⁶ Även om Segelberg inte gick så långt i resonemangen – hans slutsats var att missionen främst kom från England snarare än Hamburg-Bremen – fick han hård kritik av kollegan Per Beskow. Denne ansåg att de liturgiska formelnerna inte alls stod i motsättning till västkyrkan, varför det var naturligt att tolka dem som resultat av den enda *kända* missionen – den från väster. Visst fanns det nära kontakter mellan Sverige och den östkristna världen under 1000-talet, men ingen influens i kyrkolivets arkitektur och konst, och inget känt prästerskap.¹⁴⁷

Ett liknande men mer eldfängt meningsutbyte skulle komma senare i *Historisk tidskrift*. Konsthistorikern och Bysansexperten Elisabeth Piltz – en av de forskare som starkast velat betona möjligheten av östlig mission – var där upprörd över att det första bandet av översiktsverket *Sveriges kyrkohistoria* (1998) skulle ha förtigit de enligt henne uppenbara tecknen på att Sverige till viss del kristnats österifrån. Hon pekade på en lång rad exempel på rysk-bysantinsk kulturell påverkan i Sverige: runstenarnas grekiska och syriska kors, de östligt influerade gotländska kyrkorna, Olofskulten i Novgorod, de många orientaliska mynten i Skandinavien, att de kristna före Ansgar i Birka »tolkats som ortodoxa«, Inga Häggs studier av Birkakungens bysantinska insignier, att 70 procent av fynden i Sigtunas svarta jord var slaviska liksom att grekiska prelater kan ha funnits där, samt bysantinska element i kyrkorna i Dalby och Lund. Hon menade dessutom att det var möjligt att Sverige nåtts av en ännu tidigare östlig, arianskt influerad mission.¹⁴⁸

Ett annat indicium som Piltz tog upp var korsrankor på så kallade votivstenar i Västsverige. Votivstenarna kallas även liljestenar, och Piltz anslöt sig här delvis till en sorts avläggare till den så kallade Västgötaskolan. Den har velat visa att de särskilt i Skara stift vanliga liljestenarna, vilka oftast daterats från 1200- och

¹⁴⁵ Lagerlöf 2005, s. 142–145, citat s. 142.

¹⁴⁶ Segelberg 1983.

¹⁴⁷ Beskow 1994, s. 35 f.; se även Lönnroth 1994, s. 200.

¹⁴⁸ Piltz 2000, citat s. 228. Se tidigare hur Piltz vid en mångvetenskaplig konferens i Uppsala 1979 menade att kyrkorna i Garda och Källunge var ryska faktorikyrkor, något som kritiserades hårt: Aron Andersson, rec. i *Fornvännen* 77 (1982), s. 287; jfr *Les pays du Nord et Byzance* (1981).

1300-talen, i själva verket stammar från 900- och 1000-talen. Genom bland annat resonemang kring liljestenarnas formspråk skulle de representera ett tidigt bysantinskt-kristet skede i den svenska historien.¹⁴⁹ Man stöder sig här på tidigare forskare som rent allmänt antytt bysantinsk och/eller östkristen influens i Sverige, som Arne och Janse, men också samtida arkeologer som Staecker och Ambrosiani där man tar fasta på deras omnämmanden av fynd som *kan* tolkas som östkristet påverkade.¹⁵⁰

Det kom dock ett svar till Piltz från redaktören för *Sveriges kyrkohistoria*, Bertil Nilsson. Han menade att Piltz kritik var svepande, och i sakfrågan kunde man helt enkelt inte dra några slutsatser om regelrätt mission utifrån kulturinflytande och enstaka fynd. Visst kunde många enskilda individer ha blivit kristna österut, men vi kan inte veta så mycket mer.¹⁵¹ Nilsson kritiserade också andra forskare för att gå för långt i tolkningarna, och menade exempelvis att det var troligt att den omdiskuterade Osmund snarare varit en sorts kyrklig frilansare än en representant för östkristenheten.¹⁵²

Nilssons resonemang är vanligt förekommande i dagens diskussion. Där betonas att det förekom gott om kontakter mellan Skandinavien och den östkristna sfären, men att det är svårt att veta i vilken utsträckning befolkningen i det nuvarande Sverige verkligen antog den ortodoxa kristendomen. Kanske hade enskilda individer anammat den östkristna tron, medan inget tyder på att det ägde rum någon verklig mission.¹⁵³

Skandinavien och »Orientens«

Många forskare har under de senaste decennierna poängterat de »orientaliska« influenserna i det vikingatida Sveriges kultur. Arkeologen Inga Hägg menade exempelvis 1983 att kvinnodräkten i Birka – liksom mansdräkten – stod ut från övriga Nordens dräkter. Det var fråga om ett orientaliskt praktplagg, som blev mer och mer sydöstligt influerat – från Bysans och Kievområdet – ju längre vikingatiden fortskred:

¹⁴⁹ Se t.ex. Bertil Anderssons bidrag i *Liljestenar* (2001) med typiska utfall mot ett historikere-tablissemang i Mälardalen som vägrat se saken i sitt rätta ljus.

¹⁵⁰ Rhodin, Gren & Lindblom 2000, s. 166, 177. För kritik se Dahlberg M. 2001, som dock menar att artikeln är mindre yvig än föregångaren Rhodin, Lindblom & Klang 1994. Se även Gren 2001, s. 268; Bågenholm 2000, s. 193.

¹⁵¹ Nilsson 2001.

¹⁵² Nilsson 2005; jfr Hallencreutz 2001, s. 94 ff.

¹⁵³ Hallencreutz 1993, s. 26–37; Janson (red.) 2005; Runer 2006, s. 40 ff. Andra forskare har på ett liknande sätt framhållit att de flesta bysantinska influenserna i medeltidens Sverige faktiskt kom via västkyrkan. De gotländska landsortskyrkorna hörde dock till undantagen: Beskow 1994, s. 35 f.

Denna blick på kvinnodräkten torde ha givit flera av de viktigare skälen till, att det *inte* kan vara riktigt att rubricera den som en *enkel nationaldräkt*: både ifråga om material och utförande hör plaggen till det mest utsökta som under vikingatiden förekom i profana sammanhang och de främmande, sydöstliga inslagen dominerar starkt. Det är samtidigt tydligt att kvinnodräkten genomgår en förändring under de runt två århundraden det gäller och *att de sydöstliga inslagen blir särskilt påtagliga i dräkten under yngre birkatid*.¹⁵⁴

Hägg vände sig också mot en tidigare föreställning om att det här vore fråga om lyxföremål, som de egentligen rätt primitiva vikingarna skulle ha älskat:

I den arkeologiska litteraturen framställs också i regel vikingarna som kuriosaälskande barbarer som gärna pyntade ut sig med märkvärdiga och dyrbara saker. Särskilt hos Arbman (1955) återfinnes denna syn på vikingarna som varande primitiva och burliska, en syn som i alla avseenden är nedärvd från de ofta avsiktligt karikerande arabiska berättarna och från de romerskkatolska missionsberättelserna.¹⁵⁵

Hon betonade att de orientaliska inslagen var så omfattande, och ändå samtidigt blandade med »skandinaviska« föremål såsom spännbucklor, att det inte gick att göra någon etnisk tolkning av dem. I stället ville hon tolka de orientaliska plaggen som en sorts rangbeteckning. Detta var påtagligt i Bysans, där kläder bland hov- och ämbetsmän signalerade rang.¹⁵⁶ Hägg menade att det kan ha varit fråga om en hov- och ämbetsmannamiljö på Birka, som på 900-talet inkorporerade en rad »rangbetecknande element« efter »bysantinskt mönster« i »den traditionellt nordiska härskardräkten«. Däri fanns också en del slaviska element, varför det fanns en avgörande koppling till furstehovet i Kiev.¹⁵⁷ Mycket talade enligt henne för att plaggen tillverkats av ruserna, som fick material från Bysans och bulgarerna liksom teknik från magyarena.¹⁵⁸

En besläktad infallsvinkel, men med en annan tolkning, stod Charlotte Hedenstierna-Jonson för i sin avhandling 2006 om Birkas krigare. Hon betonade också de orientaliska inslagen i dräkten, men i anslutning till den tidigare nämnde Simon Franklin tolkade hon dem som att krigarna tillhörde den etniska blandkategorin *ruser*. Hon anknöt till ståndpunkten att ruserna var en kategori som uppstått först i och med kontakterna mellan skandinaver och andra folk i Östeuropa. Genom rus-identiteten kunde Birkakrigarna skilja ut sig från de

¹⁵⁴ Hägg 1983, s. 206.

¹⁵⁵ Hägg 1983, s. 209.

¹⁵⁶ Hägg 1983, s. 209 ff.

¹⁵⁷ Hägg 1983, s. 214.

¹⁵⁸ Hägg 1983, s. 214 f. Se även Hägg 2007, för en fortsatt diskussion om Birkadräkterna såsom statslegitimerande symboler efter bysantinska normer.

övriga i Mälardalen, och den orientaliska stilen var ett sätt att framstå som exotisk och annorlunda.¹⁵⁹

Božena Werbart ansluter sig till dem (exempelvis Martin Bernal i *Svart Athena*) som menar att det orientaliska inflytandet på europeisk förhistoria har underskattats, medan indoeuropeerna ständigt har framhållits.¹⁶⁰ Werbart gillade dock bildspelet om vikingarna i österled i Historiska museets nya vikingautställning 2001 – där lyftes det dynamiska och multikulturella fram, liksom kontakterna med exempelvis volgabulgarer och khazarer.¹⁶¹ Historiska museet har haft flera utställningar under senare decennier om Nordens förhållande till Orienten, till exempel *Islam: konst och kultur* 1985.¹⁶² Åren runt millennieskiftet anordnade flera svenska museer ett nytt utställningspaket om kontakter mellan Sverige och islam under historien, där bekanta artefakter såsom mynt och andra vittnesbörd om handelskontakter under vikingatiden fick sitt beskärda utrymme.

I dessa utställningar problematiseras och dekonstrueras gärna de nationella myterna. På Birkamuseet hölls exempelvis sommaren 2006 en mytavtäckande utställning vid namn *Lever Vikingen?* i samarbete med tidskriften *Gringo*. Att islams aktualitet för vikingatidens Sverige lyftes fram blev bland annat tydligt genom utställningens maskot »Vik-Inga Muhamed«.¹⁶³

Det finns fler forskare som starkt betonat det vikingatida Skandiaviens östliga kulturella förbindelser. Historikern Henrik Janson menar att det fanns en sammanhållen kultursfär från Skandinavien ända bort till Centralasien före 1000-talet. På 900-talet inbegrep kontinentala lärda Skandinavien i »Skytien«, en kulturskrets om exempelvis djurornamentiken och runskriften var representanter för. Sedan hände dock något drastiskt. Myntströmmarna ändrades, Birka och Lejre försvann och ersattes av verkliga städer, och runorna började ses som förlagade. Över Östersjön sänkte sig »en järnridå«, konkluderade Janson.¹⁶⁴

Vissa gick längre än så. Elisabeth Piltz tog 1996, i välkomsttalet till en forskarkonferens om kontakterna mellan Bysans, islam och Skandinavien, fasta på de 5 000 ruser som enligt Ibn Fadlan skulle ha konverterat till islam. Hon tyckte ta uppgiften för sann, och lade till att det är osäkert om några av dem återvänt till Skandinavien. Hon beskrev de islamiska influenserna i det vikingatida Norden som en sorts hägring – vi kunde ana dem men inte veta så mycket.¹⁶⁵

¹⁵⁹ Hedenstierna-Jonson 2006, s. 53 ff., 71–83. Se även Jansson I. 1992a, s. 77 f., som menar att Birkadräktens orientaliska drag kom från den slaviska krigarklassens dräkter, som i sin tur influerats av khazarerna. Andra forskare har noterat förebilder från Centralasien och Sibirien i 900-talets Birkarustning: Stjerna N. 2004.

¹⁶⁰ Werbart 2002, s. 22.

¹⁶¹ Werbart 2002, s. 62.

¹⁶² *Islam: konst och kultur* (1985).

¹⁶³ Se »Var vikingen muslim?«, *Forskning & Framsteg* nr 6, 2006.

¹⁶⁴ Janson 2005b, citaten s. 200 f.; Janson 2010, s. 207 ff.

¹⁶⁵ Piltz 1998c.

Piltz hör till de forskare som gått längst i tolkningarna och hypoteserna om skandinaviska kontakter österut. Vi har tidigare sett exempel på hennes engagemang för tesen att Sverige delvis kristnats från öster. Hon har också hävdad att den gamla berättelsen om Odens invandring möjligen återgick på en persisk furstes ankomst till Mälardalen under folkvandringstiden, och hänvisade till vad hon karaktäriserade som sassanidiska gravfynd i uppländska Vendel.¹⁶⁶ Man kan alltså konstatera att den månghundraåriga berättelsetypen om fursteätters invandring fortfarande lockar.

Det finns fler forskare som i likhet med Piltz antyder ett stort islamiskt inflytande i Skandinavien under vikingatiden. Den norske arkeologen Egil Mikkelsen har velat påpeka möjligheten av islamisk idéspridning, inte bara materiellt inflytande i form av mynt och föremål. Han har framhållit att det är tänkbart att det funnits islamisk verksamhet åtminstone i östra Skandinavien – framför allt Birka – under vikingatiden. Muslimer bör ha funnits i Birka, och kanske även mullor och liknande från omkring 890 och framåt.¹⁶⁷ Han stöder sig även på förekomster av torshammare och kors som ristats ovanpå de kufiska myntens Koraninskriftioner, något som han tolkar som att den islamiska läran var känd och att vissa ville markera sitt avstånd från den.¹⁶⁸ Islam kan därigenom ha varit en tredje komplicerande faktor vid sidan av fornnordisk religion och kristendom, åtminstone i Östsvetige, och något som kan ha försenat kristnandeprocessen.¹⁶⁹

Även i mer populär historieskrivning har man gått tillbaka på de nordisk-orientaliska kontakterna under 900-talet. I böcker som getts ut för att påvisa förbindelserna mellan Sverige och islam under lång tid, med syftet att problematisera svenskheten, tas gärna vikingatidens kontakter upp – det kan då betonas att den dåtida svenska överklassen fick orientaliska stilideal.¹⁷⁰

Islamologen Jan Hjärpe har emellertid noterat att de vikingatida förbindelserna gärna tas upp i högtidliga sammanhang när man velat betona svensk-islamiska kontakter genom historien. Då har man emellertid tenderat att utelämnat att dessa förbindelser trots allt var mycket kortvariga.¹⁷¹ Mats Roslund har på ett liknande sätt hävdad att det ökade intresset från 1980-talet och framåt för vikingatida kontakter med islam gör att man lätt överdriver dem. Det bottnar i goda intentioner, som dock innebär att en harmoniserande historiesyn förmed-

¹⁶⁶ Piltz 1998a, s. 36 f. Piltz resonemang tog fasta på den danske arkeologen Søren Nancke-Kroghs (mer begränsade) tolkning att hjälmar och andra gravfynd i Valsgärde och Vendel var sassanidiska, och slutpunkten på ett kulturutbyte mellan sassanidisk och germansk kultur med rötter i 200-talet: Nancke-Krogh 1984, s. 243, 245.

¹⁶⁷ Mikkelsen 1998, s. 46.

¹⁶⁸ Mikkelsen 1998, s. 47–50.

¹⁶⁹ Mikkelsen 1998, s. 49 f.

¹⁷⁰ Brynja 2003; Jansson I. 1992a, s. 74 ff. För en utomakademisk historieskrivning se Alakom 2000; där slaget vid Berda'a 943 tas upp som en av de tidigaste kontakterna mellan Sverige och Kurdistan, vilka sedan varat i över tusen år.

¹⁷¹ *Sverige och den islamiska världen* (2002), s. 37 f.

las där handel och fredliga möten står i centrum. Det var ju egentligen det ryska riket som hade merparten av förbindelserna med islam, medan Skandinavien befann sig i den yttersta periferin.¹⁷²

Det sätter fingret på en vidare fråga om hur man egentligen ska tolka frånvaro eller närvaro av forskning som betonar »svenska« kontakter med den islamiska världen under vikingatiden. Bör sådana tolkningar utan vidare ses som hälso- samt nydanande i relation till äldre tiders orientalistiska tankesamar, som att man påvisar andra aspekter i det »svenska« förflutna än det gängse västligt-europeiska? När allt kommer omkring kan ett framhävande av Kalifatets ekonomiska, kulturella och politiska makt, och att det hade ett stort inflytande över den »svenska« kulturen under vikingatiden, mycket väl förenas med en traditionellt orientalistisk världsbild. Ett centralt inslag i denna är ju att den islamiska civilisationen faktiskt stod på sin höjdpunkt just för tusen år sedan – men att den därefter stagnerade och öppnades för Västerlandets koloniasatoriska strävanden.¹⁷³

¹⁷² Roslund 2008, s. 129 f.

¹⁷³ Jfr Said (1978) 1997.

6. Avslutande diskussion

Rospigg, svensk, europé – en väv av distinktioner

Historieskrivningen om Sveriges – eller snarast »Sveriges« – förbindelser med områdena öster om Östersjön under vikingatiden har till stor del handlat om att åstadkomma en distinktion mellan det svenska och »det andra«. I det svenska har också inkluderats regionala underavdelningar som delvis getts en självständig roll i historien, såsom det gotländska. *Ruserna* har vanligen identifierats med svenskarna, men också med en svensk region: Roslagen. Och om vi vänder oss till »de andra«, så utgörs de till att börja med av allt det som *inte är etniskt svenskt*. Men det svenska har också inordnats i större gemenskaper, som var och en kontrasterats mot dem som fallit utanför. »De andra« är därför också alla de som *inte är nordbor eller skandinaver*: då är danskar, norrmän och islänningar inkluderade, medan finnarna vanligen ställts utanför denna kategori när man behandlat forntiden (särskilt i äldre historieskrivning). På nästa nivå är »de andra« de som *inte hör till germanerna*; nu inkluderas även tyskar, goter och engelsmän, medan balter, slaver, finnar och araber ställs utanför. Den översta etnisk-språkliga nivån – *indoeuropeerna* – har använts för att framhålla »svenskarnas« mångtusenåriga historia i »Sverige«, liksom för att skapa skillnader gentemot de närmaste icke-indoeuropeiska grannfolken: samerna och finnarna.

En annan och delvis överlappande kategori är religionen. Den protestantiska kristendomen var åtminstone en bra bit in på 1900-talet en självklart positiv företeelse i historieskrivningen, som betonade framgångar i kampen mot katoliker och ortodoxt kristna. För medeltidens del måste dock den svenska historieskrivningen inkludera katolicismen i det svenska, och överlag har det katolska rankats högre än östkristendomen eftersom det förra kopplats till den västliga, europeiska kultursfären. När det gäller islam, till sist, har inte historieskrivningen om svenska östfärder under vikingatid så mycket laborerat med en motsatsställning mellan kristenhet och islam, eftersom »svenskarna« då överlag ännu inte kristnats.

Vad beträffar den förkristna nordiska religionen har historieskrivningen alltid varit ambivalent. Å ena sidan har den betraktats som nationellt svensk, nordisk och germansk. Å andra sidan har den ansetts representera ett lägre utvecklingsstadium, en motsats till kultur och civilisation. Äldre tiders historieskrivare

har därför samtidigt romantiserat den fornnordiska religionen och framhållit dess barbariska sidor, varför de på olika sätt välkomnade Sveriges inträde i det civiliserade och kristna Väst.

Distinktionen mellan Väst och Öst framstår till sist som en synnerligen viktig princip i historieskrivningen. Trots de många exemplen på hur »Sverige« i hög grad var vänt mot »Orienten« eller »Östern« under vikingatiden, och trots att åtskilliga forskare påpekat att detta påverkade de dåvarande kulturella förhållandena kring Östersjön, har »Sverige« på något sätt ändå alltid betraktats som fast förankrat i den västliga kulturkretsen. I vissa sammanhang har det talats om en kulturgräns i Östersjön som gått flera tusen år bakåt i historien. Genom den allomfattande föreställningen om det aktiva Väst som penetrerar det outvecklade Öst har svenskarna getts en självklart privilegierad roll i relation till »östliga« folk, främst slaverna.

Ursprungsmyternas kronologi

I de nationella ursprungsberättelserna har det varit viktigt att på olika sätt geografiskt stadfästa ursprunget eller ursprunget. Till att börja med har man letat efter »vaggor« – ända sedan medeltiden har Mälardalen och framför allt Uppsala-trakten stått i centrum för historieskrivningen. Under andra hälften av 1900-talet har dock den arkeologiska och historiska forskningen till största delen övergivit tanken om att den svenska nationen skulle ha haft ett visst geografiskt ursprung, men synsättet är ytterst seglivat i mer populära sammanhang, vilket debatterna kring Västgötaskolan visar.

Detsamma gäller för migrationsmyterna. Den medeltida berättelsen om asarnas invandring österifrån, som vi finner hos Snorre Sturlasson under 1200-talet, präglade historieskrivningen långt in på 1800-talet. Sedan överskuggades den av den närmast rasbiologiska historieskrivningen om indoeuropéernas invandring. Först menade man att de kommit österifrån, sedan från söder.

Dessa argument och nya tolkningar av arkeologiska fynd ledde snart till att man övergick till att hävda att det i Sverige funnits en etnisk kontinuitet i befolkningen från äldre stenålder till våra dagar. Under 1900-talets lopp har till sist en naturgeografisk ursprungsberättelse överflyglat den etniska: de första svenskarna kom helt enkelt när landet befolkades efter istiden. I detta fall är ändå »Sverige« framställt som en sorts evig enhet.

Över huvud taget har man helst betraktat Sverige och övriga Skandinavien ur ett sådant perspektiv att anknytningarna söderut och västerut framhävts. I det sentida intresset för vikingatiden och medeltiden har man gärna betonat att Sverige grundades genom impulser från Västeuropa. Dock kan man på senare år märka ett visst ökat intresse för östliga – islamiska och ortodoxt kristna – influ-

enser. Det torde dels kunna förklaras med att Östeuropa »öppnats« efter murens fall, dels att intresset för islam ökat, inte minst genom invandringen till Sverige.

På grund av bristen på skriftliga källor som indikerar östligt kristnande har det legat nära till hands att betrakta den västliga missionen som den enda orsaken till kristendomens införande i Sverige. En annan förklaring, som är svårare att bevisa, är att det funnits en förförståelse av Sverige som en självklar del av Västeuropa, vilket kan ha påverkat bilden. Detta torde dock främst gälla äldre tiders forskning, och måhända även vår egen tids mer populära föreställningar. Det är nämligen svårt att påstå att frågan om eventuell östlig influens på Sveriges kristnande förbisetts i de senaste decenniernas forskning. Under 1900-talet – särskilt dess senare del – har den tagits upp av flera etablerade forskare.

I den svenska nationella myten har österledsfärderna under vikingatiden spelat en roll. Det kan knappast sägas att de hört till de mest framträdande elementen i svensk historienationalism, men en viss betydelse har de haft. Och de sätt som historieskrivningen skiftat på i fråga om österledsfärderna är i mångt och mycket en avspiegling av hur den nationella historieskrivningen överlag förändrats över tid.

Som jag nämnt tidigare vill jag betrakta den nationella myten som ett samlingsbegrepp, där skilda sätt att åskådliggöra det nationella förflutna samtidigt får plats. Jag har använt begreppet *diskurstyper* för att ringa in de huvudsakliga berättelseformerna. Vi har en *politisk-historisk diskurstyp* där det är rikets och statens ursprung som står i centrum. Denna historia består av konkreta händelser, som främst stått att finna i skriftliga källor av skilda slag. Det är historien om olika kungar, om namngivna stormän som farit i österled, det är historien om det svenska eller det ryska rikets grundande. Den politisk-historiska diskurstypen har alltid varit framträdande i beskrivningen av svensk vikingatid. Fram till ungefär 1800 var den i det närmaste allena rådande. Den tidens historieskrivning handlade nästan uteslutande om skilda händelser och personer, som beskrevs i en sorts krönikeform. Under 1800-talet växte dock den *etnisk-arkeologiska diskurstypen* fram och fick rollen som den mest betydelsefulla vad gäller forntiden. Nu var det viktigast att undersöka den svenska *etniska kategorins* historia. Hur länge hade svenskarna funnits i Sverige? Varifrån hade de kommit? Och när hade de begett sig över havet, exempelvis till det blivande Ryssland?

Ungefär runt sekelskiftet 1900 vinner åter den politisk-historiska diskurstypen mark. Under 1900-talets första hälft samregerar den med den etnisk-arkeologiska diskurstypen i en grandios förening; epoken utgör nationalismens höjdpunkt i Sverige. En variant av den politisk-historiska diskurstypen blir nu också starkare, nämligen den som betonar *ekonomin*: det tidiga svenska riket agerar gentemot andra inte bara med krig och diplomati, utan även genom en medveten handelspolitik.

Efter andra världskriget har både den etnisk-arkeologiska och den politisk-historiska diskurstypen delvis hamnat i bakvatten – men från 1980- och 1990-talen kan en viss uppgång åter skönjas. Något som emellertid hela tiden kvarstår är den *naturgeografiska* diskurstypen, som alltid funnits där som en självklar fond. Det nuvarande svenska territoriet inom 1809 års gränser har nämligen i oerhört många fall fortsatt att strukturera även analyser av epoker djupt ner i forntiden, långt innan man velat tidsfästa senare tiders folk och riken. Även historieskrivare som uttalat gått till angrepp mot äldre tiders spekulationer om riken och etniska grupper, har utan vidare utgått från 1809 års gränser. Sålunda har man talat om forntida kontakter över Östersjön som om de på något sätt ändå bedrevs mellan »Sverige« och »omvärlden«.

Krig eller fred i österled?

Det finns en dynamik mellan ett »krigsperspektiv« och ett »handelsperspektiv« i de senaste dryga hundra årens historieskrivning om forntiden. Fram till 1900-talets första del dominerade krigsperspektivet: politiska enheter eller folkslag ansågs till största delen ha interagerat genom krig och erövring. Till detta lades göticismens och romantikens idealisering av den hjältemodige forntidskrigaren, senare stereotypiserad som vikingen. Under senare delen av 1800-talet tänkte man också alltmer i termer av forntida herrefolk som spred sig till nya territorier genom att utrota, fördriva eller underkiva andra folk.

Under 1900-talets första del växte dock ett liberalt/ekonomistiskt handelsperspektiv fram, som betonade den inre och fredliga utvecklingen. Handeln blev den drivande kraften i utvecklingen även under vikingatiden. Ibland förenades det med en traditionell politisk-historisk nationalism, som hos Sture Bolin och Birger Nerman. Särskilt efter andra världskriget renodlades dock handelsperspektivet och kontrasterades mot krigsperspektivet, ibland i en sorts antinationalistisk och antiauktoritär anda. Mer eller mindre uttalat sågs handelsperspektivet som en modern historiesyn, som utgick från de breda strukturerna och vardagens människor, även om det också kunde föras fram i ett mer strukturellt sammanhang. Även idag kan detta betonande av fred och handel föras fram som något modernt, och som ett vällovligt motgift mot en vikingaromantik som ännu anses dominera i det allmänna medvetandet.¹

Under 1900-talets senaste decennier kan man dock iakttä en sorts renässans för krigsperspektivet. Främst utanför akademien frodas en stärkt, förnyad och ofta ytterst stereotyp vikingaromantik – även om det idag ofta handlar om ett mer upplevelseorienterat bruk av historien där man klär sig i vikingarnas kläder, lever i deras hus, lagar deras mat och bygger deras båtar.²

¹ Se Edquist 2009a, s. 342.

² Edquist 2009a, s. 342 ff.

Inom vetenskapen har krigsperspektivet också vunnit ny mark, om än i regel utifrån helt andra perspektiv än det tidiga 1900-talets. Delvis är det en reaktion mot det liberala handelsperspektivet, där man överlag vill återupprätta de politiska skeendenas betydelse i historien. Man lyfter också ofta fram att även handeln faktiskt bedrevs sammanvävd med krig och konflikt. Ibland görs det i historiematerialistisk tappning, där man överlag betonar konflikt i alla samhällsfärer, och där det liberal-ekonomistiska handelsperspektivet anses vara idealiserande. Så finns också ett antropologiskt perspektiv, som inte minst tar fasta på att det forntida samhället, särskilt inom eliten, hade en krigisk karaktär – att det rådde en kultur genomsyrad av krigiska ideal och symboler.

Etnicitet förr och idag – en fråga om intellektuell strategi

De senaste decenniernas arkeologiska forskning har tagit avstånd från tidigare etnocentriska och nationalistiska tolkningar, och åtskilliga studier innehåller en mer eller mindre utförlig historiografisk genomgång av äldre forskningsresultat. I den här texten har jag försökt undvika lockelsen att bara räkna upp exempel på hur nationalistiska och trångsynta tidigare forskare varit. Det är lätt att vara efterklok och att utifrån sin egen tids självklara värderingar uppträda dömande i analyser av forna tiders historieskrivare. Att historiker och arkeologer under 1800-talet och 1900-talets första hälft nästan axiomatiskt tänkte i termer av etnicitet eller nationalitet som överordnade kategorier för att dela in människor, är synnerligen enkelt att belägga i källmaterialet. Det är på gränsen till banalt att ens påpeka det.

Självklart var de snärjda i sin tids värderingar – precis som vi är. I en sentida iver att dekonstruera nationsbegreppen eller de etniska kategorierna finns dock en risk att man går en smula för långt. Kanske finns också en viss tendens att överbetona den egna nationens rastänkande och extremnationalism. I Sverige lyfter man gärna fram att vi hade det första rasbiologiska institutet.³ För Danmarks del menar historiker att det där finns en motsvarande självtillräcklighet som varit starkare än någon annanstans – grundad i en föreställning om att danskarna alltid varit ett homogent folk.⁴

Bland dagens akademiska forskare dominerar ett kritiskt förhållningssätt till nationalism och etniska ideologier – och det är precis så som det ska vara. Men det kan riskera att ibland medföra en forskning som försöker finna det man *vill* finna i det förflutna. Medan vissa av det tidiga 1900-talets forskare *ville* komma fram till att svenskar grundade Ryssland, så kan man ana en tendens inom en del av dagens forskning att överbetona kulturell och etnisk mångfald liksom flytande identiteter under forntiden. I båda dessa fall handlar det säkert till stor del om

³ T.ex. Hagerman 2006, s. 369.

⁴ Jensen K. 1998, s. 101.

något omedvetet – man är självklart en del av sin samtid och den internaliserade förförståelsen präglar ens forskning.

Även en person som Ture J. Arne, som var relativt försiktig i de etniska och nationella tolkningarna jämfört med exempelvis Birger Nerman, ansåg det vara självklart att det upprättats »svenska« kolonier österut. Hans resultat användes också av andra som gick längre i tolkningarna.

Det är alltså svårt som nutida forskare att inte mellan raderna falla in i en sorts fördömande av det tidiga 1900-talets forskare och intellektuella för att de satte det etniska och nationella så högt. Vi vet ju, vi upplysta i det tidiga 2000-talet, att nationer, etniciteter och alla former av identitetsprojekt är sociala konstruktioner som inte på något sätt är naturgivna.

Men frågan är om man inte i sin strävan att dekonstruera tidigare spår av nationalitet och etnicitet ibland blivit alltför mån om att visa att »verkligheten« snarast var den motsatta. Ofta strävar forskarna efter att visa att det inte alls fanns några sammanhängande etniska och nationella identiteter under förmodern tid. De får då problem med att förklara de grupp-kategorier under medeltiden eller den tidigmoderna tiden som åtminstone delvis tycks ha beröringspunkter med det vi kallar etnicitet och nationalitet. Alltför schablonmässiga varianter av den modernistiska skolan i nationalism- och etnicitetsforskningen riskerar därför snarast att slå över i sin motsats, eftersom de blir enkla att slå håll på.

Många menar att det bästa sättet är att så väl som möjligt ta reda på *hur det faktiskt var*. Vad betydde de etniska termerna i det förflutna, vad innebar det att vara ett »folk« eller en »nation« under medeltiden? Målet är här att nå en förståelse av dessa termers betydelse i deras rätta historiska sammanhang, utan att missfärgas av den moderna tidens föreställningar.⁵ Jag tycker att detta synsätt är sympatiskt. Men är det ett möjligt projekt? Finns det förutsättningar för att en mer vetenskapligt rimlig syn på vad exempelvis begreppet »svear« betydde på 800-talet kan slå igenom? Om det *inte* kan kopplas samman med *vår* tids föreställning om svenskhet – kommer det då inte att försvinna i all annan mängd historisk information som upplevs som irrelevant för samtida identitetsprojekt?

Jag tror i stället att man kan gå ännu längre. Det som krävs är att man tar itu med en ännu mer seglivad utgångspunkt i vårt umgänge med historien, nämligen den att det förflutna i realiteten framför allt förstås och används för att *be-kräfta* vår tids förhållanden och sätt att tänka. (I stället för att man genom att betrakta det förflutnas mångfald inser att vår tid är föränderlig och att våra institutioner och föreställningar minst av allt är eviga och nödvändiga.) Det är därför som frågan om nationella och etniska kategorier i det förflutna är sprängstoff. Snarare än att hoppas att en viss tolkning av forntidens etniska förhållanden kan hjälpa eller stjäla vår tids föreställningar om nationer och folk, bör man fråga

⁵ T.ex. Geary 2002; Wallerström 2006.

sig: påverkas dagens nationella och etniska identitetsprojekt av hur de »verkliga« förhållandena var för tusen år sedan? Och finns inte en risk att en aldrig så sofistikerad tolkning ändå kommer att förvridas till oigenkännlighet, eftersom de bakomliggande syftena med kunskapsstoffet är så olika?

Som forskare har man att förhålla sig till hermeneutikens klassiska modell där man själv utifrån sin samtida förståelse ska möta den förflutna verklighet som kan rekonstrueras ur källorna, och låta de båda horisonterna smälta samman. Men vi har också att räkna med en tredje faktor, nämligen de redan tjocka lager av tidigare historieskrivning som präglar inte bara forskningens egna traditioner utan än mer de populära föreställningarna kring det man studerar. Denna tredje faktor är särskilt central i fråga om vikingatiden och epoken däromkring, med tanke på hur ideologiskt laddade många av de frågor som aktualiseras är. Nutidens forskare är nästan alltid medvetna om att det inte räcker med att i strikt mening försöka ge en så neutral eller sanningsenlig bild som möjligt av det förflutna. De placerar också in sig själva i en ständigt pågående historiekulturell diskussion om förhistorien, och i vidare mening i en sorts samhälleligt samtal om nationer och etniska kategorier. De är kort sagt medvetna om att deras kunskapsproduktion inte sker i ett vakuum.

Det finns därför en helt förståelig tendens att överbetona antingen den kritiska, dekonstruerande tendensen visavi det etniska – »det fanns *inte* något Sverige under vikingatiden« – eller att man försöker sätta upp motbilder: »Östersjöområdet var en mångkulturell smältdegel« eller »samerna har levt i sitt land i 10 000 år, mycket längre än svenskarna«. Båda resonemangen är ytterst begripliga som korrektiv mot vad man uppfattar som en dominerande svensknationalistisk myt. Den sistnämnda strategin, där man arbetar med motbilder, är vällovlig men använder sig av anakronistiska tankefigurer kring identiteter. Den förra, dekonstruerande varianten kan också bli så renodlad att den lätt kan misstänkas för att vara en sorts partsinlaga – även om den kanske ändå är helt riktig i sak. Vad båda varianterna gör, är dock att hela tiden föra upp de gamla problemställningarna i rampljuset. Etnicitet görs till en central fråga. Är det egentligen en bra strategi?

Vi funderar alltså som forskare lite till mans hur vi – utifrån vår privilegierade position på kunskapsfältet – bäst ska ta vårt ansvar och motverka de ännu rådande vrångbilderna kring etnicitet och nationalitet (samtidigt som vi inte ska bryta mot några vetenskapliga normer). Jag avser här både den högerextrema formen i exempelvis Sverigedemokraternas skepnad, som dess mer vardagliga, outtalade och allmänt utbredda former.

Den mer vardagliga, »banala« och outtalade nationalismen torde möta sitt starkaste motstånd från en ganska liten grupp av intellektuella och akademiker – som jag själv. Det är ett dilemma. Kritiken mot banal nationalism som florerar inom akademien har knappast någon bas i det politiska livet, där det finns en

sorts konsensus om att det rätta medlet mot den »farliga« nationalismen är en »god« nationalkänsla. Etnotismens strategi dominerar där: man vill inte betrakta den »progressiva« etniciteten som problematisk – tvärtom.⁶

Ska vi sålunda fortsätta att bidra med motbilder? Eller ska vi försöka ignorera hela frågan om etnicitet och nationalitet i det förflutna? Eller bör vi pröva en tredje väg: att lägga krafterna på ett mer »metahistoriskt« plan och argumentera för att historien innehåller så mycket mer än redskap för att upprätthålla våra dagars gruppidentiteter?

⁶ Edquist 2008.

Tack

Detta arbete har möjliggjorts tack vare Östersjöstiftelsen, som finansierat forskningsprojektet *Historia i österled: konstruktioner av Sveriges ursprung i ett Östersjösammanhang* vid Södertörns högskola. Jag vill tacka alla dem som i stort och smått gett värdefulla synpunkter på arbetet. Lars Hermanson, Göteborgs universitet, bör särskilt nämnas eftersom han läst manus i dess helhet och givetvis kommit med goda råd. Jag vill också tacka Södertörns högskolas publikationskommitté för att boken kan ges ut och för värdefull språklig putsning av texten. Även under utgivningsprocessen har jag fått mig åtskilliga nyttiga textkommentarer till dels, först från den utsedde externe lektören Ingmar Jansson, och i slutskedet från Carl Cederberg. Men eventuella kvarvarande fel och brister ansvarar jag förstås för ensam.

Samuel Edquist

Referenser

- Alakom, Rohat 2000, *Svensk-kurdiska kontakter under tusen år*, Spånga: Apec.
- Alkarp, Magnus 2009, *Det Gamla Uppsala: berättelser & metamorfoser kring en alldeles särskild plats*, Uppsala: Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet.
- Almgren, Oscar 1914, »De pågående undersökningarna om Sveriges första bebyggelse. Installationsföreläsning vid Uppsala universitet den 15 jan. 1914«, *Fornvännen* 9 (1914), s. 1–16.
- Ambrosiani, Björn 1958, »Darsgårdekomplexet. En preliminär rapport«, *Fornvännen* 53 (1958), s. 161–176.
- Ambrosiani, Björn 1959, »Keramikboplatsen på Hamnbrinken vid Darsgårde«, *Tor* 5 (1959), s. 108–128.
- Ambrosiani, Björn 1988, *Birka*, Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Ambrosiani, Kristina 1982, »Vikingatida kammar i öst och väst. Ett diskussionsinlägg«, *Fornvännen* 77 (1982), s. 180–183.
- Amundsen, Arne Bugge 2002, »Naturvandring eller indre reise? Moderne norske pilegrimer i ideologisk dobbeltlys«, i Anne Eriksen, Jan Garnert & Torunn Selberg (red.), *Historien in på livet. Diskussioner om kulturarv och minnespolitik*, Lund: Nordic Academic Press, s. 147–171.
- Androshchuk, Fedir 2008, »Vikings in the East«, i Stefan Brink & Neil S. Price (red.), *The Viking world*, London: Routledge, s. 517–542.
- Arbman, Holger 1926, »Bidrag till kännedomen om det äldsta Sigtuna. Undersökningar sommaren 1925«, *Fornvännen* 21 (1926), s. 171–195.
- Arbman, Holger 1936, »Svenskarna söder om Östersjön«, i *Nordisk kultur: samlingsverk*, 1: *Befolkning i oldtiden*, red. Haakon Shetelig, Stockholm: Bonniers, s. 100–104.
- Arbman, Holger 1939, *Birka. Sveriges äldsta handelsstad*, Stockholm: Bokförlags Aktiebolaget Thule.
- Arbman, Holger 1947, »Forntiden«, i *Sveriges historia genom tiderna. 1, Forntiden och medeltiden*, Stockholm: Saxon & Lindström, s. 11–152.
- Arbman, Holger 1955, *Svear i österviking*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Arbman, Holger 1960, »Skandinavische Handwerk in Russland zur Wikingerzeit«, *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1959, s. 110–135.
- Arbman, Holger 1962a, *Vikingarna. Härnadståg, handelsvägar, kultur*, Stockholm: Bonniers.

- Arbman, Holger 1962b, »Sverige och östern under vikingatiden«, i *Proxima Thule. Sverige och Europa under forntid och medeltid. Hyllningsskrift till H.M. Konungen den 11 november 1962*, utg. av Svenska arkeologiska samfundet, Stockholm: Norstedts, s. 156–166.
- Arne, Ture J. 1907, »En svensk runinskrift i Sydryssland«, *Fornvännen* 2 (1907), s. 204. [signatur T. J. A. under »Notiser«]
- Arne, Ture J. 1911, »Sveriges förbindelser med östern under vikingatiden. Ett arkeologiskt bidrag«, *Fornvännen* 6 (1911), s. 1–66.
- Arne, Ture J. 1912a, »Rysk-byzantinska målningar i en gotlandskyrka«, *Fornvännen* 7 (1912), s. 57–64.
- Arne, Ture J. 1912b, »Viktdosan från Sigtuna«, *Fornvännen* 7 (1912), s. 64–66.
- Arne, Ture J. 1912c, »Ein persisches Gewichtssystem in Schweden«, *Orientalisches Archiv*, II, Leipzig, 1912, s. 122–127.
- Arne, Ture J. 1914a, *La Suède et l'Orient. Études archéologiques sur les relations de la Suède et de l'Orient pendant l'âge des vikings*, Uppsala: K.W. Appelberg.
- Arne, Ture J. 1914b, »Den svenska runstenen från ön Berezan utanför Dnjeprmyningen. Referat efter prof. F. Brauns redogörelse i Ryska arkeol. kommissionens meddelanden 1907«, *Fornvännen* 9 (1914), s. 44–48.
- Arne, Ture J. 1915, »Några ryska helgonbilder i svenska samlingar«, *Fornvännen* 10 (1915), s. 117–148.
- Arne, Ture J. 1917, *Det stora Svitjod. Essayer om gångna tiders svensk-ryska kulturförbindelser*, Stockholm: Hugo Gebers förlag.
- Arne, Ture J. 1918a, »Ett svenskt gravfält i guvernementet Jaroslavl, Ryssland«, *Fornvännen* 13 (1918), s. 31–47.
- Arne, Ture J. 1918b, »Viktenheterna i Sverige under vikingatiden«, *Fornvännen* 13 (1918), s. 61–64.
- Arne, Ture J. 1919a, »Stendösar från järnåldern«, *Fornvännen* 14 (1919), s. 127–139.
- Arne, Ture J. 1919b, »Viktsenheter i Sverige under vikingatiden. II«, *Fornvännen* 14 (1919), s. 241–245.
- Arne, Ture J. 1932, »Rus erövring av Berda'a år 943. Ibn Miskaweichs berättelse om ett vikingatåg«, *Fornvännen* 27 (1932), s. 211–219.
- Arne, Ture J. 1934, »Hans Hildebrand som förhistoriker. Anförande i Svenska fornminnesföreningen den 4 okt. 1934«, *Fornvännen* 29 (1934), s. 317–326.
- Arne, Ture J. 1940, »De svenska fynden i guv. Vladimir, Ryssland«, *Fornvännen* 35 (1940), s. 155–166.
- Arne, Ture J. 1941a, »Ibn-Fadlans resa till Bulgar. En nyupptäckt handskrift«, *Fornvännen* 36 (1941), s. 193–212.
- Arne, Ture J. 1941b, »Nytt från Novgorod«, *Fornvännen* 36 (1941), s. 365–366.
- Arne, Ture J. 1942, »In memoriam. Professor F. Braun«, *Fornvännen* 37 (1942), s. 375–377.
- Arne, Ture J. 1943, »Urinnevånare och kulturbärare«, *Fornvännen* 38 (1943), s. 133–145.

- Arne, Ture J. 1944, *Europa upptäcker Ryssland*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Arne, Ture J. 1946, »Birkagraven nr 632 och kejsar Theophilos' mynt«, *Fornvännen* 41 (1946), s. 216–232.
- Arne, Ture J. 1947a, »'Austr i Karusm' och Särklandsnamnet«, *Fornvännen* 42 (1947), s. 290–305.
- Arne, Ture J. 1947b, »Biskop Osmund«, *Fornvännen* 42 (1947), s. 54–56.
- Arne, Ture J. 1952a, *Svenskarna och Österlandet*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Arne, Ture J. 1952b, »Det vikingatida Gnezdovo, Smolensks föregångare«, i Mårten Stenberger (red.), *Arkeologiska forskningar och fynd. Studier utgivna med anledning av H.M. konung Gustaf VI Adolfs sjuttioårsdag 11.11.1952*, Stockholm: Svenska arkeologiska samfundet, s. 335–344.
- Arne, Ture J. 1952c, »Die Warägerfrage und die sowjetrussische Forschung«, *Acta archaeologica* [København] 23 (1952), s. 138–147.
- Arne, Ture J. 1956, recension av Holger Arbmans *Svear i österviking*, *Fornvännen* 51 (1956), s. 293–295.
- Arne, Ture J. 1962, »Was bedeutet das Vorkommen von Nickel in frühgeschichtlichen eisernen Gegenständen?«, *Fornvännen* 57 (1962), s. 335–337.
- Arvidsson, Stefan 2000, *Ariska idoler. Den indoeuropeiska mytologin som ideologi och vetenskap*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Arwidsson, Greta 1940, »De finländska runda spännena med ornering i sen stil II«, *Fornvännen* 35 (1940), s. 121–128.
- Askeberg, Fritz 1944, *Norden och kontinenten i gammal tid. Studier i forngermansk kulturhistoria*, Uppsala.
- Aspelin, J. R. 1913, »Erik Emundsson i Österled och ryska rikets grundläggning«, i *Opuscula archæologica Oscari Montelio septuagenario dicata d. IX m. sept. a. MCMXIII.*, Stockholm: Ivar Haeggström, s. 359–364.
- Atkinson, John A., Iain Banks & Jerry O'Sullivan (ed.) 1996, *Nationalism and archaeology. Scottish Archaeological Forum*, Glasgow: Cruithne Press.
- Avdusin, Daniil 1969, »Smolensk and the Varangians according to Archaeological Data«, *Norwegian archaeological review* 2 (1969), s. 52–62.
- Avdusin, D. A. & T. A. Puškina 1988, »Three chamber graves at Gniozdovo«, *Fornvännen* 83 (1988), s. 20–33.
- Bagge, Axel 1947, »Nya fynd och forskningar rörande Sveriges äldsta bebyggelse«, *Fornvännen* 42 (1947), s. 354–358.
- Banks, Marcus 1996, *Ethnicity: anthropological constructions*, London: Routledge.
- Baudou, Evert 1953, »De svenska holkyxorna under bronsåldern«, *Fornvännen* 48 (1953), s. 241–261.
- Baudou, Evert 1956, »Regionala grupper i Norden under yngre bronsåldern«, *Fornvännen* 51 (1956), s. 19–36.
- Baudou, Evert 1997, *Gustaf Hallström – arkeolog i världskrigens epok*, Vitterhetsakademins serie Svenska lärde, Stockholm: Natur och Kultur.

- Baudou, Evert 2000, »Nationalismen i den svenska arkeologin under 1900-talet«, *Fornvännen* 95 (2000), s. 35–41.
- Baudou, Evert 2001, »Svar till Bozena Werbart angående nationalismen i den svenska arkeologin under 1900-talet«, *Fornvännen* 96 (2001), s. 35–38.
- Baudou, Evert 2002a, »Arkeologi och politik i Sverige 1921–1945«, *Kungl. Vitterhets historie och antikvitetsakademiens årsbok* 2002, s. 57–68.
- Baudou, Evert 2002b, »Åberg, Montelius och Kossinna«, *Fornvännen* 97 (2002), s. 177–190.
- Baudou, Evert 2004, *Den nordiska arkeologin – historia och tolkningar*, Vitterhetsakademiens serie Svenska lärde, Stockholm: Natur och Kultur.
- Baudou, Evert 2005, »Kossinna meets the Nordic archaeologists«, i *Current Swedish archaeology* 13 (2005), s. 121–139.
- Beckman, Lars 1957, »AB0 blood groups of northern and central Sweden«, *Hereditas* 43 (1957), s. 423–440.
- Bennett, Agneta 1975, »Nyupptäckta svenska tarandgravar«, *Fornvännen* 70 (1975), s. 59–67.
- Berg, Anne 2011, *Kampen om befolkningen: Den svenska nationsformeringens utveckling och sociopolitiska förutsättningar ca 1780–1860*, Uppsala: Uppsala universitet.
- Beskow, Per 1994, »Runor och liturgi«, i Per Beskow & Reinhart Staats, *Nordens kristnande i europeiskt perspektiv: tre uppsatser*, Skara: Viktoria, s. 16–36.
- Björnsson, Anders 1980, *Mot det inre och yttre Ryssland. Dokument från folkbeväringskampanjen i Sverige under 1800-talet, utgivna och kommenterade av Anders Björnsson*, Historiska småskrifter, Stockholm: Ordfront/Arkivet för folkets historia.
- Bliujienė, Audronė 2001, »Curonian bead sets with bronze spacer plates and their Scandinavian parallels«, *Fornvännen* 96 (2001), s. 235–242.
- Blomqvist, Håkan 2006, *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen*, Stockholm: Carlsson.
- Bolin, Sture 1939, »Muhammed, Karl den store och Rurik«, *Scandia* 12 (1939), s. 181–222.
- Bolin, Sture 1945, »Gotlands vikingatidsskatter och världshandeln«, i *Boken om Gotland. Minnesskrift med anledning av Gotlands återförening med Sverige genom freden i Brömsebro den 13 augusti 1645. Del 1: Gotlands historia fram till år 1645*, red. Mårten Stenberger, Visby, s. 125–137.
- Bonnier, Ann Catherine 1989, »Sigtuna och kyrkorna«, i Sten Tesch (red.), *Avstamp för en ny Sigtunaforskning. 18 forskare om Sigtuna. Heldagseminarium kring Sigtunaforskning den 26 november 1987 Gröna Ladan, Sigtuna*, Sigtuna: Kommittén för Sigtunaforskning, s. 9–15.
- Braun, F. 1910, »Hvem var Yngvarr enn viðförlri? Ett bidrag till Sveriges historia under XI århundradets första hälft«, *Fornvännen* 5 (1910), s. 99–118.
- Bruce-Mitford, Rupert 1948, »Sutton Hoo och Sverige«, *Ord & Bild* 57 (1948), s. 94–104.

- Brynja, Elisabeth 2003, »Via Volga. Om möten mellan nordbor och araber under vikingatiden«, i Jan Hjärpe m.fl., *Vi har ju mötts förr*, Skara: Västergötlands museum, s. 13–25.
- Brøndsted, J., Sune Lindqvist, Haakon Shetelig & Roar Skovmand 1940, »Vikingetogene«, i Wilhelm Carlgren (red.), *Omstridda spörsmål i Nordens historia I*, Föreningarna Nordens historiska publikationer 2, Köbenhavn, s. 9–30.
- Bågenholm, Gösta 2000, »Framgångsrikt liljestensseminarium – men liljestenarnas framtid är trots det osäker«, *Fornvännen* 95 (2000), s. 192–195.
- Callmer, Johan 1971, »Comments on Daniil Avdusin, *Smolensk and the Varangians according to Archaeological Data*«, *Norwegian archaeological review* 4 (1971), s. 65–68.
- Callmer, Johan 1976, »Oriental coins and the beginning of the Viking period«, *Fornvännen* 71 (1976), s. 175–185.
- Callmer, Johan 1992, »Interaction between Ethnical Groups in the Baltic Region in the Late Iron Age«, i Birgitta Hårdh & Bożena Wyszomirska-Werbar (ed.), *Contacts across the Baltic Sea during the Late Iron Age (5th–12th centuries)*. *Baltic Sea Conference, Lund October 25–27, 1991*, Report series 43, Lund: Arkeologiska institutionen, Lunds universitet, s. 99–107.
- Callmer, Johan 1994, »Interaktion mellan etniska grupper i Östersjöområdet i yngre järnåldern«, i Lars-Erik Edlund (red.), *Kulturgränser – myt eller verklighet? En artikelsamling*, Diabas 4, Umeå: Institutionen för nordiska språk, Umeå universitet, s. 51–78.
- Callmer, Johan 2000, »The archaeology of the early Rus' c. A.D. 500–900«, *Medieval Scandinavia* 13 (2000), s. 7–63.
- Carlemalm, Christina 1998, »Vikingar på Volga – saga och verklighet...«, i *Aktuell Arkeologi VI*, red. Christina Fredengren & Ilse Tarsala, Stockholm archaeological reports 35, Stockholm: Arkeologiska institutionen, Stockholms universitet, s. 15–30.
- Carlsson, Anders 1983, »Djurhuvudformiga spännen – produktion och konsumtion«, i Ingmar Jansson (red.), *Gutar och vikingar*, Stockholm: Statens historiska museum, s. 191–206.
- Cassel, Kerstin 2000, »Where Are We Going? Attitudes Towards Migrations in Archaeological Thought«, i *Current Swedish Archaeology* 8 (2000), s. 33–49.
- Cederlund, Carl Olof 1980, »Bulverketbåten – en modell för dokumentation av båt- och fartygslämningar«, *Fornvännen* 75 (1980), s. 30–43.
- Cederlund, Carl Olof 1995, »Vad är marinarkeologi? En studie av ideologiska och symbolistiska tendenser i svensk marinarkeologi – byggd på litteratur publicerad 1986–1990«, *Meta* nr 2, 1995, s. 46–65.
- Cederlund, Carl Olof 1997, *Nationalism eller vetenskap? Svensk marinarkeologi i ideologisk belysning*, Stockholm: Carlsson.
- Cleve, Nils 1936, »Svenskarna i Finlands järnåldersbebyggelse«, i *Nordisk kultur: samlingsverk*, 1: *Befolkning i oldtiden*, red. Haakon Shetelig, Stockholm: Bonniers, s. 93–99.

- Cornell, Per, Ulf Borelius, Dan Kresa & Thomas Backlund 2009, »Kossinna, the Nordische Gedanke, and Swedish archaeology: discourse and politics in German and Swedish archaeology 1900–1950«, *Current Swedish archaeology* 15/16 (2007/2008), s. 37–59.
- Coser, Lewis A. 1992, »Introduction: Maurice Halbwachs 1877–1945«, i Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*, ed. Lewis A. Coser, Chicago & London: The University of Chicago Press, s. 1–34.
- Cutler, Anthony 1969, »Garda, Källunge and the Byzantine Tradition on Gotland«, *The Art Bulletin* 51 (1969), s. 257–266.
- Dahlberg, Hans 1992, *Östersjön – Vallgrav och förbindelselänk*, Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Dahlberg, Markus 2001, »Liljestenar och källkritik«, *Fornvännen* 96 (2001), s. 102–106.
- Davidan, Olga 1982, »Om hantverkets utveckling i Staraja Ladoga«, *Fornvännen* 77 (1982), s. 170–179.
- De Brun, Frans 1917, »Viktsenheterna i Sverige under vikingatiden«, *Fornvännen* 12 (1917), s. 56–66.
- De Brun, Frans 1919, »Viktsenheterna i Sverige under vikingatiden. II« *Fornvännen* 14 (1919), s. 232–240.
- Díaz-Andreu, Margarita & Timothy Champion (ed.) 1996, *Nationalism and archaeology in Europe*, London: UCL Press.
- Drangel, Louise 1976, *Den kämpande demokratin. En studie i antinazistisk opinionsrörelse 1935–1945*, Stockholm: Liber.
- Drobin, Ulf 1989, »Indoeuropéerna i myt och forskning«, i Lars Larsson & Bozena Wyszomirska (red.), *Arkeologi och religion. Rapport från arkeologidagarna 16–18 januari 1989*, Report series 34, Lund: Arkeologiska institutionen, Lunds universitet, s. 43–55.
- Duczko, Wladyslaw 1983, »Slaviskt och gotländskt smide i ädla metaller«, i Ingmar Jansson (red.), *Gutar och vikingar*, Stockholm: Statens historiska museum, s. 329–356.
- Duczko, Wladyslaw 2004, *Viking Rus: Studies on the Presence of Scandinavians in Eastern Europe*, Leiden & Boston: Brill.
- Edberg, Rune (red.) 1998, *En vikingafärd genom Ryssland och Ukraina*, Sigtuna Museers skriftserie 8, Sigtuna: Sigtuna Museer.
- Edberg, Rune 1994, *Expedition Holmgård: vikingabåten Aifurs färd från Sigtuna till Novgorod. Ett arkeologiskt äventyr*, Sigtuna Museers skriftserie 5, Sigtuna: Sigtuna Museer.
- Edberg, Rune 1995, »Låt det gunga om båtärkeologin. Några erfarenheter från Expedition Holmgård«, *Fornvännen* 90 (1995), s. 147–156.
- Edberg, Rune 1996, »Vikingar mot strömmen. Några synpunkter på möjliga och omöjliga skepp vid färder i hemmavatten och i österled«, *Fornvännen* 91 (1996), s. 37–42.

- Edberg, Rune 1997a, *Ingegerd, Olof Skötkonungs dotter. Ett kvinnoöde från vikingatiden*, Sigtuna Museers skriftserie 6, Sigtuna: Sigtuna Museer.
- Edberg, Rune 1997b, »Skenheligt om båtärkeologi. Ett svar till Christer Westerdahl«, *Fornvännen* 92 (1997), s. 61–62.
- Edberg, Rune 1999a, »Med Aifur till Aifur. Slutrapport från en experimentell österledsfärd«, *Fornvännen* 94 (1999), s. 1–12.
- Edberg, Rune 1999b, »Krigaramuletter från Rus' i Sigtunas svarta jord«, *Fornvännen* 94 (1999), s. 245–253.
- Edberg, Rune 2001, *Vägen till Palteskiuborg*, Meddelanden och rapporter från Sigtuna museer 5, Sigtuna: Sigtuna museer.
- Edberg, Rune 2002, *Färder i österled. Experiment, källor, myter och analogier*. Stockholm Marine Archaeology Reports 2, Stockholm: Dept. of Archaeology, University of Stockholm.
- Edberg, Rune 2004, »Dnjeprs försvunna forsar fångslar vikingaforskare«, *Populär Arkeologi* nr 4, 2004, s. 34–36.
- Edberg, Rune 2005, *Samtidsarkeologi och moderna vikingafärder. Perspektiv på arbetena Vikingaskeppet Ormen Friskes undergång och Färder i österled*, Stockholm Marine Archaeology Reports 4, Huddinge.
- Edquist, Samuel 2001, *Nyktra svenskar. Godtemplarrörelsen och den nationella identiteten 1879–1918*, Uppsala: Uppsala universitet.
- Edquist, Samuel 2004, »Mandom, mod och Jan Guillou – om historieturism, vikingafeminism och konungahistoriens återkomst«, *Röda Rummet* nr 3–4, 2004, s. 15–19.
- Edquist, Samuel 2008, »En folklig svenskhet? Nationalismen och folkkrörelserna i vår tid«, i Urban Lundberg & Mattias Tydén (red.), *Sverigebilder. Det nationellas betydelse i politik och vardag*, Framtidens samhälle 12, Stockholm: Institutet för framtidsstudier, s. 29–48.
- Edquist, Samuel 2009a, *En folklig historia. Historieskrivningen i studieförbund och hembygdsrörelse*, Umeå: Boréa Bokförlag.
- Edquist, Samuel 2009b, »I Tjelvars fotspår. Moderna ursprungsmyter om Gotland«, i Samuel Edquist, Lars Hermanson & Stefan Johansson (red.), *Tankar om ursprung. Fortiden och medeltiden i nordisk historieanvändning*, Stockholm: Statens historiska museum, s. 291–310.
- Ekblom, Richard 1915, *Rus – et vareg – dans les noms de lieux de la région de Novgorod*, Stockholm: Norstedt, 1915.
- Ekblom, Richard 1921, »Nordbor och västslaver för tusen år sedan«, *Fornvännen* 16 (1921), s. 236–249.
- Ekbo, Sven 2000, »Finnish *Ruotsi* and Swedish *Roslagen* – what sort of connection?«, *Mediaeval Scandinavia* 13 (2000), s. 64–69.
- Ekholm, Gunnar 1917, »Sveriges äldsta förbindelser med Östeuropa enligt forskningens senaste resultat«, *Ord & Bild* 26 (1917), s. 129–136.

- Ekholm, Gunnar 1918a, »Folkvandringstidens guldringar. Deras utveckling och släktskapsförhållanden«, *Fornvännen* 13 (1918), s. 53–60.
- Ekholm, Gunnar 1918b, »Till frågan om de ovala spännbucklornas uppkomst«, *Fornvännen* 13 (1918), s. 78–83.
- Ekholm, Gunnar 1920, »Det baltiska kulturområdet«, *Fornvännen* 15 (1920), s. 207–217.
- Ekholm, Gunnar 1921, »När kommo svenskarne till Finland?«, *Fornvännen* 16 (1921), s. 48–60.
- Ekholm, Gunnar 1922, »Finländska stenåldersfrågor ur svensk synpunkt«, *Fornvännen* 17 (1922), s. 141–157.
- Ekholm, Gunnar 1923, »De arkeologisk-etnologiska problemen i Östersjöområdet«, *Ymer* 43 (1923), s. 51–80.
- Ekholm, Gunnar 1935, *Fortid och fornforskning i Skandinavien*, Stockholm: Bonniers.
- Ekholm, Gunnar 1938, *Från urtid till historia i Norden. Översikt av de nordiska folkens uppkomsthistoria enligt senaste forskningsresultat*, Studentföreningen Verdandis småskrifter 404, Stockholm: Bonniers.
- Ekholm, Gunnar 1956, »De orientaliska glasens vägar mot Norden«, *Fornvännen* 51 (1956), s. 246–266.
- Ekholm, Gunnar 1960, »Ett påpekande i anslutning till publiceringen av Sætrangfyndet«, *Fornvännen* 55 (1960), s. 206–207.
- Elvander, Nils 1961, *Harald Hjärke och konservatismen. Konservativ idédebatt i Sverige 1865–1922*, Uppsala: Uppsala universitet.
- Engel, Carl 1932, »Das vierstöckige Gräberfeld von Linkuhnen«, *Fornvännen* 27 (1932), s. 168–177.
- Fairclough, Norman 2001, *Language and Power*, 2nd ed. [1989], Harlow: Longman.
- Falck, Waldemar 1976, »Medeltidsarkeologi på Gotland«, *Fornvännen* 71 (1976), s. 4–22.
- Fataburen* 1908
- Feldt, Björn 2003, »Tarandgravar. En ny gravtyp i en tid av förändrade samhällsstrukturer«, *Fornvännen* 97 (2002), s. 13–25.
- Fewster, Derek 2006, *Visions of past glory. Nationalism and the construction of early Finnish history*, Helsinki: Finnish Literature Society.
- Floderus, Erik 1931, »De nyaste utgrävningarna i Hedeby. Referat av föredrag, hållet vid Svenska fornminnesföreningens sammanträde den 2 dec. 1930«, *Fornvännen* 26 (1931), s. 238–242.
- Floderus, Erik 1935, »Nya bidrag till kännedomen om Sigtunakyrkorna«, *Fornvännen* 30 (1935), s. 206–218.
- Floderus, Erik 1940, »Brandgravar med hängkors«, *Fornvännen* 35 (1940), s. 129–133.
- Fornvännen* 1–101 (1906–2006)

- Forser, Tomas 1978, »En helig och allmänlig kyrka...«, i Tomas Forser (red.), *Humaniora på undantag? Humanistiska forskningstraditioner i Sverige – en antologi*, Stockholm: Kontrakurs, s. 125–176.
- Forskning & Framsteg* nr 6, 2006.
- Franklin, Simon 2002, *Writing, society and culture in early Rus, c. 950–1300*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Friesen, Otto von 1904, *Om runskriftens härkomst*, särtryck ur *Språkvetenskapliga sällskapet i Uppsala förhandlingar 1904–1906*, Uppsala.
- Friesen, Otto von 1910, »Hvem var Yngvarr enn viðförlí?«, *Fornvännen* 5 (1910), s. 199–209.
- Fürst, Carl Magnus 1925, »Stångenäskraniets renässans«, *Fornvännen* 20 (1925), s. 274–294.
- Geary, Patrick J. 2002, *The myth of nations. The medieval origins of Europe*, Princeton, N. J. & Oxford: Princeton University Press.
- Geijer, Agnes & Holger Arbman 1940, »En detalj i den gotländska mansdräkten under vikingatiden«, *Fornvännen* 35 (1940), s. 145–154.
- Giertz, Martin 1993, »Replik till Gad Rausings debattinlägg i *Fornvännen* 87 'On the Origin of the runes'«, *Fornvännen* 88 (1993), s. 27–28.
- Gren, Leif 1987, »Arkeologiska tendenser och traditioner. Utkast till en analys«, *Fornvännen* 82 (1987), s. 192–207.
- Gren, Leif 2001, »Förebilder till liljestenarna måste redovisas – replik till Markus Dahlberg«, *Fornvännen* 96 (2001), s. 267–269.
- Gustafsson, Harald 2002, »The eighth argument: identity, ethnicity and political culture in sixteenth-century Scandinavia«, *Scandinavian journal of history* 27:2 (2002), s. 91–113.
- Gustin, Ingrid 2004, *Mellan gåva och marknad. Handel, tillit och materiell kultur under vikingatid*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Gustin, Ingrid 2008, »Glömda grupper? Om gemenskaper och grupptillhörighet under vikingatid«, i Bodil Petersson & Peter Skoglund (red.), *Arkeologi och identitet*, Lund: Institutionen för arkeologi och antikens historia, s. 219–242.
- Hagerman, Maja 2006, *Det rena landet. Om konsten att uppfinna sina förfäder*, Stockholm: Prisma.
- Halbert, Louise 1956, »Djurskulpturer och järn från yngre bronsålder«, *Fornvännen* 51 (1956), s. 80–94.
- Hall, Patrik 1998, *The Social Construction of Nationalism. Sweden as an Example*, Lund: Lund University Press.
- Hall, Patrik 2000, *Den svenskaste historien. Nationalism i Sverige under sex sekler*, Stockholm: Carlsson.
- Hallencreutz, Carl Fredrik 1993, *När Sverige blev europeiskt: till frågan om Sveriges kristnande*, Stockholm: Natur och kultur.

- Hallencreutz, Carl Fredrik 2001, »Vem var den gåtfulle Sigtunabiskopen? Det stifts-historiska perspektivet«, i Sten Tesch och Rune Edberg (red.), *Biskopen i museets trädgård*, Sigtuna museers skriftserie 9, Sigtuna: Sigtuna museum, s. 91–108.
- Hansen, Andr. M. 1904, *Landnäm i Norge. En utsigt over bosaetningens historie*, Kristiania: Fabritius & sønner.
- Harrison, Dick 2009, *Sveriges historia: 600–1350*, Stockholm: Norstedts.
- Hedenstierna-Jonson, Charlotte 2006, *The Birka warrior. The material culture of a martial society*, Stockholm: Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Stockholms universitet.
- Hermanson, Lars 2009, »Föreställningar om ursprung och identitet i Saxo Grammaticus *Gesta Danorum* och Snorre Sturlassons *Heimskringla*«, i Samuel Edquist, Lars Hermanson & Stefan Johansson (red.), *Tankar om ursprung. Forntiden och medeltiden i nordisk historieanvändning*, Stockholm: Statens historiska museum, s. 15–33.
- Hermodsson, Lars 2000, »En invandrad gud? Kring en märklig gotländsk bildsten«, *Fornvännen* 95 (2000), s. 109–118.
- Herschend, Frands 1979, »Om vad silvermynt från Gotlands vikingatid kan vara uttryck för – en idéartikel«, *Fornvännen* 74 (1979), s. 217–227.
- Hildebrand, Hans 1866, *Svenska folket under hednatiden. Ethnografisk afhandling*, 1:a uppl., Stockholm.
- Hildebrand, Hans 1872, *Svenska folket under hednatiden*, 2:a omarbetade uppl., Stockholm: Seligmann.
- Hildebrand, Hans 1882, »Tillägg II. Om fynd af nordiska fornsaker i Ryssland«, i Vilhelm Thomsen, *Ryska rikets grundläggning genom Skandinaverna*, Ur vår tids forskning 30, Stockholm: Samson & Wallin, s. 131–141.
- Hillerdal, Charlotta 2009a, *People in Between. Ethncity and Material Identity – a New Approach to Deconstructed Concepts*, Uppsala: Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet.
- Hillerdal, Charlotta 2009b, »'På mannens kärlek vilar kvinnans värde'. Kvinnliga artefakter bland manliga aktörer i det vikingatida Ryssland«, i Samuel Edquist, Lars Hermanson & Stefan Johansson (red.), *Tankar om ursprung. Forntiden och medeltiden i nordisk historieanvändning*, Stockholm: Statens historiska museum, s. 269–290.
- Hobsbawm, Eric J. (1987) 1994, *Imperiernas tidsålder*, Stockholm: Tiden.
- Holmberg, Rikard 1970, »Ett skånskt spridningscentrum för bysantinska kulturimpulser?«, *Fornvännen* 65 (1970), s. 120–135.
- Holmqvist, Wilhelm 1952, »Ryttaren från Möjbro«, *Fornvännen* 47 (1952), s. 241–262.
- Holmqvist, Wilhelm 1957, »Fynden från Helgö. En översikt«, *Fornvännen* 52 (1957), s. 209–226.
- Holmqvist, Wilhelm 1962, »Vikingatid«, *Fornvännen* 57 (1962), s. 337–343.

- Holmqvist, Wilhelm 1970, »Skriftlig och arkeologisk dokumentation«, *Fornvännen* 65 (1970), s. 115–120.
- Holmqvist, Wilhelm 1971, »Internationell kongress för slavisk arkeologi«, *Fornvännen* 66 (1971), s. 220–222.
- Holmqvist, Wilhelm 1977, »Forntid – Medeltid«, *Fornvännen* 72 (1977), s. 213–225.
- Holmqvist, Wilhelm 1980, *Vikingar på Helgö och Birka*, Stockholm: Svenska Bokhandlareföreningen.
- Hornborg, Eirik 1941, *Sverige och Ryssland genom tiderna. Politiska relationer och krigiska konflikter*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Hyenstrand, Åke 1989, *Sverige 989. Makt och herravälde*, Stockholm: Arkeologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Hyenstrand, Åke 2005, »Nerman och hans tid«, i Roger Engelmark, Thomas B. Larsson och Lillian Rathje (red.), *En lång historia... Festskrift till Evert Baudou på 80-årsdagen*, Umeå, s. 231–234.
- Hägg, Inga 1971, »Mantel och kjortel i vikingatidens dräkt«, *Fornvännen* 66 (1971), s. 141–153.
- Hägg, Inga 1983, »Birkas orientaliska praktplagg«, *Fornvännen* 78 (1983), s. 204–223.
- Hägg, Inga 2007, »Med textilier som källmaterial. Glimtar ur vikingatidens historia«, *Saga och sed* 2006, s. 113–145 (tr. 2007).
- Hävernäck, Walter 1948, »Om vikingatidens myntcirkulation. Självreferat av föredrag i svenska arkeologiska samfundet 17 mars 1948«, *Fornvännen* 43 (1948), s. 349–351.
- Engelman-Sundberg, Catharina 2001, *Mäktig mans kvinna. En roman om storfurstinnan Ingegerd*, Malmö: Richter.
- Engelman-Sundberg, Catharina 2004, *Forntida kvinnor. Jägare, vikingahustru, prästinna*, Stockholm: Prisma.
- Ingers, Enoch (1943) 1949, *Bonden i svensk historia*, del 1, Stockholm: Lantbruksförbundets Tidskriftsaktiebolag [LT].
- Islam: konst och kultur* (1985), Stockholm: Statens historiska museum.
- Jaanusson, Hille 1971, »Ett estniskt korsformat hänge från Bjurhovda i Västerås«, *Fornvännen* 66 (1971), s. 99–104.
- Janse, Otto 1958, »Har Emund den gamle sökt införa den grekisk-katolska läran i Sverige?«, *Fornvännen* 53 (1958), s. 118–124.
- Janson, Henrik (red.) 2005, *Från Bysans till Norden. Östliga kyrkoinfluenser under vikingatid och tidig medeltid*, Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.
- Janson, Henrik 1998, *Templum nobilissimum. Adam av Bremen, Uppsalatemplet och konfliktlinjerna i Europa kring år 1075*, Göteborg: Historiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Janson, Henrik 1999, *Till frågan om Svearikets vagga*, Vara: Västergötlands Hembygdsförbund.

- Janson, Henrik 2005a, »Inledning«, i Henrik Janson (red.), *Från Bysans till Norden. Östliga kyrkoinfluenser under vikingatid och tidig medeltid*, Skellefteå: Artos & Norma bokförlag, s. 7–16.
- Janson, Henrik 2005b, »Nordens kristnande och Skytiens undergång«, i Henrik Janson (red.), *Från Bysans till Norden. Östliga kyrkoinfluenser under vikingatid och tidig medeltid*, Skellefteå: Artos & Norma bokförlag, s. 165–217.
- Janson, Henrik 2010, »The Cristianisation of Scandinavia and the End of Scythia«, i T.Н. Джаксон (red.), *Древнейшие государства Восточной Европы. 2009 год. Трансконтинентальные и локальные пути как социокультурный феномен*, Moskva: Индрик, s. 197–210. [T. N. Džakson (red.), *Drevnejšie gosudarstva vostočnoj Evropy. 2009 god. Transkontinental'nye i lokal'nye puti kak socio-kul'turnyj fenomen*, Moskva: Indrik]
- Jansson, Ingmar 1983, »Gotland och omvärlden under vikingatid – en översikt«, i Ingmar Jansson (red.), *Gutar och vikingar*, Stockholm: Statens historiska museum, s. 207–247.
- Jansson, Ingmar 1985, »Kalifatet och barbarerna i norr«, i *Islam: konst och kultur*, Stockholm: Statens historiska museum, s. 51–70.
- Jansson, Ingmar 1987, »Communications between Scandinavia and Eastern Europe in the Viking Age. The archaeological evidence«, i Klaus Düwel, Herbert Jankuhn, Harald Siems & Dieter Timpe (Hrsg.), *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. Teil IV: Der Handel der Karolinger- und Wikingerzeit. Bericht über die Kolloquien der Kommission für die Altertumskunde Mittel- und Nordeuropas in den Jahren 1980 bis 1983*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, s. 773–807.
- Jansson, Ingmar 1992a, »Österled«, med bidrag av Evgenij N. Nosov, i *Viking og Hvidekrist. Norden og Europa 800–1200*, red. Else Roesdahl, København: Nordisk Ministerråd, s. 74–83.
- Jansson, Ingmar 1992b, »Scandinavian Oval Brooches found in Latvia«, i Aleksander Loit, Ēvalds Mugarēvičs & Andris Caune (red.), *Die Kontakte zwischen Ostbaltikum und Skandinavien im frühen Mittelalter. Internationale Konferenz 23.–25. Oktober 1990, Riga*, Studia Baltica Stockholmiensia 9, Stockholm: Centrum för baltiska studier, Stockholms universitet, s. 61–78.
- Jansson, Ingmar 1997, »Warfare, trade or colonisation? Some general remarks on the eastern expansion of the Scandinavians in the Viking Period«, i Pär Hansson (ed.), *The Rural Viking in Russia and Sweden. Conference 19–20 October 1996 in the manor of Karlslund, Örebro. Lectures*, Örebro: Örebro kommuns bildningsförvaltning, s. 9–64.
- Jansson, Ingmar 2006, »Fornvännens förbindelser med Östern under 100 år«, *Fornvännen* 101 (2006), s. 131–142.
- Jansson, Sven B. F. 1946, »Några okända uppländska runinskrifter«, *Fornvännen* 41 (1946), s. 257–280.

- Jansson, Sven B. F. 1949, »De foro dristigt... Runstenarna berättar om vikingarnas färder«, *Svenska turistföreningens årsskrift* 1949, s. 101–129.
- Jansson, Sven B. F. 1956, *Svenska utlandsfärder i runinskrifternas ljus*, Svenska spår i främmande land 3, Göteborg: Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet.
- Jensen, Kurt Villads 1998, »Den hvide race og den danske jord«, *Historie* nr 1, 1998, s. 91–103.
- Jensen, Ola W. 2002, *Forntid i historien. En arkeologikritisk studie av synen på forntid och forntida lämningar, från medeltiden till och med förupplysningen*, Göteborg: Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet.
- Johansson, Stefan 2009, »Vikingatid? Nej tack! Den svenske vikingen mellan fakta och fiktion«, i Samuel Edquist, Lars Hermanson & Stefan Johansson (red.), *Tänkar om ursprung. Forntiden och medeltiden i nordisk historieanvändning*, Stockholm: Statens historiska museum, s. 329–340.
- Jones, Siân 1997, *The Archaeology of Ethnicity. Constructing identities in the past and present*, London & New York: Routledge.
- Jungner, Hugo 1919, »Uppsala- och Vendel-konungarnes mytiska ättefäder«, *Fornvännen* 14 (1919), s. 79–102.
- Kaliff, Anders 2001, *Gothic connections: contacts between eastern Scandinavia and the southern Baltic coast 1000 BC–500 AD*, Uppsala: Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet.
- Kan, Aleksander 1996, *Sverige och Ryssland. Ett 1200-årigt förhållande*, Stockholm: Almqvist och Wiksell.
- Karsten, Torsten Evert 1934, »Språkforskning och arkeologi«, *Fornvännen* 29 (1934), s. 153–175.
- Kazakevičius, Vytautas 1983, »A rare animal-headed cross-bow brooch from Plinkai in Lithuania?«, *Fornvännen* 78 (1983), s. 189–196.
- Kazakevičius, Vytautas 1992, »The find of an East European sword quillon in a barrow in Visėtiškės, Anykščiai district, Lithuania«, *Fornvännen* 87 (1992), s. 175–179.
- Kelm, Rüdiger 2000, *Mölleholmen. Eine slawische Inselsiedlung des 11. Jahrhunderts in Schonen, Südschweden*, Lund: Institutionen för arkeologi.
- Kirpichnikov, Anatolij Nikolaevich 2004, »A Viking period workshop in Staraya Ladoga, excavated in 1997«, *Fornvännen* 99 (2004), s. 183–196.
- Kjellendorff, Bertil I. W. 1997, »Arkeologi och språk«, *Fornvännen* 92 (1997), s. 187–192.
- Klein, Ernst 1931, *Bilder ur Sveriges historia. Svensk kultur från urtid till nutid. Första delen*, Stockholm: Svenska Journalen.
- Klingberg, Göte 1950, »Den germanska bebyggelsens ålder i Norden«, *Fornvännen* 45 (1950), s. 148–159.
- Kohl, Philip L. & Clare Fawcett (ed.) 1995, *Nationalism, politics, and the practice of archaeology*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Kohl, Philip L. & Clare Fawcett 1995, »Archaeology in the service of the state: theoretical considerations«, i Philip L. Kohl & Clare Fawcett (ed.), *Nationalism, politics, and the practice of archaeology*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 3–18.
- Kolmodin, Johannes 1908, »De fornsvenska Volga-färderna«, i *Historiska studier tillägnade professor Harald Hjärne på hans sextioårsdag den 2 maj 1908 af lärjungar*, Uppsala, s. 1–24.
- Kyhlberg, Ola 1975, »Vågar och viktlo. Diskussion kring frågor om precision och noggrannhet«, *Fornvännen* 70 (1975), s. 156–165.
- Kyhlberg, Ola 1982, »Vikter och värderingar – ett genmäle«, *Fornvännen* 77 (1982), s. 130–140.
- Lagerlöf, Erland 1999, *Gotland och Bysans: bysantinskt inflytande på den gotländska kyrkokonsten under medeltiden*, Visby: Ödins Förlag AB.
- Lagerlöf, Erland 2005, »Gotland och Bysans. Östligt inflytande under vikingatid och tidig medeltid«, i Henrik Janson (red.), *Från Bysans till Norden. Östliga kyrkoinflenser under vikingatid och tidig medeltid*, Skellefteå: Artos & Norma bokförlag, s. 139–152.
- Lamm, Jan Peder 1991, »Ship or ducks? Comment on the picture-stone found at Grobin, Latvia«, *Fornvännen* 86 (1991), s. 9–10.
- Lamm, Jan Peder 1994, »Baltų Archeologija«, *Fornvännen* 89 (1994), s. 279–280.
- Lamm, Jan Peder & Birger Nerman 2009, *Apuole. Ausgrabungen und Funde 1928–1932*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Larsson, Mats G. 1983, »Vart for Ingvar den vittfarne?«, *Fornvännen* 78 (1983), s. 95–104. *Författarnamn »Mats Larsson«*.
- Larsson, Mats G. 1986, »Ingvarstågets arkeologiska bakgrund«, *Fornvännen* 81 (1986), s. 98–113.
- Larsson, Mats G. 1987, »Ingvar den vittfarnes expedition i österled«, *Sörmlandsbygden* 55 (1987), s. 149–158.
- Larsson, Mats G. 1989, »Nyfunna runor i Hagia Sofia«, *Fornvännen* 84 (1989), s. 12–14.
- Larsson, Mats G. 1990a, *Ett ödesdigert vikingatåg. Ingvar den vittfarnes resa 1036–1041*, Stockholm: Atlantis.
- Larsson, Mats G. 1990b, *Runstenar och utlandsfärder. Aspekter på det senvikingatida samhället med utgångspunkt i de fasta fornlämningarna*, Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Larsson, Mats G. 1991, *Väringar. Nordbor hos kejsaren i Miklagård*, Stockholm: Atlantis.
- Larsson, Mats G. 1993, *Rusernas rike. Nordborna och Rysslands födelse*, Stockholm: Atlantis.
- Larsson, Mats G. 1998, *Svitjod. Resor till Sveriges ursprung*, Stockholm: Atlantis.
- Larsson, Mats G. 2002a, *Götarnas riken. Upptäcktsfärder till Sveriges enande*, Stockholm: Atlantis

- Larsson, Mats G. 2002b, »Runstenarna vid Strängnäs domkyrka, Ingvar den vittfarne och en sörmländsk storgård«, *Fornvännen* 97 (2002), s. 87–96.
- Latvakangas, Arto 1995, *Riksgrundarna. Varjagproblemet i Sverige från runinskrifter till enhetlig historisk tolkning*, Turku: Turun yliopisto.
- Lehtosalo-Hylander, Pirkko-Liisa 1983, »Gutarnas förbindelser med Finland«, i Ingmar Jansson (red.), *Gutar och vikingar*, Stockholm: Statens historiska museum, s. 288–305.
- Les pays du Nord et Byzance (Scandinavie et Byzance). Actes du Colloque nordique et international de byzantinologie, tenu à Upsal 20–22 avril 1979* (1981), red. Rudolf Zeitler, Uppsala: Almqvist & Wiksell international.
- Liedman, Sven-Eric 1978, »Humanistiska forskningstraditioner i Sverige. Kritiska och historiska perspektiv«, i Tomas Forser (red.), *Humaniora på undantag? Humanistiska forskningstraditioner i Sverige – en antologi*, Stockholm: Kontrakurs, s. 9–78.
- Liljeholm, Nora 1999, »Gravfält kontra kyrkogård – Bysans kontra Rom? Diskussion kring det senvikingatida begravningsskicket på Gotland utifrån gravfältet Stora Hallvards och Silte kyrkas kyrkogård«, *Fornvännen* 94 (1999), s. 145–160.
- Liljestenar (2001): *Liljestenar. En rapport från Liljestensseminariet i Lidköping om liljestenarnas skyddsbehov, ikonografi och proveniens. Arrangerat av föreningen Historieforum Västra Götaland och Vänermuséet i Lidköping 19–20 maj år 2000. Festskrift till Tore Nyberg 70 år*, Skara: Historieforum Västra Götaland.
- Linder Welin, Ulla S. 1974, »The first arrival of Oriental coins in Scandinavia and the inception of the Viking Age in Sweden«, *Fornvännen* 69 (1974), s. 22–29.
- Lindborg, Åsa 2001, *Socialdemokraterna skriver historia. Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000*, Stockholm: Atlas.
- Lindkvist, Thomas 2005, »Sveriges födelse och Arn Magnusson. Kring svensk historiekultur«, i Tom Gullberg & Kaj Sandberg (red.), *Medströms motströms. Individ och struktur i historien. Festskrift till Max Engman den 27 september 2005*, Helsingfors: Söderströms & Stockholm: Atlantis, s. 303–319.
- Lindqvist, Sune 1917, »Ottarshögen i Vendel«, *Fornvännen* 12 (1917), s. 127–143.
- Lindqvist, Sune 1925a, »Vendelhjälmarnas ursprung«, *Fornvännen* 20 (1925), s. 181–207.
- Lindqvist, Sune 1925b, »De koniska hjälmarna hos de utomnordiska germanfolken under folkvandringstiden«, *Fornvännen* 20 (1925), s. 227–240.
- Lindqvist, Sune 1926a, »Hedeby och Birka«, *Fornvännen* 21 (1926), s. 1–26.
- Lindqvist, Sune 1926b, »Slesvig och Birka«, *Fornvännen* 21 (1926), s. 245–265.
- Lindqvist, Sune 1926c, »Birkamynten«, *Fornvännen* 21 (1926), s. 307–334.
- Lindqvist, Sune 1928, »Gamla och nya uppgifter för svensk fornforskning. Installationsföreläsning vid Uppsala universitet den 4 febr. 1928«, *Fornvännen* 23 (1928), s. 65–88.
- Lindqvist, Sune 1935, *Svenskarna i heden tid*, Orientering i aktuella ämnen, Stockholm: Bonniers.

- Lindqvist, Sune 1936, »Järnåldersbebyggelsen i Sverige«, i *Nordisk kultur: samlingsverk*, 1: *Befolkning i oldtiden*, red. Haakon Shetelig, Stockholm: Bonniers, s. 52–71.
- Lundberg, Erik 1935, »Sigtunakyrkorna och Norge«, *Fornvännen* 30 (1935), s. 219–236.
- Lundman, Bertil 1957, »Blodgrupper och fornforskning«, *Fornvännen* 52 (1957), s. 308–313.
- Lundmark, Lennart 2002, »Vetenskap i rasismens tjänst. Så fick skallmätning av samer vetenskaplig legitimitet«, *Tvärsnitt* nr 2, 2002. Tillgänglig på Internet: <<http://www.vr.se/huvudmeny/arkiv/2002/tvarsnittnr22002/vetenskapirasismenstjanst.4.6703f9bd10e07db4ff18000132.html>>
- Lundström, Agneta 1980, »Vendel och Vendeltid«, i *Vendeltid*, red. Ann Sandwall, Stockholm: Statens Historiska museum, s. 10–18.
- Lundström, Per 1960, »Två baltiska armringsuppsättningar från Uppland«, *Fornvännen* 55 (1960), s. 131–135.
- Löfstrand, Elisabeth 2004, »Antinormanismen återuppstår«, *Bulletin – Sällskapet för studier av Ryssland, Central och Östeuropa samt Centralasien* nr 2/04, juni 2004, s. 8–10. Tillgänglig på Internet: <<http://www.sallskapet.org/bull/bull22004.pdf>>.
- Löfving, Carl 1984, »Förändringar i maktstrukturen kring östra Skagerrak vid kris-tendomens införande. En tvärvetenskaplig utgångspunkt för en arkeologisk studie«, *Fornvännen* 79 (1984), s. 93–103.
- Lönnroth, Lars 1994, »När vikingarna blev européer«, *Fornvännen* 89 (1994), s. 198–201.
- Mallory, J.P. 1989, *In search of the Indo-Europeans: Language, archaeology and myth*, London: Thames and Hudson.
- Markus, Felicia 2004, *Living on another shore. Early Scandinavian settlement on the North-Western Estonian coast*, Uppsala: Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet.
- Matthis, Moa (red.) 2005, *Orientalism på svenska*, Stockholm: Ordfront i samarbete med Re:Orient.
- Meinander, C.F. 1969, »Dåvits. En essä om förromersk järnålder«, *Finskt Museum* 76 (1969), s. 27–69.
- Melnikova, Elena A. & Vladimir J. Petrukhin 1991, »The origin and evolution of the name rus'. The Scandinavians in Eastern-European ethno-political processes before the 11th century«, *Tor* 23 (1990–1991), s. 203–234.
- Mikkelsen, Egil 1998, »Islam and Scandinavia during the Viking Age«, i Elisabeth Piltz (ed.), *Byzantium and Islam in Scandinavia. Acts of a Symposium at Uppsala University, June 15–16 1996*, Studies in Mediterranean Archaeology CXXVI, Jönsered: Paul Åströms förlag, s. 39–51.
- Moberg, Carl-Axel 1948, »Var stenåldersmänniskorna i Sverige verkligen våra förfäder«, *Nordisk Tidskrift* 1948, s. 289–302.
- Moberg, Carl-Axel 1949, »'Östgermaner' och 'västgermaner'. En fråga om ord – och principer«, *Fornvännen* 44 (1949), s. 237–245.

- Moberg, Carl-Axel 1951, *Innan Sverige blev Sverige. Fakta och problem i vår forntida historia*, Det levande förflutna 14, Stockholm: Geber.
- Moberg, Carl-Axel 1955, »Diskussionsinledning av Carl-Axel Moberg«, s. 10–19 i »Vittnesbörd om folkvandringar. Från en diskussion i svenska arkeologiska samfundet«, *Fornvännen* 50 (1955), s. 1–24.
- Moberg, Carl-Axel 1959, »En cirkumpolär konferens«, *Fornvännen* 54 (1959), s. 50–51.
- Moberg, Carl-Axel 1964, *Innan Sverige blev Sverige*, rev. utgåva, W & W-serien 56, Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Moberg, Carl-Axel 1968, *Innan Sverige blev Sverige*, rev. utgåva, 2:a uppl., W & W-serien 56, Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Moberg, Ove 1944, »Svenska rikets uppkomst«, *Fornvännen* 39 (1944), s. 158–186.
- Modin, Monica 1973, »Tarandgravar i Täby«, *Fornvännen* 68 (1973), s. 65–70.
- Montelius, Oscar 1869, *Från jernåldern*, Stockholm: Haggström.
- Montelius, Oscar 1884, »Om våra förfäders invandring till Norden«, *Nordisk tidskrift* 7 (1884), s. 21–36.
- Montelius, Oscar 1894, »Orienten och Europa. Ett bidrag till kännedomen om den orientaliska kulturens inverkan på Europa intill midten af det sista årtusendet före Kristi födelse«, *Antiqvarisk tidskrift för Sverige* 13:1 (1894), s. 1–80.
- Montelius, Oscar 1898, »När kommo svenskarna till Finland?«, *Finsk Tidskrift* 44 (nr 1, 1898), s. 81–105.
- Montelius, Oscar 1914, »Svenska runstenar om färder österut. Ett bidrag till vikingatidens historia«, *Fornvännen* 9 (1914), s. 81–124.
- Montelius, Oscar 1918, *Germanernas hem*, Wahlström och Wistrands handböcker 39, Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Montelius, Oscar 1919, *Sveriges historia till våra dagar. Del 1: Forntiden*, utg. Emil Hildebrand & Ludvig Stavenow, Stockholm: Norstedts.
- Motturi, Aleksander 2007, *Etnotism. En essä om mångkultur, tystnad och begäret efter mening*, Göteborg: Glänta produktion.
- Mouffe, Chantal 2008, *Om det politiska*, Hägersten: Tankekraft.
- Myrberg, Nanouschka 2008, »Ingen människa är en ö – om orsak och verkan i skapandet av en lokal identitet«, i Bodil Petersson & Peter Skoglund (red.), *Arkeologi och identitet*, Lund: Lunds universitet, s. 89–100.
- Mägi-Lõugas, Marika 1993, »On the relations between the countries around the Baltic as indicated by the background of Viking Age spearhead ornament«, *Fornvännen* 88 (1993), s. 211–221.
- Nalepa, Jerzy 1971, »Den fornryska inskriptionen Byleta på en av silverbarrerna från Lummelundaskatten«, *Fornvännen* 66 (1971), s. 270–275.
- Nancke-Krogh, Søren 1984, »De gyldne 'rytttere'. En analyse og vurdering af en gruppe C-brakteater«, *Hikuin* 10 (1984), s. 235–246.
- Nerman, Birger 1913, *Vilka konungar ligga i Uppsala högar?*, Uppsala: K. W. Appelbergs boktr. i distr.

- Nerman, Birger 1914, Svärges älsta konungalängder som källa för svensk historia, Uppsala.
- Nerman, Birger 1917a, »Ottar Vendelkråka och Ottarshögen i Vendel«, *Upplands fornminnesförenings tidskrift* bd 7 (1917), s. 309–334.
- Nerman, Birger 1917b, »Ynglingasagan i arkeologisk belysning«, *Fornvännen* 12 (1917), s. 226–261.
- Nerman, Birger 1919, »Kung Agne och hans död på Agnefit«, *Fornvännen* 14 (1919), s. 143–169.
- Nerman, Birger 1922, »Härstamma danerna från Svealand«, *Fornvännen* 17 (1922), s. 129–140.
- Nerman, Birger 1923, *En utvandring från Gotland och öns införlivande med Sveaväldet*, Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar 34:4, Uppsala.
- Nerman, Birger 1925, *Det svenska rikets uppkomst*, Föreningen för svensk kulturhistoria – böcker 6, Stockholm: Generalstabens Litografiska Anstalt.
- Nerman, Birger 1929, *Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit*, Stockholm: Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien.
- Nerman, Birger 1930a, »Smärre meddelanden. Fynden från Grobin i Lettland«, *Fornvännen* 25 (1930), s. 114–116.
- Nerman, Birger 1930b, »Bastarnernas ursprung«, *Fornvännen* 25 (1930), s. 178–181.
- Nerman, Birger 1931a, »När Seeburg upptäcktes. Fynd och utgrävningar i Grobin«, i *Jorden ger. Svenska forskningar och fynd från senare år*, utg. av Svenska Fornminnesföreningen genom Birger Nerman, Adolf Schück och Bengt Thordeman, Stockholm: Skoglunds Bokförlag, s. 103–132.
- Nerman, Birger 1931b, »En svensk invandring i Tröndelagen under vendeltid?«, *Fornvännen* 26 (1931), s. 242–244.
- Nerman, Birger 1932, »Vikingaspår i ryska ortnamn«, *Fornvännen* 27 (1932), s. 119–120.
- Nerman, Birger 1934, »Svenska vikingakolonier vid Östersjön«, *Nordisk Tidskrift* 1934, s. 165–189.
- Nerman, Birger 1936, »Svenskarna i ostbaltiska länder och i Ryssland«, i *Nordisk kultur: samlingsverk, 1: Befolkning i oldtiden*, red. Haakon Shetelig, Stockholm: Bonniers, s. 72–92.
- Nerman, Birger 1941, *Sveriges rikes uppkomst*, Stockholm: Skoglund.
- Nerman, Birger 1942, *Sveriges första storhetstid*, Stockholm: Skoglunds Bokförlag.
- Nerman, Birger 1945, »In memoriam. A. M. Tallgren. 8. 2. 1885–12. 4. 1945«, *Fornvännen* 40 (1945), s. 314–316.
- Nerman, Birger 1947, »In memoriam. Francis Balodis. 7/8 1882–8/8 1947«, *Fornvännen* 42 (1947), s. 324–328.
- Nerman, Birger 1948, »Sutton Hoo – en svensk kunga- eller hövdinggrav?«, *Fornvännen* 43 (1948), s. 65–93.

- Nerman, Birger 1954, »Yngre bronsåldern – en första svensk vikingatid«, *Fornvännen* 49 (1954), s. 257–285.
- Nerman, Birger 1956, »Ostbaltiskt från yngre vendeltid bland fynden från Helgö, Ekerö«, *Fornvännen* 51 (1956), s. 148–152.
- Nerman, Birger 1958, *Grobin-Seeburg. Ausgrabungen und Funde*, Stockholm: Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien.
- Nerman, Ture 1946, *Svensk och ryss. Ett umgänge i krig och handel*, Stockholm: Saxon & Lindström.
- Nihlén, John 1928, *Under rutat segel. Svenska äventyr i öster*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Nihlén, John 1930, *Gotland*, 4:e uppl., Svenska turistföreningens resehandböcker, Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Nilsson, Bertil 2001, »Östrom och Rus i Sveriges kyrkohistoria«, *Historisk tidskrift* 121 (2001), s. 63–66.
- Nilsson, Bertil 2005, »Förekom det bysantinska influenser i tidig svensk kyrkohistoria?«, i Henrik Janson (red.), *Från Bysans till Norden. Östliga kyrkoinfluenser under vikingatid och tidig medeltid*, Skellefteå: Artos & Norma bokförlag, s. 17–35.
- Noonan, Thomas S. 1998, *The Islamic World, Russia and the Vikings, 750–900: The Numismatic Evidence*, Aldershot: Ashgate.
- Nordén, Arthur 1931, »Sverigenamnet och Enköpingsbygden«, *Fornvännen* 26 (1931), s. 227–237.
- Nordström, Johan 1934, *De yverbornes ö. Sextonhundredtalsstudier*, Stockholm: Bonniers.
- Norr, Svante 1998, *To rede and to rown. Expressions of early Scandinavian kingship in written sources*, Uppsala: Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet.
- Notelid, Michel 2000, *Det andra påseendet. En studie av övergångar i den arkeologiska disciplinens historia*, Uppsala: Uppsala universitet.
- Novikova, Galina L. 1992, »Iron neck-rings with Thor's hammers found in Eastern Europe«, *Fornvännen* 87 (1992), s. 73–89.
- Nowakowski, Wojciech 1994, »Tintinnabula auf de Ostseeinseln. Die römischen Bronzeglocken auf den Inseln Gotland und Bornholm«, *Fornvännen* 89 (1994), s. 133–143.
- Nylén, Erik 1952, »Kontinentala gotlandsförbindelser under senare förkristen järnålder«, *Fornvännen* 47 (1952), s. 211–235.
- Nylén, Erik 1967, »Guldringen från Havor och den stora silverkitteln från Gundestrup. Iakttagelser vid en resa till Svarta havets västra kust«, *Fornvännen* 62 (1967), s. 50–52.
- Nylén, Erik 1968, »Planerad forskning. Kring en snart avslutad publikationsserie om den öländska offerplatsen Skedemosse«, *Fornvännen* 63 (1968), s. 190–206.
- Nylén, Erik 1983, »Gutarnas farkoster«, i Ingmar Jansson (red.), *Gutar och vikingar*, Stockholm: Statens historiska museum, s. 120–152.

- Nylén, Erik 1987, *Vikingaskepp mot Miklagård. Krampmacken i österled*, Stockholm: Carlssons.
- Nylén, Erik 1996, »Sagan om ringarna«, *Fornvännen* 91 (1996), s. 1–12.
- Nyström, Per (1935) 1989, »Sveriges historia«, i Per Nyström, *Historia och biografi. Artiklar och essäer 1933–1989*, urval av Sven E. Olsson i samarbete med förf., Lund: Arkiv, s. 127–141.
- Nyström, Per 1939, »Nordens land och folk«, i Fabian Månsson, *Vikingatidens historia. Från stammarna till de nordiska riksbildningarna*, bearbetad och utgiven av Per Nyström, Stockholm: Tidens förlag, s. 35–120.
- Olsson, Ingemar 1972, »Snäck-namn på Gotland«, *Fornvännen* 67 (1972), s. 180–208.
- Palme, Sven Ulric 1959, *Kristendomens genombrott i Sverige*, Aldus-böckerna, Stockholm: Bonniers.
- Persson, Per 1999, »Arkeologi och evolutionism«, i Anders Gustafsson & Håkan Karlsson (red.), *Glyfer och arkeologiska rum. En vänbok till Jarl Nordblad*, Göteborg, s. 667–678.
- Petersson, Håkan 2005, *Nationalstaten och arkeologin. 100 år av neolitisk forskningshistoria och dess relationer till samhällspolitiska förändringar*, Göteborg: Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet.
- Petrenko, Valerij Petrovich 1991, »A picture stone from Grobin (Latvia)«, *Fornvännen* 86 (1991), s. 1–9.
- Piltz, Elisabeth 1998a, »Byzantium and Islam in Scandinavia«, i Elisabeth Piltz (ed.), *Byzantium and Islam in Scandinavia. Acts of a Symposium at Uppsala University, June 15–16 1996*, Studies in Mediterranean Archaeology CXXVI, Jonsered: Paul Åströms förlag, s. 27–37.
- Piltz, Elisabeth 1998b, »Varangian Companies for Long Distance Trade. Aspects of Interchange between Scandinavia, Rus' and Byzantium in the 11th–12th Centuries«, i Elisabeth Piltz (ed.), *Byzantium and Islam in Scandinavia. Acts of a Symposium at Uppsala University, June 15–16 1996*, Studies in Mediterranean Archaeology CXXVI, Jonsered: Paul Åströms förlag, s. 85–106.
- Piltz, Elisabeth 1998c, »Welcome«, i Elisabeth Piltz (ed.), *Byzantium and Islam in Scandinavia. Acts of a Symposium at Uppsala University, June 15–16 1996*, Studies in Mediterranean Archaeology CXXVI, Jonsered: Paul Åströms förlag, s. 7–11.
- Piltz, Elisabeth 2000, »Svensk kyrkohistoria under folkvandringstid och vikingatid utan hänsyn till Östrom och Rus'«, *Historisk tidskrift* 120 (2000), s. 227–230.
- Pritsak, Omeljan 1981, *The origin of Rus'. Vol. 1: Old Scandinavian sources other than the sagas*, Cambridge, Mass.: Harvard U.P. for the Harvard Ukrainian research institute.
- Rahbek Schmidt, Knud 1970, »The Varangian Problem. A brief history of the controversy«, i *Varangian problems. Report on the first International symposium on the theme 'The Eastern connections of the Nordic peoples in the Viking period and*

- early Middle Ages', Moesgaard, University of Aarhus, 7th–11th October 1968, Copenhagen: Munksgaard, s. 7–20.
- Ramqvist, Per H. 1990, »Helgö – unikt handelscentrum eller vanlig bondgård?«, *Fornvännen* 85 (1990), s. 57–67.
- Ravdonikas, V. J. 1930, *Die Normannen der Wikingerzeit und das Ladogagebiet*, Stockholm: Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien. {stavning i källa: *Ravdonikas*}
- Ravdonikas, V. J. 1931, »Svenskt och finskt i Gardarrike. Grävningar i Ladogaområdet 1930«, *Fornvännen* 26 (1931), s. 352–370. {stavning i källa: *Ravdonikas*}
- Reynolds, Susan 1983, »Medieval *Origines Gentium* and the Community of the Realm«, *History: the journal of the Historical Association* nr 224, vol. 68 (1983, October), s. 375–390.
- Rhodin, Leon, Leif Gren & Verner Lindblom 2000, »Liljestenarna och Sveriges kristnande från Bysans«, *Fornvännen* 95 (2000), s. 165–181.
- Rhodin, Leon, Verner Lindblom & Kerold Klang 1994, *Gudaträd och västgötska skottkungar – Sveriges bysantinska arv*, Göteborg: Tre böcker.
- Roosval, Johnny 1911, *Die Kirchen Gotlands. Ein Beitrag zur mittelalterlichen Kunstgeschichte Schwedens*, Stockholm: Norstedt.
- Roosval, Johnny 1916, »Byzantios eller en gotländsk stenmästare på 1100-talet«, *Fornvännen* 11 (1916), s. 220–237.
- Roosval, Johnny 1917, »Sveriges och Danmarks östliga konstförbindelser under medeltiden«, i *Konsthistoriska sällskapets publikation* (1917), s. 1–19.
- Roslund, Mats 2001, *Gäster i huset: kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300*, Lund: Vetenskapssocieteten i Lund.
- Roslund, Mats 2008, »Tre gånger islam – mångkultur bortom harmonisering och essentialism«, i Bodil Petersson & Peter Skoglund (red.), *Arkeologi och identitet*, Lund: Institutionen för arkeologi och antikens historia, s. 119–140.
- Runer, Johan 2006, *Från hav till land eller Kristus och Odalen. En studie av Sverige under äldre medeltid med utgångspunkt från de romanska kyrkorna*, Stockholm: institutionen för arkeologi och antikens kultur, Stockholms universitet.
- Rydbeck, Otto 1930, »Nordens äldsta bebyggelse. En sammanfattning och ett genmäle«, *Fornvännen* 25 (1930), s. 25–48.
- Rydh, Hanna 1926, *Kvinnan i Nordens forntid*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Rüsen, Jörn {2004}, *Berättande och förnuft. Historieteoretiska texter*, inledning och urval Martin Wiklund, Göteborg: Daidalos.
- Rönby, Johan 2005, *Forntidsresan. Introduktion till arkeologistudierna*, Läromedel från Södertörns högskola 3, Huddinge: Södertörns högskola.
- Said, Edward (1978) 1997, *Orientalism*, Stockholm: MånPocket.
- Salin, Bernhard 1903, »Heimskringlas tradition om asarnes invandring«, i *Studier tillägnade Oscar Montelius 19 9/9 03 aflärjungar*, Stockholm: Norstedt, s. 133–141.

- Salin, Bernhard 1904, *Die altgermanische Thierornamentik. Typologische Studie über germanische Metallgegenstände aus dem IV. bis IX. Jahrhundert, nebst einer Studie über irische Ornamentik*, Stockholm: Asher.
- Salminen, Timo 2003, »National and international influences in the Finnish archaeological research in Russia and Siberia«, *Fennoscandia archaeologica* XX (2003), s. 101–114.
- Sawyer, Peter 1962, *The age of the Vikings*, London: Edward Arnold.
- Sawyer, Peter 1982, *Kings and Vikings: Scandinavia and Europe AD 700–1100*, London: Methuen.
- Sawyer, Peter 1985, »Birka, the Baltic and Beyond«, i *Society and trade in the Baltic during the Viking Age: Papers of the VIIth Visby symposium held at Gotlands fornsal, Gotland's historical museum, Visby August 15th–19th, 1983*, ed. Sven-Olof Lindquist, Acta Visbyensia VII, Visby: Gotlands fornsal, s. 165–170.
- Schmid, Toni 1934, *Sveriges kristnande. Från verklighet till dikt*, Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelsens bokförlag.
- Schotte, Ann-Sofi 1935, »Kontinentala förstadiet och paralleller till den s.k. nordisk-karolingiska stilen«, *Fornvännen* 30 (1935), s. 93–110.
- Schück, Adolf 1953, »Sigtunas förhärjning 1187«, *Fornvännen* 48 (1953), s. 215–219.
- Schück, Henrik 1914, *Svenska folkets historia. Bd 1: Forntiden och medeltiden*, Lund: Gleerup.
- Schönback, Bengt 1959, »Bronsåldersbygd i Mälardalen«, *Tor* 5 (1959), s. 52–107.
- Segelberg, Eric 1983, »Missionshistoriska aspekter på runstenarna«, *Kyrkohistorisk årsskrift* 83 (1983), s. 45–57.
- Shnirelman, Victor A. 1996, »The faces of nationalist archaeology in Russia«, i Margarita Díaz-Andreu & Timothy Champion (ed.) 1996, *Nationalism and archaeology in Europe*, London: UCL Press, s. 218–242.
- Sindbæk, Søren M., 2003, »Varægiske vinterruter. Slædetransport i Rusland og spørgsmålet om den tidlige vikingetid's orientalske import i Nordeuropa«, *Fornvännen* 98 (2003), s. 179–193.
- Šinkunas, Petras & Romas Jarockis 1995, »Agricultural development and early urbanisation in the light of environmental changes in Curonia 600–1200 A.D. – Presentation of a research project«, *Fornvännen* 90 (1995), s. 249–252.
- Sjtjeglov, Andrej 2009, »Bilden av Ryssland och ryssar i svenska källor fram till 1500-talet«, i Samuel Edquist, Lars Hermanson & Stefan Johansson (red.), *Tankar om ursprung. Forntiden och medeltiden i nordisk historieforskning*, Stockholm: Statens historiska museum, s. 67–79.
- Sjöberg, Anders 1985, »Orthodoxe Mission in Schweden im 11. Jahrhundert?«, i *Society and trade in the Baltic during the Viking Age: Papers of the VIIth Visby symposium held at Gotlands fornsal, Gotland's historical museum, Visby August 15th–19th, 1983*, ed. Sven-Olof Lindquist, Acta Visbyensia VII, Visby: Gotlands fornsal, s. 69–78.
- Skeggs, Beverley 2004, *Class, Self, Culture*, London & New York: Routledge.

- Smith, Anthony D. 1986, *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford: Basil Blackwell.
- Snorre *Nordiska kungasagor* I: Snorre Sturluson, *Nordiska kungasagor. I. Från Ynglingasagan till Olav Tryggvasons saga*, övers. Karl G. Johansson, Stockholm: Fabel bokförlag, 1991.
- Society and trade in the Baltic during the Viking Age: Papers of the VIIth Visby symposium held at Gotlands fornsal, Gotland's historical museum, Visby August 15th-19th, 1983* (1985), ed. Sven-Olof Lindquist, Acta Visbyensia VII, Visby: Gotlands fornsal.
- Sperber, Erik 1988, »How accurate was Viking Age weighing in Sweden?«, *Fornvännen* 83 (1988), s. 157–166.
- Sperber, Erik 1989, »The weights found at the Viking age site of Paviken, a metrological study«, *Fornvännen* 84 (1989), s. 129–134.
- Staecker, Jörn 1996, »Searching for the Unknown. Gotland's churchyards from a Gender and Missionary Perspective«, *Lund Archaeological Review* 2 (1996), s. 63–86.
- Stalsberg, Anne 1979, »Skandinaviske vikingetidsskatten fra det gammelrussiske riket«, *Fornvännen* 74 (1979), s. 151–160.
- Stalsberg, Anne 1980, »Novgorod-sopkaene«, *Fornvännen* 75 (1980), s. 15–19.
- Stang, Håkon 1981, »Rysslands uppkomst – en tredje ståndpunkt«, *Scandia* nr 2, 1981, s. 153–198.
- Stenberger, Mårten 1940, »Människan i Gotlands forntid«, i *STF:s årsskrift* 1940, s. 55–79.
- Stenberger, Mårten 1945, »Det forntida Gotland«, i *Boken om Gotland. Minnesskrift med anledning av Gotlands återförening med Sverige genom freden i Brömsebro den 13 augusti 1645. Del 1: Gotlands historia fram till år 1645*, red. Mårten Stenberger, Visby, s. 44–107.
- Stenberger, Mårten 1965, »Nytt från Eketorp«, *Fornvännen* 60 (1965), s. 154–158.
- Stender-Petersen, Adolf 1953, *Varangica*, Aarhus: Lunos.
- Stenkvist, Jan 1987, »Sven Hedin och bondetåget«, i K. Johannesson m.fl., *Heroer på offentlighetens scen. Politiker och publicister i Sverige 1809–1914*, Stockholm: Tiden, s. 246–347.
- Stjerna, Niklas 2004, »En stäppnomadisk rustning från Birka«, *Fornvännen* 99 (2004), s. 27–32.
- Strahl, Christer 1983, *Nationalism & socialism. Fosterlandet i den politiska idédebatten i Sverige 1890–1914*, Lund.
- Šturms, Eduard 1949, »Schwedische kolonien in Lettland«, *Fornvännen* 44 (1949), s. 205–217.
- Svahnström, Gunnar 1967, »Kring en fresk i Sofiakatedralen i Kiev«, i *Nordisk medeltid. Konsthistoriska studier tillägnade Armin Tuulse*, red. Sten Karling, Erling Lagerlöf & Jan Svanberg, Stockholm, s. 24–33.
- Svahnström, Gunnar 1993, *Rysk konst från Vladimir den helige till Ivan den förskräcklige 1000–1550*, Visby: Ödins Förlag AB.

- Svanberg, Fredrik 2003, *Decolonizing the Viking Age 1*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Svennung, Josef 1964, »Jordanes' beskrivning av ön Scandia«, *Fornvännen* 59 (1964), s. 1–23.
- Svensén, Emil 1915, *Svenska historien för svenska folket*, I, Uppsala: Lindblad.
- Svenska Dagbladet* 3/1 2002.
- Sverige och den islamiska världen. Ett svenskt kulturarv* (2002), Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Sverrir Jakobsson 2009, »Fornaldarsagernes Verden og 1300-tallets panskandinaviske identitet. Fornaldarsagaerne som historisk litteratur«, i Samuel Edquist, Lars Hermanson & Stefan Johansson (red.), *Tankar om ursprung. Fortiden och medeltiden i nordisk historieanvändning*, Stockholm: Statens Historiska Museum, s. 53–66.
- Söderberg, Bengt G. 1949, *Gotland i historien*, Stockholm: Radiotjänst och Gotlands turistförening.
- Tallgren, A. M. 1911, *Die Kupfer- und Bronzezeit in Nord- und Ostrussland I: Die Kupfer- und Bronzezeit in Nordwestrussland, Die ältere Metallzeit in Ostrussland*, Helsingfors.
- Tallgren, A. M. 1916, »Sveriges förbindelser med Ryssland under bronsåldern«, *Finsk Tidskrift* 80 (1916), s. 362–374.
- Tallgren, A. M. 1932, »Finland vid slutet av hednatiden. Föredrag hållet i svenska fornminnesföreningen den 16 april 1931«, *Fornvännen* 27 (1932), s. 95–113.
- Tallgren, A. M. 1933, »Svar till professor K. B. Wiklund«, *Fornvännen* 28 (1933), s. 184–186.
- Tegnér, Göran 1989, »Ryskt på bred front«, *Fornvännen* 84 (1989), s. 248–253.
- The Viking heritage: a dialogue between cultures = Наследие варягов – диалог культур* (1996), ed. Ingmar Jansson, Stockholm: Museum of National Antiquities (Statens historiska museum).
- Thomsen, Vilhelm 1882, *Ryska rikets grundläggning genom Skandinaverna*, Ur vår tids forskning 30, Stockholm: Samson & Wallin.
- Thordeman, Bengt 1922, »En österländsk kyrkotyp i Sverige?«, i *Dikt och studie 1922: minnesskrift*, Uppsala: Estetiska Föreningen i Uppsala, s. 148–158.
- Thordeman, Bengt 1943, »S:t Olov i Sigtuna och domkyrkan i Trondheim«, *Fornvännen* 38 (1943), s. 28–42.
- Thulin, Alf 1985, »Var vikingatidens ryssar (fry. rus') franker? Några reflektioner i anledning av Omeljan Pritsaks *The Origin of Rus'*«, *Fornvännen* 80 (1985), s. 190–202.
- Thunmark-Nylén, Lena 1983a, »Dräkt och dräktsmycken på Gotland under vikingatiden«, i Ingmar Jansson (red.), *Gutar och vikingar*, Stockholm: Statens historiska museum, s. 153–182.
- Thunmark-Nylén, Lena 1983b, »Gotland och Ostbaltikum«, i Ingmar Jansson (red.), *Gutar och vikingar*, Stockholm: Statens historiska museum, s. 306–322.

- Thunmark-Nylén, Lena 1989a, »Samfund och tro på religionsskiftets Gotland«, i Anders Andrén (red.), *Medeltidens födelse*, Nyhamnsläge: Gyllenstiernska Krapperupstiftelsen, s. 213–232.
- Thunmark-Nylén, Lena 1989b, »Skattfynd, gravfynd och religionsskifte på Gotland«, i Lars Larsson & Bożena Wyszomirska (red.), *Arkeologi och religion. Rapport från arkeologidagarna 16–18 januari 1989*, Report series 34, Lund: Arkeologiska institutionen, Lunds universitet, s. 149–153.
- Thunmark-Nylén, Lena 1992, »Gotland – Neighbour between the West and the East«, i Aleksander Loit, Ēvalds Mugurēvičs & Andris Caune (red.), *Die Kontakte zwischen Ostbaltikum und Skandinavien im frühen Mittelalter. Internationale Konferenz 23.–25. Oktober 1990, Riga*, Studia Baltica Stockholmiensia 9, Stockholm: Centrum för baltiska studier, Stockholms universitet, s. 155–162.
- Thunmark-Nylén, Lena 1995–2006, *Die Wikingerzeit Gotlands*, vol. I, II, III:1–2, IV:1–3, Stockholm: Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien.
- Thörnqvist, Clara 1948, *Studien über die nordischen Lehnwörter im Russischen*, Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Trigger, Bruce G. 1989, *A history of archaeological thought*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Tunberg, Sven 1920, »Till Svearikets äldsta historia. Några synpunkter«, *Fornvännen* 15 (1920), s. 146–166.
- Tuulse, Armin 1969, »Josefs dröm«, *Fornvännen* 64 (1969), s. 180–191.
- Tuulse, Armin 1971, »Väst och öst i Gotlands romanik«, *Fornvännen* 66 (1971), s. 154–172.
- Uggla, Carl R. af 1935, »Pater, peccavi ... Ännu ett ord om altarkorset från Sigtuna«, *Fornvännen* 30 (1935), s. 77–83.
- Wadstein, Elis 1930, »Sveriges namn«, *Fornvännen* 25 (1930), s. 193–216.
- Wadstein, Elis 1932, »Hedeby«, *Fornvännen* 27 (1932), s. 220–243.
- Wailes, Bernhard & Amy L. Zoll 1995, »Civilization, barbarism, and nationalism in European archaeology«, i Philip L. Kohl & Clare Fawcett (ed.), *Nationalism, politics, and the practice of archaeology*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 21–38.
- Wallerström, Thomas 2006, *Vilka var först? En nordskandinavisk konflikt som historisk-arkeologisk dilemma*, Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Weibull, Curt 1921, *Om det svenska och det danska rikets uppkomst*, Lund, 1921 (särtryck ur *Historisk tidskrift för Skåneland*, s. 301–360).
- Welinder, Stig 1994, »Svensk arkeologis protorasistiska föreställnings sediment«, *Tor* 26 (1994), s. 193–215.
- Welinder, Stig 1998, »Arkeologi och människor«, *Fornvännen* 93 (1998), s. 199–200.
- Welinder, Stig 2003, *Min svenska arkeologihistoria. Ett ekonomiskt och socialt perspektiv på 1900-talet*, Lund: Studentlitteratur.
- Werbart, Bożena 1994, »Kultur, folk eller keramik? Om pan-orientalister, kossinister och anti-kossinister. Fördomar om etnicitet i arkeologi«, i Elisabeth Iregren &

- Božena Werbart (red.), *Arkeologi och etik. Seminarium för arkeologer och osteologer 9 december 1993*, Lund: Lunds universitet, s. 40–50.
- Werbart, Božena 1997, »De glömda museerna, förstörda fynd och det tysta arkeologisamhället«, i Hans Andersson & Eva Österberg (red.), *Tystnader*, Lund: Lund University Press, s. 96–108.
- Werbart, Božena 1999, »Archaeology yesterday and today: Sweden 1930–1945«, i Anders Gustafsson & Håkan Karlsson (red.), *Glyfer och arkeologiska rum. En vänbok till Jarl Nordbladh*, Göteborg, s. 275–288.
- Werbart, Božena 2000a, »Vad etnicitet inte är«, *Fornvännen* 95 (2000), s. 183–188.
- Werbart, Božena 2000b, »Svar till Evert Baudou angående nationalismen i den svenska arkeologin under 1900-talet«, *Fornvännen* 95 (2000), s. 251–255.
- Werbart, Božena 2002, *De osynliga identiteterna. Kulturell identitet och arkeologi*, Umeå.
- Werbart, Božena 2005, »Digging the nation? Svensk arkeologi och idéhistoria 1920–1968. Några aspekter«, i Roger Engelmark, Thomas B. Larsson och Lillian Rathje (red.), *En lång historia... Festskrift till Evert Baudou på 80-årsdagen*, Umeå, s. 401–413.
- Werbart, Božena 2008, »Osynliga identiteter«, i Bodil Petersson & Peter Skoglund (red.), *Arkeologi och identitet*, Lund: Institutionen för arkeologi och antikens historia, s. 289–298.
- Wessén, Elias 1937, »Om Ingvar den vittfarne, en sörmländsk vikingahövding«, *Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria utgivna av Södermanlands Fornminnesförening* 30 (1937), s. 3–17.
- Wessén, Elias 1969, »Nordiska folkstammar och folknamn. En översikt«, *Fornvännen* 64 (1969), s. 14–36.
- Westerdahl, Christer 1985, »Bygger projekt Krampmacken på en illusion?«, *Meddelanden från Marinarkeologiska Sällskapet* nr 3, vol. 8 (1985), s. 12–20.
- Westerdahl, Christer 1994, »Synpunkter på nybyggen av gamla fartyg«, *Fornvännen* 89 (1994), s. 91–102.
- Westerdahl, Christer 1995, »Från bondens sjöbod går alltid en tamp till fiskarens lada. Till den maritima arkeologins försvar. Ett svar till Carl Olof Cederlund«, *Meta* nr 4, 1995, s. 18–27.
- Westerdahl, Christer 1996, »Maritim arkeologi – båtarkologi – i gungning? Kommentar till Rune Edbergs artikel 'Låt det gunga om båtarkologin' i Fornvännen 1995«, *Fornvännen* 91 (1996), s. 220–225.
- Wickström, Johan 2008, *Våra förfäder var hedningar. Nordisk forntid som myt i den svenska folkskolans pedagogiska texter fram till år 1919*, Uppsala: Teologiska institutionen, Uppsala universitet.
- Widenberg, Johanna 2006, *Fäderneslandets antikviteter. Enoterritoriella historiebruk och integrationssträvanden i den svenska statsmaktens antikvariska verksamhet ca 1600–1720*, Uppsala: Uppsala universitet.

- Wikander, Stig (utg.) 1978, *Araber, vikingar, varingar*, Svenska humanistiska förbundet 90, Nyhamnsläge: Svenska humanistiska förbundet.
- Wiklund, Karl Bernhard 1901, *När kommo svenskarne till Finland?*, Uppsala: Lundequistska bokh.
- Wiklund, Karl Bernhard 1933, »Den svenska befolkningens ålder i Finland. Några filologiska reflexioner«, *Fornvännen* 28 (1933), s. 91–110.
- Wyszomirska-Werbart, Bożena 1991, »Baltiska och skandinaviska förbindelser vid södra Östersjökusten under yngre järnåldern«, i *Landene ved Østersøen. Et kulturområde i oldtid og tidlig middelalder*, Maribo: Foreningen af Yngre Forhistorikere, s. 77–93.
- Wyszomirska, Bożena 1975, »Människofigurer på den skånska gropkeramiken«, *Fornvännen* 70 (1975), s. 129–137.
- Wyszomirska, Bożena 1989, »Religion som enande politisk-social länk – exemplet: det Kazariska riket«, i Lars Larsson & Bożena Wyszomirska (red.), *Arkeologi och religion. Rapport från arkeologidagarna 16–18 januari 1989*, Lund: Arkeologiska institutionen, Lunds universitet, s. 135–148.
- Yrwing, Hugo 1980, »De s. k. köpmanskyrkorna«, *Fornvännen* 75 (1980), s. 44–58.
- Zachrisson, Inger m.fl. 1997, *Möten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskan-dinavien*, Statens Historiska Museum/Stockholm Monographs 4, Stockholm: Statens Historiska Museum.
- Zakharii, Roman 2002, *The Historiography of Normanist and Anti-Normanist theories on the origin of Rus'. A review of modern historiography and major sources on Varangian controversy and other Scandinavian concepts of the origins of Rus'*, Oslo: Centre for Viking and Medieval Studies, University of Oslo.
<<http://www.duo.uio.no/publ/viking/2002/7245/7245.pdf>>.
- Zander, Ulf 2001, *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Lund: Nordic Academic Press.
- Åberg, Nils 1922, »Stil II«, *Fornvännen* 17 (1922), s. 1–26.
- Åberg, Nils 1933, »Herman Wirth. En germansk kulturprofet«, *Fornvännen* 28 (1933), s. 246–249.
- Åberg, Nils 1935, »Den svenska båtyxkulturens ursprung«, *Fornvännen* 30 (1935), s. 321–342.
- Åberg, Nils 1936, »Till belysande av det gotiska kulturinslaget i Mellaneuropa och Skandinavien«, *Fornvännen* 31 (1936), s. 264–277.
- Åberg, Nils 1940, »Brakteater från folkvandringstid«, *Fornvännen* 35 (1940), s. 103–112.
- Åberg, Nils 1948, »Germanerna i brytningstiden mellan senantik och medeltid«, *Fornvännen* 43 (1948), s. 34–40.

Södertörn Academic Studies

1. Helmut Müssener & Frank-Michael Kirsch (Hrsg.), *Nachbarn im Ostseeraum unter sich. Vorurteile, Klischees und Stereotypen in Texten*, 2000.
2. Jan Ekecrantz & Kerstin Olofsson (eds), *Russian Reports: Studies in Post-Communist Transformation of Media and Journalism*, 2000.
3. Kekke Stadin (ed.), *Society, Towns and Masculinity: Aspects on Early Modern Society in the Baltic Area*, 2000.
4. Bernd Henningsen et al. (eds), *Die Inszenierte Stadt. Zur Praxis und Theorie kultureller Konstruktionen*, 2001.
5. Michal Bron (ed.), *Jews and Christians in Dialogue II: Identity, Tolerance, Understanding*, 2001.
6. Frank-Michael Kirsch et al. (Hrsg.), *Nachbarn im Ostseeraum über einander. Wandel der Bilder, Vorurteile und Stereotypen?*, 2001.
7. Birgitta Almgren, *Illusion und Wirklichkeit. Individuelle und kollektive Denkmuster in nationalsozialistischer Kulturpolitik und Germanistik in Schweden 1928–1945*, 2001.
8. Denny Vägerö (ed.), *The Unknown Sorokin: His Life in Russia and the Essay on Suicide*, 2002.
9. Kerstin W. Shands (ed.), *Collusion and Resistance: Women Writing in English*, 2002.
10. Elfar Loftsson & Yonhyok Choe (eds), *Political Representation and Participation in Transitional Democracies: Estonia, Latvia and Lithuania*, 2003.
11. Birgitta Almgren (Hrsg.), *Bilder des Nordens in der Germanistik 1929–1945: Wissenschaftliche Integrität oder politische Anpassung?*, 2002.
12. Christine Frisch, *Von Powerfrauen und Superweibern: Frauenpopulärliteratur der 90er Jahre in Deutschland und Schweden*, 2003.
13. Hans Ruin & Nicholas Smith (red.), *Hermeneutik och tradition. Gadamer och den grekiska filosofin*, 2003.
14. Mikael Lönnborg et al. (eds), *Money and Finance in Transition: Research in Contemporary and Historical Finance*, 2003.
15. Kerstin Shands et al. (eds.), *Notions of America: Swedish Perspectives*, 2004.
16. Karl-Olov Arnstberg & Thomas Borén (eds.), *Everyday Economy in Russia, Poland and Latvia*, 2003.
17. Johan Rönby (ed.), *By the Water. Archeological Perspectives on Human Strategies around the Baltic Sea*, 2003.
18. Baiba Metzule-Kangere (ed.), *The Ethnic Dimension in Politics and Culture in the Baltic Countries 1920–1945*, 2004.
19. Ulla Birgegård & Irina Sandomirskaja (eds), *In Search of an Order: Mutual Representations in Sweden and Russia during the Early Age of Reason*, 2004.
20. Ebba Witt-Brattström (ed.), *The New Woman and the Aesthetic Opening: Unlocking Gender in Twentieth-Century Texts*, 2004.
21. Michael Karlsson, *Transnational Relations in the Baltic Sea Region*, 2004.

22. Ali Hajjighasemi, *The Transformation of the Swedish Welfare System: Fact or Fiction?: Globalisation, Institutions and Welfare State Change in a Social Democratic Regime*, 2004.
23. Erik A. Borg (ed.), *Globalization, Nations and Markets: Challenging Issues in Current Research on Globalization*, 2005.
24. Stina Bengtsson & Lars Lundgren, *The Don Quixote of Youth Culture: Media Use and Cultural Preferences Among Students in Estonia and Sweden*, 2005
25. Hans Ruin, *Kommentar till Heideggers Varat och tiden*, 2005.
26. Людмила Ферм, Вариативное беспредложное глагольное управление в русском языке XVIII века, 2005.
27. Christine Frisch, *Modernes Aschenputtel und Anti-James-Bond: Gender-Konzepte in deutschsprachigen Rezeptionstexten zu Liza Marklund und Henning Mankell*, 2005.
28. Ursula Naeve-Bucher, *Die Neue Frau tanzt: Die Rolle der tanzenden Frau in deutschen und schwedischen literarischen Texten aus der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*, 2005.
29. Göran Bolin et al. (eds.), *The Challenge of the Baltic Sea Region: Culture, Ecosystems, Democracy*, 2005.
30. Marcia Sá Cavalcante Schuback & Hans Ruin (eds), *The Past's Presence: Essays on the Historicity of Philosophical Thought*, 2006.
31. María Borgström och Katrin Goldstein-Kyaga (red.), *Gränsöverskridande identiteter i globaliseringens tid: Ungdomar, migration och kampen för fred*, 2006.
32. Janusz Korek (ed.), *From Sovietology to Postcoloniality: Poland and Ukraine from a Postcolonial Perspective*, 2007.
33. Jonna Bornemark (red.), *Det främmande i det egna: filosofiska essäer om bildning och person*, 2007.
34. Sofia Johansson, *Reading Tabloids: Tabloid Newspapers and Their Readers*, 2007.
35. Patrik Åker, *Symboliska platser i kunskapssamhället: Internet, högre lärosäten och den gynnade geografin*, 2008.
36. Kerstin W. Shands (ed.), *Neither East Nor West: Postcolonial Essays on Literature, Culture and Religion*, 2008.
37. Rebecka Lettevall and My Klockar Linder (eds), *The Idea of Kosmopolis: History, philosophy and politics of world citizenship*, 2008.
38. Karl Gratzer and Dieter Stiefel (eds.), *History of Insolvency and Bankruptcy from an International Perspective*, 2008.
39. Katrin Goldstein-Kyaga och María Borgström, *Den tredje identiteten: Ungdomar och deras familjer i det mångkulturella, globala rummet*, 2009.
40. Christine Farhan, *Frühling für Mütter in der Literatur?: Mutterschaftskonzepte in deutschsprachiger und schwedischer Gegenwartsliteratur*, 2009.
41. Marcia Sá Cavalcante Schuback (ed.), *Att tänka smärtan*, 2009.
42. Heiko Droste (ed.), *Connecting the Baltic Area: The Swedish Postal System in the Seventeenth Century*, 2011.
43. Aleksandr Nemtsov, *A Contemporary History of Alcohol in Russia*, 2011.

44. Cecilia von Feilitzen and Peter Petrov (eds), *Use and Views of Media in Russia and Sweden: A Comparative Study of Media in St. Petersburg and Stockholm*, 2011.
45. Sven Lilja (red.), *Fiske, jordbruk och klimat i Östersjöregionen under förmodern tid*, 2012.
46. Leif Dahlberg och Hans Ruin (red.), *Fenomenologi, teknik och medialitet*, 2012.
47. Samuel Edquist, *I Ruriks fotspår: Om forntida svenska österledsfärder i modern historiskrivning*, 2012.

Vikingatiden finns överallt: läktarna fylls av vikingahjälmars när det är landskamp, runtomkring i Sverige grundas vikingabyar, och i vår alltmer kommersialiserade historiekultur hävdas att vikingaarvet ska hjälpa oss att locka turister till Sverige. Vikingatiden är också ideologiskt laddad som få historiska epoker. Den har setts som en period när Sverige på allvar framträdde som ett eget rike, och när svenskarna för första gången gjorde sig bemärkta i andra länder. Inte minst för de österut, och tack vare arkeologiska fynd och 1100-talsskriften Nestorskrönikan har lärda och vetenskapsmän i Sverige och andra länder hävdad att Ryssland grundats av svenskar.

I boken I Ruriks fotspår: Om forntida svenska österledsfärder i modern historieskrivning studerar historikern Samuel Edquist hur skandinavernas vikingafärder i österled beskrivits av svenska forskare igår och idag. Vi får följa utvecklingen från 1800-talets besatthet vid att finna ursprunget till våra tiders nationer i forntiden, och hur denna nationalism genomsvrade forskningsresultaten, till våra dagars försök att göra upp med vetenskapens nationalistiska förflutna. Studien avslutas med en diskussion om tänkbara strategier för att förhålla sig till en så ideologiskt laddad företeelse som vikingatiden.